

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Handlingar Historiska serien 33

Stockholm, Klara kloster och Kungsladugården

*Bebyggelseutvecklingen runt Mälarens utlopp
från 900 till omkring 1600, med särskild hänsyn till förhållandena
i Nationalstadsparken*

CLAS TOLLIN

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH
ANTIQTIVITETS AKADEMIEN

Handlingar Historiska serien 33

Tollin, Clas 2017. *Stockholm, klara kloster och Kungsladugården*.
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA),
Handlingar, Historiska serien 33, Stockholm 2017. 128s.

Abstract

The Royal National City Park, located within the three municipalities of Solna, Stockholm and Lidingö, was designated the world's first National City Park in 1995. Since the 1680s, when large areas were fenced off as a hunting park by king Karl XI, these areas have been protected from landscape exploitation, despite their proximity to the city centre of Stockholm.

In this book, a settlement history of the park, from around 1000 to 1600, is presented, based on studies of primary sources, geometric maps, and recent field studies. The agricultural landscape around the city of Stockholm consisted of farms and hamlets, but St Clare's Abbey and the crown demesnes also played major parts in the history of the area. Finally, the origin of the name Stockholm is discussed.

Keywords

Stockholm, Djurgården, cultural heritage, landscape history, regional boundaries, Middle Ages, Magnus Ladulås, St Clare's monastery, crown demesnes

Utgivare

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA, The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities), Box 5622,
114 86 Stockholm, Sweden, www.vitterhetsakad.se

Distribution

eddy.se ab, Box 1310, 621 24 Visby, Sweden, +46 498 25 39 00,
<http://vitterhetsakad.bokorder.se>

Omslagsbild: Magnus Ladulås donationsbrev 1288. Pergamentsbrev med sigill, original Riksarkivet (DS 975). Foto Emre Olgun.

Omslag och grafisk form: Inger Kåberg

Tryckning: Elanders Sverige, 2017

© 2017 Författaren och KVHAA, Stockholm

ISBN 978-91-7402-453-1

ISSN 0083-6788

Innehåll

Inledning	7		
1. Handel, Hansan och Stockholm	11		
Handeln koncentreras	11		
Lübeck och Sverige	11		
Birger jarl och Stockholm	13		
2. Ön där flera gränser möttes	15		
Var gick landskapsgränsen mellan Uppland (Attundaland) och Södermanland?	18		
Striden om Åsön	19		
Årsta och Birger jarl	21		
Järla och Sickla	23		
Stadsholmen som gränsholme	25		
3. Undersökningsområdet Nationalstadsparken och området väster därom	33		
Solna medeltida socken	35		
Stadens institutioner	35		
Klara kloster	36		
4. Bebyggelsen under vikingatid och äldre medeltid	43		
Ekeby och Väsby	43		
Valmundsö by	48		
Vädla	53		
Kaknäs	57		
Medelby	59		
Unnaröra	60		
Husarne	64		
Östra Liderne	65		
Ugglaskyl	68		
Överjärva och Nederjärva	71		
Bergshamra	74		
Solna väster om Brunnsviken	75		
Ottersta	75		
Bolstomta och Ösby	76		
Lundby	77		
Solna Prästgård	78		
Rörstrand	79		
Frösunda	79		
5. Sammanfattande diskussion kring markrådigheten fram till omkring 1600	86		
Markägarsituationen och jordägarna vid Mälarens utlopp före 1200-talets slut	86		
Tyska tiden	91		
Nya Kungsladugården	92		
Avelsgården Helgeandsliderne	92		
Unik kronodomän	95		
Bilaga 1. Namnet Stockholm	98		
Stock, stav och stäk	98		
Stockholmar i öst och väst	100		
Stocksundet vid Liderne	102		
Slutsats	103		
Bilaga 2. Rekonstruktioner av äldre bebyggelser i Nationalstadsparken	106		
Bilaga 3.	111		
Biskop Anund Jonssons brev angående rätten till Åsön (Södermalm), juni 1288	111		
Kung Magnus Birgerssons donationsbrev till Klara kloster, september 1288	112		
Förkortningar	114		
Arkiv	115		
Nätbaserade källor	115		
Tryckta källor och litteratur	116		
Personregister	120		
Ortregister	124		

Inledning

Sveriges huvudstad Stockholm har både en väl känd och en mindre känd bakgrund. År 1952 firades stadens 700-årsjubileum med anledning av det brev som kung Valdemar och Birger jarl daterade i juli 1252 i Stockholm (SDHK 664, 665). Förhållandena kring Stockholm och dess omgivning under yngre järnålder och medeltid har utifrån primära källor behandlats av ett fåtal moderna historiker. De viktigaste verken är fortfarande Gunnar Bolins *Stockholms uppkomst* (Bolin 1933) och Nils Ahnlunds *Stockholms historia före Gustav Vasa* (Ahnlund 1953). Senare har Göran Dahlbäck publicerat en rad värdefulla studier, t.ex. *I medeltidens Stockholm* (Dahlbäck 1988). Bland arkeologernas arbeten märks Hans Hanssons *Med tunnelbanan till medeltiden* och *Stockholms stadsmurar* (Hansson 1960 resp. 1976). En milstolpe var utgrävningarna på Helgeandsholmen som resulterade i verket *Helgeandsholmen – 1000 år i Stockholms ström* (Dahlbäck, Ödman m.fl. 1982) och i Anders Ödmans doktorsavhandling *Stockholms tre borgar* (Ödman 1987).

Jonas Ferenius sammanställde Brännkyrka sockens förhistoria i boken *Brennekyrka sochn. Socknen vid staden* (Ferenius och Gustafsson 1999). Under senare år har Kerstin Söderlund genom sina utgrävningar på Stadsholmen tillfört ny kunskap om Stockholms äldsta tid (Söderlund 2002). Därutöver förekommer ett flertal uppsat-

ser i S:t Eriks årsböcker av såväl ovanstående som andra författare. Det arkeologiska kunskapsläget sammanställdes av Hasselmo 1981 i *Rapport Medeltidsstaden 17: Stockholm*. Förvånansvärt litet har dock publicerats under senare år utifrån primärkällor. Mycket av det som sägs idag bygger på de äldre verken utan att slutsatser och källtolkningar har ifrågasatts. Detta har lett till att en del missuppfattningar, felaktigheter och vanföreställningar återkommer gång på gång, t.ex. vad gäller äldre bebyggelse, ägoområden och liknande inte minst i nuvarande Nationalstadsparken.¹ År 2016 sammanfattades forskningsfronten i ett antal uppsatser som publicerades i den tvärvetenskapliga skriften *Stockholm före Stockholm*. Där nya rön har framkommit har dessa arbetats in. Boken behandlar emellertid bara översiktligt de historisk-geografiska förhållandena i omgivningarna varför nedanstående studie kompletterar denna framställning.

Tack vare att Svenskt Diplomatariums huvudkartotek sedan några år är digitalt tillgängligt på Riksarkivets hemsida kan en ny systematisk genomgång av det medeltida brevmaterialet göras. Även de äldre geometriska kartorna har blivit digitalt tillgängliga med kartbild och transkriberad text. Dessutom har nya uppgifter om strandlinjens förskjutning tillkommit.

De flesta av de medeltida bebyggelserna i

det som en gång var den vidsträckta medeltida Solna socken är avhysta och försvunna. Flera forskare har utifrån fornlämningar, uppgifter i diplom och kamerala handlingar velat placera dem geografiskt. Ett tidigt försök är Sune Ambrosianis uppsats ”Ekeby och Stockholm”, om försvunnen bebyggelse kring Stockholm vid tiden för stadens grundläggning (Ambrosiani 1931). Studien innehåller även en karta över en rekonstruerad bebyggelsebild. Vid sidan av skriftliga källor använde Ambrosiani 1700- och 1800-talslantmäterikartor.

Metoden att kombinera olika källmaterial är fruktbar men studien innehåller många felaktigheter. Ekebys bebyggelse placerades t.ex. strax öster om Brunkebergsåsen och Ambrosiani antog att alla småöar mellan Norrmalm och södra Djurgården inklusive Stadsholmen ingick i Ekebys ägoområde.

Byn Unnaröra förlades till Freskatiområdet vilket har lett till att Unnarörsvägen har placerats på Östra Liderne och inte på Färman (Ambrosiani 1931 s. 84, 88, 92).

Dessutom omtalas ett förmodat sund från Lindarängen till Djurgårdsbrunnsviken (a.a. s. 89). Sundet finns även med hos Hedenstierna (1941), Beckman (1954), Helgeandsholmen (1982 s. 29) respektive Dahlbäck (1988 s. 32). Någon vattenväg vid 5-metersnivån fanns dock inte eftersom hela området låg högre enligt senare höjdmätningar. Mest besynnerligt är när Ambrosiani placerar bebyggelserna Snättsta, Viby och Ekeby i Markims socken till Stockholms närhet. Han skapar bl.a. ett för övrigt okänt Vikby med ägor på båda sidor om Djurgårdskanalen med hänvisning till lägenheten Viksberg.² Snättsta anser han motsvara Sundsta vid Gullmarsplan. Även om Ambrosiani hade fel i sak visade han på en metod som skulle få många efterföljare. Martin Olsson (1973) är den som mest systematiskt har använt 1600-talets storskaliga kartmaterial. Men

Unnarörsvägen mellan Universitetet och Stora Skuggan har placerats på Östra Lidernes mark trots att byn Unnaröra låg vid Tegelviken på den tidigare ön Färman (foto författaren).

även Olsson har en del tveksamma tolkningar. Han redovisar bl.a. en för övrigt icke belagd gård vid namn ”Isbla” på norra sidan om Djurgårdsbrunnskanalen (Olsson 1973 s. 46). Med tiden placerades emellertid allt fler bebyggelser i rätt läge även om en hel del återstår att göra. En viktig del av nedanstående studie har varit att kombinera modernt och historiskt kartmaterial samt att relatera detta till landskapets topografi och naturförutsättningar. Resultatet redovisas i ett antal nyupprättade tematiska kartor.

Nationalstadsparken kan tyckas vara väl inventerad vad gäller fornlämningar och andra historiska landskapselement. En omfattande redovisning gjordes redan i *Stockholmstraktens natur- och kulturminnen* (SNoK) från 1935, där gravfält och andra fornlämningar är systematiskt beskrivna och utmärkta på en karta i skala 1:20 000. Riksantikvarieämbetets första fornminnesinventering byggde till stor del på SNoK och en andra inventering gjordes 1982. Fornlämningarna har översiktligt behandlats i uppsatsen "Tidig bosättning i Frescati" (Lena Holmquist-Olausson 1998). Kungl. Djurgårdens förvaltning initierade 1998 till 2000 en kompletterande fältinventering av Nationalstadsparkens äldre agrara lämningar. I samband med detta projekt påträffades och uppmättes flera tidigare inte uppmärksammade lämningar, bl.a. spår av fossila (övergivna) äldre åkrar, några sannolikt förhistoriska gravar samt en skålgropslokal (raä 219).

Nedanstående studie behandlar bebyggelseutvecklingen i Solnas gamla socken från yngre järnålder till 1600-talets mitt. Särskilt frågan om staden Stockholms uppkomst och inflytande på dess närmaste omgivning belyses. Ett försök att tolka namnet där särskild hänsyn tas till de geografiska förhållandena görs i Bilaga 1. Tyngdpunkten på bebyggelsebeskrivningarna ligger på de gårdar och byar, vilkas historiska ägor ingår i Nationalstadsparken.

Kapitel 1 tecknar en kort bakgrund till handelns organisering under Hansan och tillhörande stadsgrundningar i Östersjöområdet. Kapitel 2 handlar om gränsen mellan Uppland och Södermanland och de administrativa förhållandena i Mälarens utlopp århundradena närmast före staden Stockholms tillkomst. Kapitel 3 presenterar undersökningsområdet. Kapitel 4 beskriver bebyggelserna i Solnas gamla storsocken från vikingatidens slut till att kronan tog över. Kapitel 5 samman-

Bronsåldersröset på krönet av Stora Lappkärrsberget är den äldsta mänskliga anläggningen i Nationalstadsparken (raä 2:1), (foto Johan Tollin december 2016).

fattar markägarstrukturen fram till omkring 1600. Bilaga 1 behandlar namnet Stockholm och vad det betyder. Bilaga 2 redovisar några kartor av tidigare forskare som försökt rekonstruera den äldre bebyggelsebilden. Bilaga 3 presenterar nya översättningar från latinet av två viktiga diplom från 1280-talet.

Ett stort tack riktas till Göran Dahlbäck som läst manus och kommit med värdefulla synpunkter. Tack även till Ulf Sporrang som följt och stött projektet från dess start samt till Kungliga Djurgårdens förvaltning och dess personal, sär-

skilt jägmästare Henrik Niklason. Emre Olgun, Riksarkivet har tagit högupplösta bilder av flera äldre lantmäterikartor och Magnus Ladulås originalbrev från september 1288. Tack också till Peter Ståhl som översatt de två centrala diplomerna från latinet samt kollegorna på Svenskt Diplomatarium och Det medeltida Sverige på Riksarkivet som genom sin stora kunskap och spetskompetens bidragit på olika sätt. Arbetet har finansierats av Kungl. Vitterhetsakademien som även bekostat redigering och tryckning av föreliggande bok.

NOTER

- 1 Göran Dahlbäck skriver: ”det långa kyrkliga och statliga innehavet av jorden i området har medfört att de ursprungliga bebyggelseförehållandena till allra största delen har utplånats, vilket i sin tur medförde att senare tiders forskare – bland dem Nils Ahnlund, Martin Olsson, Lars Wikström och Ingmar Johansson – haft svårt att klarlägga de äldsta källornas bebyggelsehistoriska uppgifter och att säkert koppla dem till konkreta områden inom Djurgårdsområdet” (Dahlbäck 2000a s. 13).
- 2 Ambrosiani 1931 s. 90 f.

1. Handel, Hansan och Stockholm

Ursprunget till Stockholms unika Nationalstadspark kan sökas i en kombination av de ekonomiska, sociala, politiska och markägarförhållanden som rådde i 1100-talets Östersjöområde. En avgörande faktor var staden Stockholms tillkomst och med den nya institutioner och tillhörande påverkan av omlandet.

Handeln koncentreras

Vid slutet av 1100-talet fanns det ett fåtal större handelscentra i Sverige. Den internationella handeln var fortfarande decentraliserad och fördelad mellan många aktörer. Under 1000-talet och första hälften av 1100-talet fanns det flera mindre urbant präglade handelsplatser på Öland, t.ex. Gråborg (Backaborg) med S:t Knuts kapell, Köpingsvik, Eketorp och Kyrkohamn på öns sydligaste del, alla viktiga platser för handel.¹ Liknande förhållanden rådde på Gotland och förekom förmodligen även på svenska fastlandet. Möjligen var delar av handeln i Mälardalen mer koncentrerad till staden Sigtuna. Där fanns åtminstone sedan 1000-talet en köpmannasammanslutning i form av ett frisergille som omtalas på en runsten: "Frisernas gillesbröder läto resa denna sten efter Torkel, sin gillesbröder. Gud hjälpe hans ande. Torbjörn ristade" samt på ett jordfast block: "Frisernas gillesbröder ... dessa (runor) efter Albod, Slodes bolagsman. Den helige Krist hjälpe hans ande. Torbjörn ristade".²

Lübeck och Sverige

Utvecklingen mot en mer ordnad och mer centraliserad handel avspeglas i bl.a. en rad skriftliga avtal. I oktober 1163 träffades en överenskommelse mellan hertig Henrik Lejonet av Sachsen och gotlänningarna. I brevet slår hertig Henrik fast att samma rättigheter som tysk-romerske kejsaren Lothar III (1086–1137) tidigare beviljat gutarna i sitt rike skulle gälla även i fortsättningen. Dessutom förutsatte Henrik att gotlänningarna skulle "älska utfärdaren och hans land desto innerligare" och att de skulle besöka hamnen i Lübeck desto flitigare.³ Sedan hertig Henrik återkommit från en pilgrimsresa till Jerusalem 1173, gjordes ännu en överenskommelse, denna gång mellan hertigen och kung Knut Eriksson och dennes jarl Birger Brosa. Fördraget liknar det tidigare fördraget med Gotland och reglerade ömsesidiga friheter och privilegier vad gällde handeln mellan Lübeck och Sverige.⁴ Möjligen ska fördraget ses som en möjlighet för de statsbärande svenska ätterna att med tyskarnas hjälp koncentrera den internationella handeln till några livskraftiga städer. På ostkusten gällde det hamnarna i Söderköping, Norrköping, Nyköping och Kalmar samt eventuellt det ovan nämnda Sigtuna. Detta verkar också skett. Både Nyköping och Söderköping ägdes av kung Erik Erikssons (läspe och halte) drottning Katarina

Sunesdotter vid 1200-talets mitt. Katarinas farfar var Folke jarl (Folkungaätten) och hennes morfar var kung Sverker den yngre. I sitt testamente 1250 skänker den nyblivna änkedrottningen Katarina ”Söderköping med tillagor” till sin syster Benedikta som var gift med Svantepolk Knutsson som i sin tur var son till den danske kungasonen Knut av Reval. Staden Nyköping testamentades till Gudhems cisterciensiska nunnekloster i Västergötland (SDHK 642). Meningen var inte att Gudhems kloster skulle behålla staden och i februari 1253 bytte Birger jarl till sig Nyköping både västan och östan ån (SDHK 682). Transaktionen bevittnades av en rad av rikets stormän förutom den minderårige kung Valdemar.⁵ De nämnda städerna ägdes/innehades således personligen av representanter från statsbärande ätter.⁶

Under 1200-talet stärktes organisationen hos de tyska köpmännen, och olika köpmannagrupper,

främst från Hamburg och Lübeck, började benämnas ”hansor”. Som ett led i denna verksamhet grundades handelsstäder på strategiska platser ofta i flodmynningar. Vid floden Dünas (Daugavas) nedre lopp grundades Riga 1201 med ett gotländskt mynts-system och en lag efter gotländsk rätt. Staden inordnades senare i Hansan. I kölvattnet av Tyska ordens expansion anslöts allt fler städer till den lybska stadsrätten: Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald, Kolberg, Danzig och Elbing. Redan på 1200-talet var ett 30-tal städer sammanknutna i de handelsförbindelser som sedan kom att utgöra Hansan. Lübeck kom under hela medeltiden att förbli Hansans centralort i Östersjön. Under samma tid hade det svenska samhället förändrats.

I det som nu utgör Sverige präglades perioden 1050–1300 av en rad agrara tekniska innovationer som den järnskodda spaden, långlien och hankgärdesgården. Vidare delades många storgårdar upp och trälarna ersattes med juridiskt fria landbor.⁷ Sammantaget innebar detta en ökad agrar produktivitet, en större produktion och en växande befolkning. Under Knut Erikssons senare regeringstid (kung 1167–1195/96) skedde även förhållandevis omfattande inhemsk myntning i Östra Aros (Uppsala).⁸ Parallellt med den tekniska och ekonomiska utvecklingen ersattes det decentraliserade ättesamhället gradvis med en starkare centralmakt särskilt under Birger Magnussons (Folkungaätten) tid som jarl 1248–1266. I slaget vid Sparrsätra 1247 besegrade Birgers trupper en grupp uppländska stormän, de s.k. Folkungarna under Holmger Knutsson. I Sigtunaannalerna omtalas: ”Detta år förlorade Upplands allmoge vid Sparrsätra segern och sin frihet, och man pålade dem spannskatt, skeppsvist och flera andra bördor”.⁹

Denna utveckling stämmer väl med historikern Nils Blomkvists kriterier för att en handelsstad ska komma till stånd. För det första måste det finnas en överskottsproduktion av varor som kan säljas

Östersjön/Hansan med vissa anslutna städer.

på en marknad. Det måste dessutom finnas kunder som har råd att köpa varorna. Det krävs dessutom en central kraft som har militär och juridisk makt att centralisera, kontrollera och organisera en sådan handel. Förutsättningarna för Stockholms uppkomst omkring 1250 har på ett liknande sätt sammanfattats av Hans Hansson.¹⁰

Birger jarl och Stockholm

Vid mitten av 1200-talet gjordes en ny överenskommelse om handel mellan Lübeck och den svenska statsledningen. Birger jarl riktade sig i ett brev 1250 till fogden, rådmännen och borgarna i Lübeck angående fredsfördragen mellan tyskar och svenskar. Jarlen påminde om ”att han tidigare till dem skickat prosten Erik och Johan den skallige som sändebud för att lösa de missköligheter som uppstått till följd av att vissa sjöfarare gjort sig skyldiga till övergrepp. I brevet hänvisar Birger jarl till det fredsfördrag som slöts på 1170-talet mellan kung Knut Eriksson och jarlen Birger Brosa å den ena sidan och hertig Henrik Lejonet av Sachsen å den andra. Birger jarls skrivelse upprättades i närvaro av flera framstående män bl.a. ärkebiskop Jarler (ärkebiskop 1236–1256), Karl Karlsson (ulv) död 1253 och Karl Ulfsson (ulv) död 1260 som alla beslutat att den tidigare freden måste återställas.¹¹ Enligt det nya avtalet skulle lübeckska handelsmän vara befriade från skatt och tull i Sverige och de Lübeckborgare, som bosatte sig i Sverige, skulle lyda under Sveriges lagar och i fortsättningen kallas svenskar. Jarlen ville att dessa regler skulle gälla även för svenskar som kom till Lübeck. Vidare

utlovades full gottgörelse enligt landets lagar för den Lübeckborgare som drabbades av oförrätt i Sverige och detsamma skulle gälla för svenskar i Lübeck (SDHK 629).

Birger jarl hade förmodligen personligen en avgörande betydelse för att Stockholm utvecklades till en urban köpstad och en stark befästning. Birger jarls traktat med Lübeck ingick troligen i hans planer på att etablera en köpstad vid fästet på ön i Mälarens utlopp.

Vid mitten av 1200-talet fanns åtminstone ett rundtorn och kanske en borganläggning på en grusig höjd på den senare Stadsholmens nordöstra del. Rundtornets ålder har inte med bestämdhet kunnat fastslås, inte heller om det fanns en angränsande urban bebyggelse där redan omkring 1250. I samband med utgrävningar av slottets norra länga har ett danskt mynt från 1130 och ett norskt från 1150–1170 påträffats.¹² En fråga som har stått i fokus för forskningen har varit: Varför tillkom en stad på denna plats vid mitten av 1200-talet? Den allmänt accepterade förklaringen är att läget blev utomordentligt fördelaktigt både militärt och handelspolitiskt när Mälaren avsnördes från Saltsjön och förvandlades från en havsvik till en insjö med enda utlopp i form av strömmarna runt Stadsholmen. Andra omständigheter är mer oklara. Vem hade t.ex. rådigheten över Stadsholmen och de angränsande öarna vid tiden för stadens tillkomst? En annan osäkerhet gäller namnet Stockholm. Vilket ursprung har det? Vad betyder det? Hur gammalt är det? Detta behandlas närmare i Bilaga 1.

NOTER

1 Blomkvist 1979 s. 197 f.

2 U 379, U 391, Snædal-Brink 1983 s. 7 ff., Bolin 1933 s. 178–183.

- 3 SDHK 199. Hertig Henrik hade redan 1159 skickat sändebud till Sverige, Norge, Danmark och Ryssland för att inbjuda dessa länders köpmän att besöka hans stad Lübeck. Bakgrunden till 1163 års överenskommelse var att det hade rått en allvarlig konflikt mellan Gotland och Lübeck. Avtalet innehåller en lång lista på ömsesidiga juridiska och ekonomiska fri- och rättigheter.
- 4 *Sveriges traktater* 1 s. 99 f.
- 5 Vittnen var ärkebiskop Jarler, biskop L(ars) i Linköping, biskop L(ars) i Skara, biskop Kol i Strängnäs och hertiginnan (Ingeborg Eriksdotter) g.m. Birger jarl, Karl Ulfsson, Birger jarls halvbror Elof, Knut Dansson, Karl Johansson (Ängel), Knut Filipsson, Västergötlands lagman Peter Näf och en Karl ”hjälm”.
- 6 DMS 2:3 s. 226 f. Jarl betraktas som en titel och stavas därför med liten bokstav. Birger jarls släkt kallas för Folkungaätten i enlighet med ÄSF:s släktutredning. Birgitta Fritz har beskrivit det medeltida stadsväsendet i KHLNM 16 sp. 546–554.
- 7 Myrdal 2000 s. 42–68, 95–98, Tollin 2010 s. 131–135, Tollin 2014 s. 46 ff.
- 8 Jonsson 1985 s. 190 ff.
- 9 *Annales Sigtunences*, SRS, 3:1 s. 4.
- 10 Blomkvist 1982, Hansson 1976 s. 39.
- 11 Ärkebiskop Jarler är begravd i koret i Mariakyrkan i Sigtuna. Kyrkan var klosterkyrka till det äldsta dominikanerklostret (1230-tal) i Sverige. Karl Karlssons far var jarlen Karl Döve och Karl Ulfssons far var jarlen Ulf Fase.
- 12 Golabiewski och Wiséhn 2003 s. 16 f., Lovén 1996 s. 85–91, Söderlund 2002.

2. Ön där flera gränser möttes

Under 1100- och 1200-talen skedde en snabb landhöjning. Vid 1200-talets mitt låg vattenbrynet ca 2,5 meter högre än idag.¹ Enligt den isländske stormannen och författaren Snorre Sturlasson kallades Mälartutloppet *Stocksund*. Snorre besökte personligen Västergötland 1219 och hade förmodligen en ganska god bild av de viktigare geografiska platserna i Sverige.² Snorre skriver i Olav den Heliges saga omkring 1230: ”Från hela Svitjod falla alla rinnande vatten ut i Lågen (Mälaren), men denna har endast ett utlopp och detta så smalt att, många åar äro bredare. När det regnar mycket och snön smälter, rinner vattnet till så häftigt att det är forsfall ut genom Stocksund och Lågen stiger så högt upp på land att det översvämmar vitt omkring”.³ Att Stocksund är lika med Norrström framgår även i berättelsen om kung Rings väg till Bråviken när en väldig flotta ska ha passerat Mälartutloppet: ”Ok er svá sagt, at þá er Svíar ok Norðmenn fóru út með leiðangrinn um *Stokksund*”.⁴

Snorres beskrivning gäller således Mälartutloppet årtiondena före staden Stockholms tillkomst men tydligen efter att det alternativa nordliga utloppet via Fröfjärden och Brunnsviken hade grundats upp (se s.99). Vid denna tid övergick således Mälaren från att ha varit en vik av Östersjön till att bli en insjö. Det enda återstående utloppet är det som Snorre beskrev, dvs.

Norrström kallades under tidig medeltid för Stocksund och var från omkring 1100 utlopp för hela Mälarbäckenet. En bro mellan Norrmalm och Stockholmen är omtalad i Upplandslagen från 1296 (foto författaren).

de ett par hundra meter långa strömmarna runt nuvarande Stadsholmen. Dessa omtalas 1305 i pluralis *torrentis stokholmensis* (SDHK 2114).

Landhöjning och jordmån

Den pågående landhöjningen innebär att 900-talets strandlinje låg ca 5 meter högre än dagens. I partier på över 15 à 20 meter har jordlagret i stor utsträckning spolats rent på finare och bör-

digare sediment. De naturgivna förhållandena begränsar därmed den vikingatida och tidigmedeltida inägomarken till områden mellan dagens 5- och 20-metersnivåer. Detta innebär i sin tur att högre liggande höjder och berg bildade extensivt utnyttjade utmarker. Landskapets topografi och hydrografi kompletterar på sitt sätt det skriftliga källmaterialet och kan i flera fall bekräfta eller avvisa vad som är bebyggelsemässigt rimligt.

Även om det saknas belägg för fast bebyggelse på själva Stadsholmen, har flera silverskatter påträffats runt Mälarens utlopp vilket talar för en livlig trafik under vikingatiden och tiden närmast därefter.⁵ Tre myntskatter har slutmynt mellan 1010 och 1018. Det gäller ett fynd på Långholmen med främst tyska Otto-Adelheids mynt och en myntskatt på Kungsholmens norra strand vid Inedalsgatan samt en stor silverskatt på andra sidan Rörstrandsviken vid Karlberg. En silverskatt har även påträffats vid Finnboda varv i Nacka.⁶

Det finns indikationer på att ledungsflottan samlades i området, t.ex. i Kungshamn vid Skurusundets norra mynning. Utanför Kungshamn ligger en liten ö som omtalas som "Litla Swetiuth" (Lilla Sverige) i kung Valdemars segelbeskrivning från omkring 1300.⁷

Skeppslag och härader

Vid vikingatidens slut och under äldsta medeltid möttes flera administrativa enheter vid Mälارutloppet. Solna och Danderyds socknar bildade tillsammans Danarö skeppslag i nordöst. Troligen utgjorde Solna tidigare ett eget skeppslag. Solna socken i Solnö skipslagh omtalas 1384.⁸ I nordväst mötte "Sollanda hundare" (Sollentuna härad). I söder låg "Yfra Tørs" (Svartlösa) hundare. I Västmannalagen som skrevs ned i början av 1300-talet omtalas dessutom Stockholm som en viktig juridisk gräns vid skeppsfärder. Våldsbrott eller tjuvnad som hade begåtts under sjöfärder

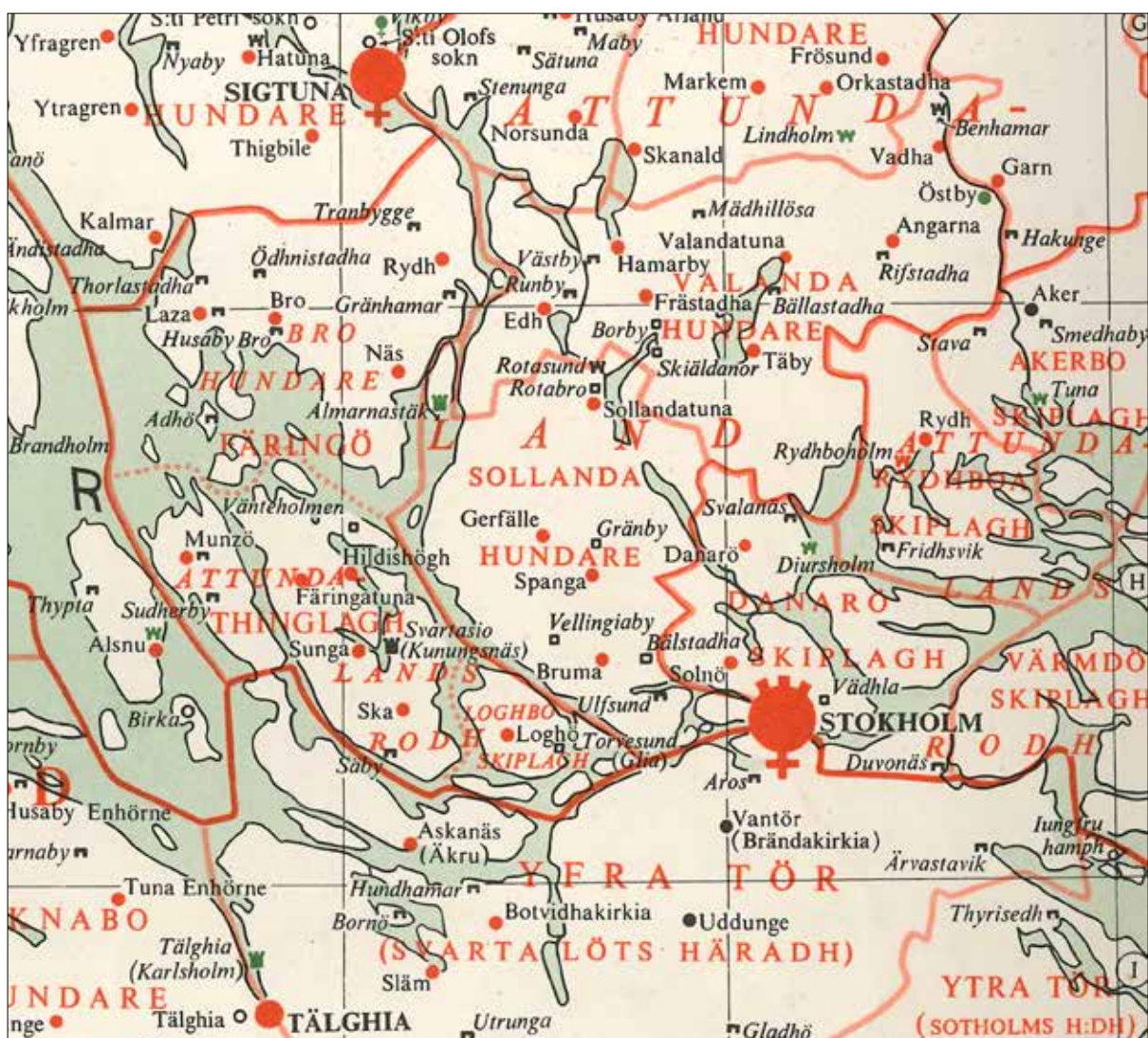
utanför Stockholm kunde lösas genom förlikning med skeppshövdingen, stamboar och alla roddkarlar under färd. Hade förlikning inte skett innan passagen av Stockholm skulle förövaren dömas hemma efter sitt lands lag. Då skulle även kungen ha rätt till en andel av böterna.⁹ I detta fall anar man en äldre bestämmelse där företeelser som skeppshövdingar, med stamboar och med roddkarlar för tankarna till vikingatida sjöfärder. Under alla förhållanden verkar lagtexten förutsätta att det gick att färdas mellan Östersjön och Mälaren utan större problem förorsakade av forsar eller strömt vatten.¹⁰ Ön Stockholm (*insula stocholm*) omtalas uttryckligen 1288 (SDHK 1407, DS 965). Namnet bör således ha övertagits av den handelsstad som under 1200-talets andra hälft anlades på denna holme.¹¹

By-, härads- och folklandsgränser

Under äldre tid användes ofta hydrografin för att markera gränser eftersom vattengränser var tydliga och inte inbjöd till konflikter. Detta var särskilt praktiskt i en tid då det varken fanns något nedskrivet juridiskt ramverk eller något fastighetsregister.¹² I Upplandslagen utpekas åar och vattendrag som lämpliga gränsmarkörer mellan byar: "Ligger en å mellan byar, så bred att man där kan ro med en tvåårad båt, då skall den (ån) hava vitsord (gälla som bygräns) om ej rå och rör finnes, men inte varje bäck ..." "Slutar en by vid en sjö, då äger den ej mera av sjön än så långt som man kan kasta en sten, då man står på land" (HoW 1979, Upplandslagen Byalagsbalken XVII). Även om Upplandslagen kom till först 1296 kan man anta att flera bestämmelser i den har äldre förlagor.

De administrativa gränserna följde vanligen befintliga bygränser i bebyggda trakter. De gränser som skilde hundare, härader och folkland från varandra var således oftast anpassade till bebyggelsernas ägoområden. I Uppland och på

Städer, socknar och häradar på medeltiden i området kring Mälarens utlopp. Kartan är delvis felaktig, så har t.ex. Kungsholmen förts till Bromma socken och Åsön till Vantör (Det medeltida Sverige, Atlas över Sverige s. 133–134).

andra håll följde gränserna på en högre rumslig/administrativ nivå gärna floder, sund och andra vattendrag, när dessa också var gränser mellan bebyggelser. Det finns flera exempel på detta. Gränsen mellan Ulleråkers och Vaksala häradar å ena sidan och Bälinge härad å andra sidan gick

i Fyrisån. Örsundaån var gräns mellan Hagunda och Lagunda häradar. Sagån var gräns mellan Fjädrundaland och Västmanland osv. Därutöver fanns bygdeskiljande skogs- och ödemarker mellan vissa folkland som Holaveden mellan Östergötland och Småland, Tiveden mellan Väs-

tergötland och Närke, Kolmården mellan Södermanland och Östergötland osv. Ett av rämärkena i Kolmården var Stavsjön. Förleden stav har här betydelsen rämärke och namnet betyder helt enkelt gränssjön. Vid Stavsund vid inloppen till Mälarfjärden Ekoln mötte Håbo och Ärlinghundra häradar samt Sko, Vassunda och Alsike socknar.¹³

Var gick då landskapsgränsen mellan Uppland (Attundaland) och Södermanland?

Nedan ska landskapsgränsens sträckning mellan Uppland och Södermanland analyseras utifrån några olika typer av källor.¹⁴

I boken *I medeltidens Stockholm* finns bl.a. en karta som visar de medeltida administrativa förhållandena runt Mälارutloppet.¹⁵ Gränsen mellan Uppland och Södermanland har där dragits i Årstaviken via näset vid Grind (nuvarande Skanstull) och vidare över Hammarby sjö, Sickla- och Järlasjöarna samt Skurusundet. Åsön (Södermalm) räknas således till Uppland i denna redovisning.¹⁶

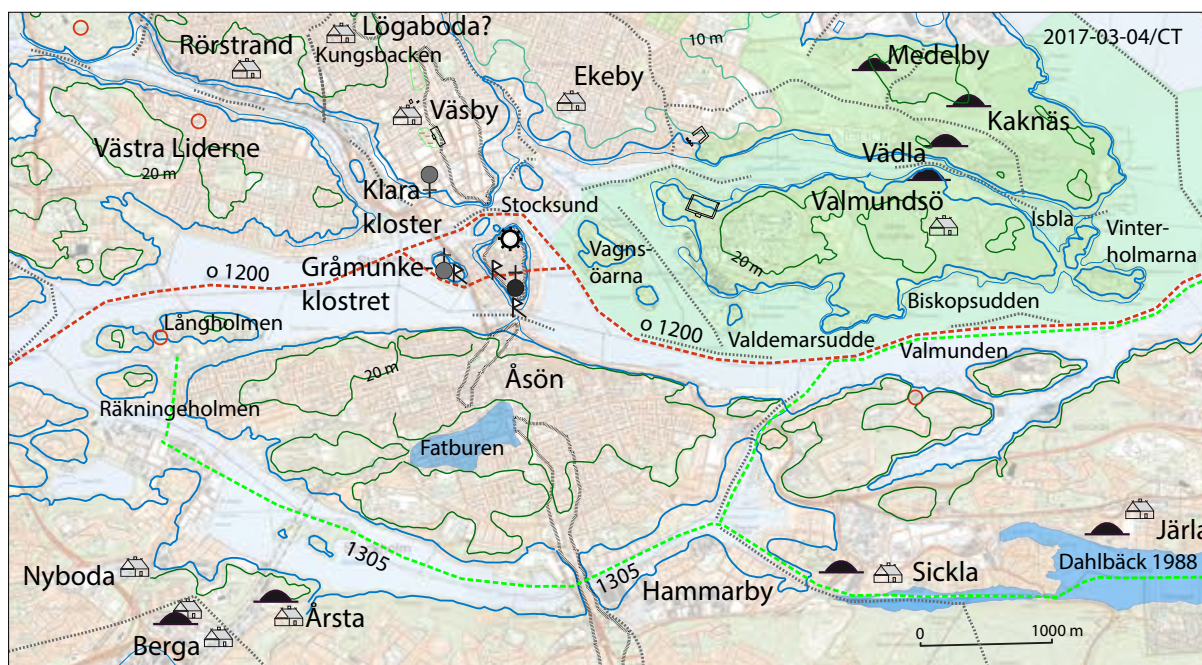
Gränsdragningen bygger dels på syneförrättningar i början av 1300-talet dels på att staden Stockholm hade rådighet över Åsön och Sicklaön enligt skriftliga dokument. I det innehållsrika privilegiebrevet för Stockholm den 1:a maj 1436 sägs bl.a. att staden hade rätt till inkomster och ränta från särskilt Åsön som ”sedan gammalt legat under staden”. Privilegiebrevet gav dessutom staden rätt till mulbete och andra nyttigheter på Sicklaön med åker och äng, skog och mark och allt fiskevatten och alla kvarnar som av ålder tillhört staden. Rådigheten skulle räcka fram till Kungshamn och Duvnäs, dvs. Skurusundets norra och södra inlopp.¹⁷ På östra sidan av Skurusundet låg Hargsö (nuvarande Saltsjö-Boo församling). Hargsö låg i Värmdö socken i Attundalands rod och därmed i Uppland.

I januari 1448 förnyades stadens rätt till Sicklaön med undantag för de eventuella rättigheter som Klara kloster kunde ha.¹⁸ Folklandsgränsen vid Grind är logisk under förutsättning att staden Stockholm existerar. Men hur var förhållandet omkring 1200 och dessförinnan? De geografiska och hydrografiska förhållandena talar mot den ovan redovisade gränsen. Den naturliga skillnaden mellan bebyggelserna och folklanden i Mälارutloppet bör i stället ha utgjorts av segelleden i Stockholms ström (Valunden) och det breda och tidvis strida Stocksundet (Norrström). Detta bör också ha varit skillnaden mellan Attundaland och Södermanland. Strömmens betydelse framgår även av en

Solna medeltida socken i grönt. Strandlinjen avser 5-meters-höjdkurvan. Observera vattenvägen Fröfjärden söder om Järva. Enligt denna karta finns ingen landskapsgräns i nuvarande Norrström eller Gamla Stan (Dahlbäck 1988 s. 32).

annan tidig källa. Den vattenväg som gick inomskärs längs den svenska ostkusten från Utlången i Blekinge till Stockholms skärgård finns i detalj beskriven omkring 1300 (”kung Valdemars segelled”). Segelleden in till Mälaren söderifrån

Tänkbara gränser vid Mälarens utlopp. Blå heldragen linje visar strandlinjen omkring 900. Grön strecklinje är landskapsgräns enligt Dahlbäck m.fl. (Dahlbäck 1988). Röd strecklinje är trolig landskapsgräns 1200. Den föreslagna äldre landskapsgränsen sammanfaller med segelleden in till Mälaren. Svart pricklinje visar rekonstruerade tidigmedeltida bebyggelsegränser. Troligen var öarna och skären i Mälartolppet något slags regale vid medeltidens början. Grönntonad färg visar den moderna Nationalstadsparken (bearbetning författaren).

gick längs Södertörns kust: ”Därifrån till *gardø* (Gålö) I (= en veckosjö). Därifrån till *dalernsund* (Dalarö ström) I (= en veckosjö). Därifrån till *haricstik* (Baggenstäket) III (= tre veckosjöar). Därifrån till *litle swethiuthæ* (Sveriges holme) I (= en veckosjö). Därifrån till *stokholm* (Stockholm) I (= en veckosjö)”¹⁹ Färdrutten har säkerligen funnits före stadens tillkomst och rimligen åsyftade *stokholm* den ö på vilken staden senare anlades.²⁰ Beskrivningen gäller den segelled som fortfarande används för att nå södra skärgården. Några indikationer på att det skulle ha funnits en konkurrerande eller alternativ färdled via Järsla- och Sicklasjöarna finns inte.

Striden om Åsön

Landskapsgränsen mellan Södermanland och Uppland hade även betydelse för kyrkan eftersom den också var gräns mellan Strängnäs och Uppsala stift. Båda stiftet var äldre än staden Stockholm. Strängnäs stift är omtalat i Florensdokumentet från omkring 1103 och Uppsala stift 1123.

Före staden Stockholms tillkomst var öarna i Mälarens utlopp i sig själva av liten ekonomisk betydelse. I och med stadens etablering och expansion från 1200-talets mitt förändrades detta. Stigande markpriser, tullar och tomträntor gav helt nya inkomstmöjligheter. Biskop Anund Jonsson (tre stjärnor på balk), biskop i Strängnäs

1275–91, ägde i början av 1280-talet två gårdar i Stockholm. Biskopen gjorde 1283 ett byte med kung Magnus Ladulås och fick för Stockholms-egendomarna den betydande gården Nalavi i Viby socken i Närke.²¹ Transaktionen visar hur värdefull fast egendom i Stockholm hade blivit redan på 1280-talet. Detta var troligen en av orsakerna till att det rådde oenighet och strid om till vilket landskap och därmed till vilket stift Åsön (Södermalm) egentligen borde höra.²²

I juni 1288 var flera biskopar och kung Magnus Ladulås samlade på Färingsö i Mälaren. I samband med detta utfärdade Strängnäs-biskopen Anund Jonsson ett brev i vilket Anund hävdade sin och stiftets rätt till ön Stockholm (*insula stocholm*) och Åsön gentemot ärkebiskop Magnus Bosson (DS 965). Anund skriver: ”angående ön Stockholm eller en del av den som tillhör oss och vår kyrka ... Har (ärkebiskopen) nyligen gått ytterligare över gränsen för vårt stift och försöker, så vitt vi förstår, samtidigt för sig och sin kyrka tillskansa sig den förstad (*opidum*) som nyligen byggts i vårt stift på det markområde (*fundum*) som kallas Södermalm (*suthræmalm*)”.²³ Anund ville slå fast att Åsön med den nyuppförda stadsdelen Södermalm tillhörde honom och Strängnässtiftet med oinskränkt rätt. Anund menade också att redan hans företrädare, möjligen Finvid biskop 1267–75, hade försvarat Strängnässtiftets rätt till Åsön men att Jakob Israelsson (ärkebiskop 1278–81) och Magnus Bosson (ärkebiskop 1285–89) hade gjort orättmätiga anspråk på Åsön.²⁴ Den bakomliggande orsaken till oenigheten om var stiftsgränsen rätteligen skulle gå var ekonomisk och hade konsekvenser för dominikanerna i klostren i Strängnäs respektive Sigtuna. Enligt biskop Anund expanderade ärkebiskoparna sin intressesfär trots att de hade blivit ”förmanade” av Strängnäs-biskoparna att inte göra anspråk på ön Stockholm och Åsön.

Twisten fortsatte in på 1300-talet. Av ett brev från juli 1305 framgår att konflikten främst gällde rätten för dominikanerna att samla in sältran. Sigtunadominikanerna hävdade att staden Stockholm var anlagd på Solna sockens mark som låg i folklandet Attundaland och i Upplands lagsaga och därmed hörde till ärkestiftet. Därför menade Sigtunadominikanerna att Strängnäs-klostret inte hade rätt att tigga på Åsön. Brevet var utfärdat av priorn Israel Erlandsson (Finstaätten) och konventet i Sigtuna och var riktat till provinsial-priorn och provinsialkapitlet i Skänninge. Israel framhöll att det endast var i Stockholm som man handlade med sältran (vilket i sig vittnar om stadens ekonomiska betydelse) och att sälbodarna på grund av stanken låg i ”stadens utkant”, dvs. på Södermalm. Argumenteringen och kopplingen till Solna socken var inte helt konsekvent. I stället sägs att de som bodde på Södermalm tillhörde församlingen i Stockholm och att det var där de mottog nattvarden och blev begravda (SDHK 2114). Israel hänvisade även till en 1303 utförd undersökning av gränserna för att reda ut rådigheten mellan kung och jarl.²⁵

Undersökningsnämnden 1303 bestod bl.a. av Uppsalas ärkebiskop Nils Alleson, domprosten Andreas och upplandslagmannen Birger Petersson samt representanter för ”bönderna” i Uppland och Södermanland. Nämndens beslut blev att gränsen mellan landskapen och därmed mellan stiftet skulle gå i Årstaviken söder om Åsön. ”... eftersom man funnit gränsstenar med järnringar mellan ’arusboawik’ och ’telgedj’, vilket är bortom nämnda byar.” Vilka byar som avsågs är oklart.²⁶

Senare år 1305 beslöt dominikanernas provinsialkapitel i Skänninge att sälbodarna och hela Stockholms socken skulle tillhöra bröderna i Sigtuna.²⁷ Sammansättningen av provinsialkapitlet talar inte för en särskilt god lokalkännedom med undantag för priorn Israel i Sigtuna. Kapitlet

bestod i övrigt av provinsialpriorn Peter, priorn Nils i Skänninge, lektorn Boje i Ribe och lektorn Verner i Lund. Det var i detta fall en dominikanerdomstol som fällde sitt utslag utifrån hur parterna hade framlagt sina argument. Trots Strängnäs biskopens protester blev således Södermalm/Åsön från och med 1300-talets början formellt en del av ärkestiftet och i detta fall även landskapet Uppland. Biskop Anund Jonsson var död sedan 1291 och hans efterträdare, biskop Isarus 1292–1307/08, hade förmodligen inte samma auktoritet. Besluten i Skänninge och av kommissionerna 1303 och 1304 bevisar dock inte att Åsön inte tidigare varit en del Södermanland. Åtminstone ansåg inte Strängnäs biskoparna det. Biskop Anunds brev från 1288 om att Åsön låg i Södermanland vidimerades så sent som 1329 av biskop Peter i Skara (SDHK 3605).

Det finns ett liknande fall i andra änden av landskapet. De två socknarna Säterbo och Torpa tillhörde under medeltiden Västerrekarne härad och Södermanland. Socknarna överfördes på 1500-talet till Åkerbo härad i Västmanland. Dessutom var stadssocknen S:t Nikolai eller ”Arboga söder om ån” en utbrytning ur Säterbo socken på 1400-talet. Dessförinnan tillhörde Arboga söder om ån Strängnäs stift medan Uppkyrkan eller Arboga norr om ån tillhörde Västerås stift.²⁸

Tillhörde Åsön Årsta, Väsby eller Ekeby?

Under historisk tid hade Åsön fast landförbindelse med Södertörn via sandåsen vid Grind (nuvarande Skanstull). Österut skiljdes Åsön från Nackalandsområdet enbart av den bäck som utgjorde Hammarby sjös utlopp i Mälaren. Sannolikt hade åsen vid Grind blivit fast land redan på 600-talet, medan Hammarbysjöns förbindelse österut grundades upp under vikingatiden. Efter Stockholms tillkomst låg sjöns vattenyta betydligt högre än både Mälarens och Saltsjöns.

Åsön hade vad det verkar ingen fast agrar

bebyggelse under vikingatid och äldre medeltid.²⁹ Området bör därmed ha ingått i en närliggande yngre järnåldersbebyggelses ägoområde. På Södertörn finns två geografiskt likvärdiga bebyggelser, Hammarby öster om och Årsta väster om Grind. På Upplandsidan gällde det bebyggelserna Väsby respektive Ekeby. Frågan är om Åsön före Stockholms tillkomst tillhörde Årsta/Hammarby söder om eller Väsby/Ekeby norr om Stocksundet. Angående landskapsgränsen skriver Gunnar Bolin: ”Problemets kärnpunkt kan därför med största sannolikhet anses ha varit *utsträckningen av Årstaegendomen*”. Bolin ger däremot inget definitivt svar om tillhörigheten utan lämnar frågan öppen. Hans Hansson säger utan att ange någon källa att Stockholm uppstått på Väsby mark: ”Staden själv måste ha uppstått på mark som tillhört Väsby, den sydligaste av byarna på Norrmalm. Bönderna i Väsby har troligen en gång brukat holmarna mellan Mälarenloppen för fiskets skull och framför allt som betesmark”.³⁰

Årsta och Birger jarl

Birger jarl hade förmodligen personligen en avgörande betydelse för att Stockholm utvecklades till en urban köpstad och en stark befästning. Känd är beskrivningen i Erikskrönikan från 1320-talet om hur Birger jarl lät bygga Stockholms stad och satte ett lås för Mälaren:

”birge jerl then wise man
han loot stokholms stad at byggia
mz dighirt with oc mykin hyggia
eth fagert hwss ok en godhan stadh
Alla leedh swa giort som han badh
Thz er laas fore then sio
swa at karela göra them enga oroo”³¹

Birger jarl bör därmed även ha donerat lämplig mark för stadens behov. Liksom kungaämbetet disponerade godsens i Uppsala öd, hade jarl-

ämbetet ett tillhörande godscomplex (*ducatus*), som bestod av ”ett komplex av spridda gods, inkomster, och tillgångar i Östsverige”, det s.k. Jarls bo.³²

Särskilt Södermanland och Södertörn påstås ha haft jarls bo-egendomar men de konkreta exemplen är få.³³ Årsta ägdes i början av 1300-talet av Birger jarls sonson hertig Valdemar. Det finns därmed en koppling mellan Årsta och Birger jarl. Årstaegendomen kan ha ingått i det s.k. jarls bo. Men Årsta kan också ha kommit i Birger jarls släkts ägo genom böter, konfiskation eller på annat sätt.³⁴

Runstenen vid Söderport

Det finns en speciell omständighet som talar för att Åsön före stadens tillkomst ingick i Årsta-

Runstenen vid Söderport är korsmärkt. Stenen var troligen ursprungligen rest där vägen mellan Uppland och Södermanland korsade Söderström (Sö 274) (foto författaren).

egendomen. Vid Söderport på Stadsholmens södra udde påträffades på 1600-talet en korsmärkt runsten som var inmurad i ett hus. Ristningen lyder: ”Karl och Adisla lät resa (denna sten efter) Arnisl, (sin) far” (Sö 274). Stenen är utförd av ristaren Halvdan och har en typisk sörmländsk ornamentik. Samma ristare har svarat för runstenen vid Farsta gård (Sö 290) och en korsmärkt runhäll vid Tyresta (Sö 270).³⁵ Eftersom det inte fanns någon yngre järnåldersbebyggelse på Åsön är det möjligt att runstenen vid Söderport transporterats hela vägen från någon bebyggelse på södra sidan om Grind/Skanstull, men med tanke på avståndet och att det bör ha funnits gott om sten på närmare håll är detta dock mindre troligt. En förklaring till runstenen vid Söderport kan vara att den markerade Årstadomänens norra rågång. Vattnet som skiljde Stadsholmen mot Åsön kallades på 1200-talet Konungssund eller Söderström och var visserligen både grundare och smalare än Norrström men ändå tillräcklig för att vara kvalificerat som ägogräns.³⁶ Det är då naturligt att stenen restes vid den viktiga färdleden mellan Uppland och Södertörn där många människor passerade. Läget och stilen på runstenen är således ett indicium på att Åsön inte tillhörde Uppland vid denna tid. Hade Åsön inte tillhört Årsta var en naturligare placering på näset vid Grind.

Runstenen vid Kåkbrinken hade möjligen en liknande roll. Den har en uppländsk stil och kan ha markerat Väsby eller Ekebys gräns mot söder. Ristningen lyder: ”Torsten och Frögunde [lät resa] stenen efter ... sin son” Det har antagits att runstenen har transporterats från Norrmalm till Stadsholmen för att användas som byggnadsmaterial.³⁷

Birger jarl kan således antingen i egenskap av markägare eller som rådighetsinnehavare över jarla-godsen ha brutit loss utmarken Åsön från Årstadomänen och donerat den till staden som mulbete.³⁸ Donationen kan ha skett med vissa

Runstenen i korsningen Prästgatan/Kåkbrinken har en uppländsk stil (U 53). Stenen är från 1000-talets andra hälft (foto författaren).

förbehåll eftersom kung Magnus Ladulås donerade mark på Södermalm (*aream juxta syndra malm*) både till Gråbröderna på Kidaskär och till Klara kloster i augusti 1288. Marken låg på Mälarsidan mitt emot Franciskanerklostret.³⁹

Den medeltida Årstaegendomen var vidsträckt och sträckte sig väster ut till Mäljarstranden och de på 1430-talet underliggande torpen Hägersten och Nyboda.⁴⁰ Årsta holmar i Årstaviken har fram till modern tid legat under Årsta och inte under staden. I anslutning till Södermalms västra del ligger de två öarna Långholmen och Räkningeholmen (Reimersholme). Rent geografiskt gränsar öarna till Södermalm men de har aldrig ansetts höra till Solna socken. I maj 1382 utfärdade Bo Jonsson (Grip) ett brev om en jordtransaktion på Räkningeholmen, vilket tyder på att här fanns en hamn eller något slags bebyggelse (SDHK 12174, Ahnlund 1953). Räkningeholmen tillhörde Brännkyrka socken ända till dess att socknen inkorporerades med Stockholms stad 1913. Ön tillhörde således Strängnäs stift ända fram till modern tid.⁴¹ Räkningeholmen saknade fast bebyggelse och den närmaste äldre bebyggelsen var Nyboda, som låg under Årsta på 1400-talet. Långholmen omtalas första

gången 1435.⁴² Ön skiljs från Åsön av Pålundet, ett namn som sägs härstamma från 1600-talet då ett fiskeverk anlades där. Långholmens äldre tillhörighet är oklar, men ön ägdes på 1600-talet av kronan och donerades 1647 till staden.⁴³ Båda Räkningeholmen och Långholmen bör av geografiska och ovan framförda skäl ha ingått i Årstas medeltida ägoområde.

Ägarna till Årsta hävdade ännu vid 1400-talets slut att man hade utmarksrättigheter på Åsön, bl.a. fisket fram till Söderport trots att området var stadens mulbete. Från samma tid finns flera konflikter dokumenterade mellan staden och Årstas ägare Hans Kröpelin d.y. om bete och utmarksrättigheter på Åsön. Enligt en notis i Stockholms tänkebok från den 3 mars 1487 stod en Bengt Larsson i Årsta inför rätta i staden för att han hade huggit gärsgårdsstör på Åsön. Bengt försvarade sig med att Årstas ägare hade sagt att Årstas ägor sträckte sig ända till Söderport. I samma vecka stod Hans Kröpelins dräng Bertil Andersson inför rätta för att han hade rövat yxor från några kvinnor på Södermalm. Orsaken till beslaget var troligen att de högg på Årstas mark. I december 1491 ålades Hans (Kröpelin) att ge Per Sonessons hustru tillbaka en ko eller spannmål för motsvarande värde för den ko han tagit med våld från hustru Margit och låtit slakta. Eftersom fallet togs upp i Stockholms rådstuga misstänker man att kon hade betat på Åsön.⁴⁴

Järsla och Sickla

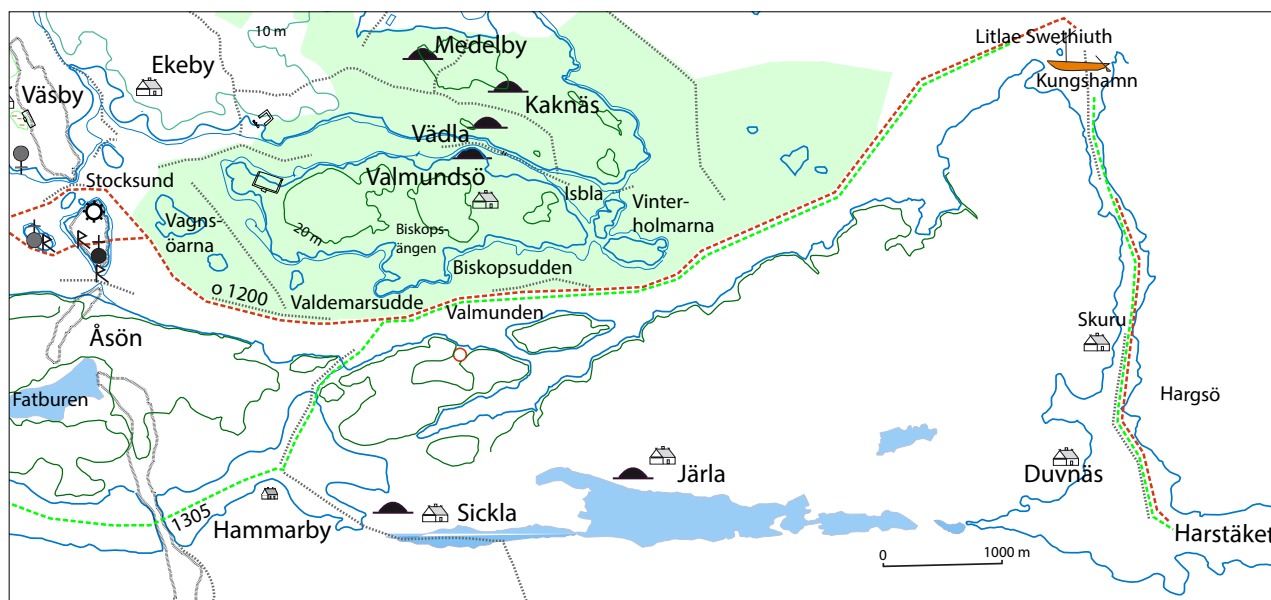
Öster om Åsön ligger två mindre medeltida bebyggelser, Sickla och Järsla. Ägorna sträckte sig från Hammarby sjö och nuvarande Danvikstull i väster till Skurusundet i öster. I norr utgjordes gränsen av Saltsjön och i söder av Sickla- och Järslasjöarna. På 1400-talet hade både staden Stockholm och förmodligen Klara kloster intressen i området. Stadens rättigheter till Sickla

slås fast i det ovan omtalade privilegiebrevet den 1 maj 1436.⁴⁵ I januari 1448 förnyades stadens rätt till Sicklaön med undantag för de eventuella rättigheter som Klara kloster kunde ha.⁴⁶ Möjligen var stadens rättigheter bara temporära och/eller villkorade på annat sätt. Det förekom nämligen fler jordägare i området. År 1492 erhöll Sten Sture d.ä. bl.a. torpet Järsla i Solna socken av Lasse Budde med hans hustru Sigrids samtycke (SDHK 32745). År 1502 bytte en hustru Segved bort sitt jordagods i Järsla till Svartbrödraklostret i Stockholm.⁴⁷ I brevet sägs att Järsla ligger i Solna socken i Södermanland.⁴⁸

Området på södra sidan av Stockholms ström uppfattades således omkring 1500 som en del av landskapet Södermanland trots att det kyrkligt tillhörde Solna socken. Gunnar Bolin avfärdar landskapsbeteckningen som en lapsus av skrivaren.⁴⁹ Även andra källor för emellertid området till Södermanland. Vid 1500-talets mitt räknades grannen Järsla som ett halvt hospitals-

hemman (Danvikens hospital). Järsla sades då ligga i Brännkyrka socken och Svartlösa härad i Södermanland.⁵⁰ Vid 1600-talets slut upprättades geometriska kartor över Sickla och Järsla. Enligt kartrubriken räknades dessa bebyggelser då till Brännkyrka socken.⁵¹ Järsla och Sickla hade således endast under en begränsad period tillhört Solna socken. Orsaken till att Solna socken under medeltiden gjorde anspråk på Järsla och Sickla söder om Strömmen var troligen att ägor eller delar av dem var avsatta som mulbete år Stockholms borgare. Något bevis för att området tillhörde landskapet Uppland före Stockholms tillkomst är det knappast. Värmdö socken och skeppslag som mötte öster om Skurusundet (Hargsö) ingick däremot i Attundalands rod och därmed i landskapet Uppland. Fjäderholmarna i Värtan tillhörde Solna sockens del av Lidingö och därmed Uppland.

Sammanfattningsvis kan sägas att skriftliga källor liksom rumsliga förhållanden talar för att

Segelleden in till Stockholm. Blå heldragen linje visar strandlinjen omkring 900; grön streckad linje visar landskapsgräns 1305; röd streckad linje visar trolig landskapsgräns 1200.

Tavlan på Solna kyrkas vapenhus sattes ursprungligen upp 1674 av Magnus Gabriel De la Gardie. Texten påstår att Solna sockens gräns tidigare gick över Stortorget i Gamla Stan och i Stockholms ström till Blockhusudden (foto författaren).

Åsön även kallad Södermalm tillhörde Årstas ägoområde och inte Väsby före Stockholms tillkomst. Troligen räknades även Räkningeholmen och Långholmen till Årsta och därmed till Vantörs (Brännkyrka) socken. Det framgår inte av några dokument eller andra källor att Järla och Sickla någonsin tillhört landskapet Uppland.⁵² Detta plus de geografiska och hydrografiska förhållandena talar för att den naturliga skillnaden mellan bebyggelserna i Mälarutloppet var det breda och tidvis strida Stocksundet (Norrström) och vidare söder om Valmundsön/Djurgården samt segelleden fram till och genom Skurusundet. Detta bör också ha varit skillnaden mellan Attundaland och Södermanland. Först från och med 1305 gick landskapsgränsen mellan Upp-

land och Södermanland i Årstaviken och över grusåsen vid Grind.

Stadsholmen som gränsholme

Problemet med själva Stadsholmens ägorättsliga ställning återstår att lösa. Nils Ahnlund och Hans Hansson anser att det av geografiska skäl är sannolikt att Stadsholmen tillhörde Väsby ägor eller utmark.⁵³ Av samma orsak kan Stadsholmen likaväl ha legat under Årsta. Bolin konstaterar dock att ”Beträffande de holmar, som bilda det stockholmska stadssamhällets äldsta kärna, Stadsholmen, Ridderholmen och Helgeandsholmen, föreligga inga urkunder som kunna belysa dessa holmars ursprungliga ägokaraktär” (Bolin 1933 s. 327). Det finns således inga uppgifter om att Birger jarl eller hans föregångare behövde förvärva mark för att bygga en borg eller anlägga en stad på Stadsholmen. Det finns inte heller några uppgifter om att kung Valdemar hade förvärvat Kidaskär (Ridderholmen) innan han lät gråbröderna anlägga sitt kloster där 1268–70. Det finns i själva verket inga uppgifter om att holmarna och småöarna i Mälarutloppet ingick i någon viss bys ägoområde. Möjligen bildade Stockholmen med angränsande skär en egen fastighet, kanske i form av ett regale under jarlen eller kungen. Ett sådant förhållande verkar ha gällt flera öar i skärgården.⁵⁴

På Solnas kyrkas vapenhus vänstra sida finns en stentavla med en inskription som omtalar att staden Stockholm var anlagd på Solna sockens område: ”... TY DENNA SOCKN HAFVER FÖRTIJDEN STRECKT SIG MITT INPÅ STOCKHOLMS STOORA TORGH OCH SÅ ÖSTERUT ÅTH BLÅCKHUS- UDDEN SÅ ATT STOCKHOLM, SLOTT, STOORE KYRKIAN, NORRE MALM OCH LADUGÅRDZLANDET ALT PÅ DENNE SOCKNS FORNA BOTN FUNDERAD

ÄRE ...”. Det kan noteras att Åsön, Sickla och Järta inte omtalas som tillhöriga Solna socken och att endast norra delen av Stadsholmen ingick.⁵⁵ Uppgiften har inte ansetts seriös: ”hava vi här säkerligen blott att se ett uttryck för den sena stockholmska lokaltradition, enligt vilken (en) landskapsgräns ... hava delat denna holme (Stadsholmen) i tvenne partier av vilka den norra skulle hava tillhört Uppland, den södra Södermanland”.⁵⁶

På huset Västerlånggatan 27 i Gamla Stan finns en sten från omkring 1700 som utger sig för att visa gränsen mellan Uppland och Södermanland men vars historiska relevans också har avvisats.⁵⁷

De geografiska och juridiska förhållandena tillsammans med samhällsförhållandena före 1250 gör att man inte utan vidare kan avfärda att folklandsgränsen tidigare gick över Stadsholmen. Detta skulle i så fall stämma med när biskop Anund Jonsson 1288 hävdade att ”nämnda ö (Stockholm) eller en del av denna ... tillhör oss och vår kyrka (Strängnäs stift) med full rätt”.⁵⁸ Magnus Collmar återger biskop Anunds argumentation: ”Det stockholmska stadssamhället uppstod på gränsen mellan Uppsala och Strängnäs stift. En konflikt blev oundviklig, när staden började breda ut sig över nuvarande Södermalm. I juni 1288 hölls ett kyrkomöte på Färingsön. Biskop Anund anförde då, att såväl han som hans företrädare ofta uppmanat ärkebiskopen att avstå från den del av ’ön Stockholm’ som tillhörde Strängnäs stift, dock utan påföljd. Nu hade han erfarit, att ärkebiskop Magnus (Bosson) även vill annektera det nyligen stadsbebyggda området på Södermalm. Mot detta protesterade han. Han ville inte att hans stift och hans efterträdare som biskopar där genom stillatigande skulle mista sina odisputabla rättigheter till en del av ön Stockholm och hela Södermalm. Protesten bevittnades av tre biskopar men ledde inte

Stenen från ca 1700 i huset Västerlånggatan 27, som påstås visa gränsen mellan Uppland och Södermanland, kan ha historisk relevans (foto författaren).

till något resultat. Ännu 25/3 1329 förefaller man dock ha hyst planer på att fortsätta aktionen”.⁵⁹ Den iögonfallande höga grusön vid inloppet till Mälaren var under alla förhållanden ett betydligt bättre råmärke än sandåsen vid Grind.

NOTER

- 1 Helgeandsholmen 1982 s. 29, 40.
- 2 Bolin 1933 s. 75 ff.
- 3 Nordiska kungasagor band 2 1993 s. 11.
- 4 *Sögubrot af nokkrum fornkonungum í dana ok svía veldi*; iceland, 1275–1325.
- 5 Silverskatter finns inte bara vid vattenvägar. Alla sex vikingatida (1050–1070) silverskatter i Kronobergs län har påträffats inom ett begränsat område i norra delen av länet. Fyra av sex mynt- och silverskatter låg invid färdleden från Lagadalen via Rydaholm till Värends centralbygd vid Helgasjön. De övriga två låg i anslutande stigsystem. Vägarnas ålder visas av flera runstenar (Rundquist 1946 s. 38, karta s. 36, Tollin 1999 s. 39).
- 6 Golabiewski och Wiséhn 2003 s. 26, 33 f., Zachrisson 2016 s. 100.
- 7 Ahnlund 1953 s. 72 f. Den intilliggande Danmarks holme, hette tidigare Halvkaka att jämföra med intilliggande Halvkakssundet mellan Lidingö och Boo.
- 8 Bolin 1933 s. 286 f., Wikström 1975 s. 10.
- 9 VmL Manhelgdsbalk XXV § 4, HoW 1979 s. 78.
- 10 HoW 1979 inl. xxxviii f. Bolin menar att Västmannalagens ”utan stockholm” motsvarar Roden (Roslagen) ovan Stockholm eller Norra Roden (Bolin 1933 s. 324).

- 11 Den latinska texten nämner både *insula* Stockholm och *fundus* Södermalm. En ny översättning från latinets har gjorts av Peter Ståhl vid Svenskt Diplomatarium 2016. Se Bilaga 3. Det står således inte ”på en ö i Stockholm” som brevet har översatts i registern utan ”ön Stockholm”. Bolin har ett komplicerat och oklart resonemang om hur man ska förklara att termen ön Stockholm används med att staden Stockholm också innefattar delar av Åsön (Bolin 1933 s. 268 f.)
- 12 Tollin 1999, Tollin 2010.
- 13 Det medeltida ordet *staver* har dels betydelsen staf, käpp dels råmärke (Söderwall 1891–1900 s. 499). Bolin 1933 s. 68 f.
- 14 De tre folklanden Attundaland, Tiundaland och Fjädrundaland slogs 1296 samman till landskapet Uppland. Solna socken låg under större delen av medeltiden i Danderyds skeppslag i Attundalands rod.
- 15 Dahlbäck 1988 s. 32, 152.
- 16 Samma gräns redovisas för Brännkyrka socken i DMS 2:1.
- 17 Även i Bjärköarätten slås fast att brott som begås på Åsön och mellan Stockholm och Kungshamn ska dömas efter stadens rätt (HoW Bj 13 s. 458 samt not s. 480 f.). På 1400-talet gavs även Tynningö i Värmdö socken söder om Vaxholm all frihet till staden. Något som dock inte innebar att Tynningö bytte socken eller bröts ut ur sitt administrativa sammanhang. Gåvan var ett tack för att Stockholms borgare hade öppnat stadsporten för Engelbrekt våren 1436.
- 18 Herlitz 1927, nr 79:1, 3 s. 79.
- 19 Källa till itinerarieleden.
- 20 Måttet *veckosjö* användes för att mäta avstånd vid sjöfärder och motsvarade ca 8 kilometer. De angivna avstånden in till Stockholm stämmer väl överens med en modern karta.
- 21 SDHK 1243, Rosén 1949 s. 149 f.
- 22 Arkeologiska undersökningar under 2015 påträffade en karpdamm (id), hustomter och bl.a. keramik från 1300-talets början strax utanför Söderport (Kenneth Svensson muntlig uppgift).
- 23 Ny översättning från originalbrevets latin av Peter Ståhl, Svenskt Diplomatarium, RA. Se Bilaga 3. Biskops Anunds argumentering för rätten till en del av ön Stockholm och hela Åsön Södermalm finns återgiven i Collmar 1977 s. 30.
- 24 SDHK 1407, DS 965, se även not 22 ovan. Bolin 1933 s. 293 not. Biskop Anund var bror till den östgötska frälsemannen Dan Jonsson som hade sin sätesgård i Svälinge vid Tåkern (Tollin 2010 s. 99 f.). Se även a.a. s. 82 f. då kung Magnus Ladulås skänkte bl.a. häradsjord på Omberg till Anund Jonsson.

- 25 SDHK 2028. Birgitta Fritz menar att det har rört sig om olika förrättningar med delvis olika syften. För det första en kommission 1303 tillsatt av kung Birger och hertig Erik för att utröna vilka gods som hörde till kronan respektive jarlens *ducatus*. För det andra en större kommission sommaren 1304 för att slita en tvist mellan kungen och hertigen om gränsen mellan Attundaland och Södermanland. För det tredje konflikten mellan dominikanerna i Sigtuna och dominikanerna i Strängnäs om rätten att tiggga på Södermalm (Fritz 1971 s. 338 f., s. 346 f.).
- 26 SDHK 2114. Deltagarna hade klara Upplandsanknytningar vilket möjligen var orsak till att utslaget gick i kungens favör.
- 27 Äldsta belägget för en stadskyrka i Stockholm är från 1279 då den av Magnus Ladulås i augusti 1280 avrättade stormannen Johan Karlsson till Fånö testamenterade 1 mark silver till S:t Nicolai kyrka i Stockholm (SDHK 1121). Även om ärkebiskopen påstod att staden Stockholm var anlagd på Solna sockens område utgjorde staden i kyrkligt avseende en självständig enhet senast vid 1300-talets början då "*tota parochia stokholmensis*" omtalas (SDHK 2084).
- 28 Almquist Joh. Ax. 1917 s. 257, 284–86. Collmar 1977 s. 289 f., Ljung s. 20, 137 f. Även frälsemannen Anund Haraldssons (Vingad lilja) sätesgård Frösshammar och halvön Åsudden i Hjälmaren som numera är den sydligaste delen av landskapet Västmanland tillhörde ursprungligen Säterbo socken och Södermanland.
- 29 Strax väster om Årsta fanns ytterligare två förhistoriska bebyggelser, Berga och Brunnby. Knappt 200 meter ostnordost om Bergas historiska gårdstomt låg Bergas ättebacke (Brännkyrka sn raä 5, 6, 7 och 8). Berga och Brunnby bestod på 1600-talet av var sin skattegård. Hus-tomterna låg endast 200 meter från varandra och bebyggelserna hade gemensamt byamål om sammanlagt 54 alnar (C7:87–88). Berga by blev säteri vid 1600-talets mitt och fick namnet Zakrisberg. Brunnby avhystes på 1700-talet (Ferenius 1999 s. 46).
- 30 Bolin 1933 s. 290, Hansson 1946 s. 18. Strax öster om Årsta gård finns ett gravfält av yngre järnålderstyp (raä Brännkyrka sn 17:1). Detta visar att bebyggelsen där går tillbaka till förhistorisk tid.
- 31 Pipping, Erikskrönikan vers 509–515. Erikskrönikan är den äldsta primärkälla som nämner Birger jarl och hans roll för Stockholms tillkomst. De äldre källorna om Stockholm och dess uppkomst har behandlats av Gunnar Bolin (Bolin 1921, 1923). Han har även undersökt hur källorna har traderats och hur de hänger ihop.
- 32 Fritz 1971 s. 344 ff.

- 33 Bolin 1933 s. 290, Rosén 1949 s. 162. Möjligen är detta bakgrunden till att Birger jarls son kung Magnus Ladulås 1283 i ett brev daterat i Bjälbo skrev att hela eller delar av Muskö tillhörde jarls bo. I samma brev överlät han patronatsrätten till Salems och Botkyrkas 1100-tals kyrkor till Strängnäs domkyrka (SDHK 1234, Fritz 1971 s. 337).
- 34 Valdemar var den siste som upprätthöll det gamla jarlaämbetet (titulerades hertig) och godscomplexet jarls bo införlivades därefter med övriga kronoegendomar.
- 35 Källström 2016 s. 14 f. Söderportstenen är avbildad av Johannes Bureus 1624 i *Monumenta Sveogothica* och finns numera på Stockholms medeltidsmuseum.
- 36 Hansson 1976 s. 21 ff.
- 37 En tredje nu försvunnen runsten var inmurad i Riddarholmskyrkan (U54) ristningen avslutas med en kristen bön: "... och Östen och Sote ... reste denna sten efter ... sin ... Gud hjälpe [hans] ande". Runstenarna ger namnen på de äldsta invånarna vi känner från området kring Mälarutloppet. Stenarna har senast behandlats av Källström 2016 s. 136.
- 38 Hertig Valdemar testamenterade kort före sin död 1318 på Nyköpingshus fyra markland i Årsta som en grundplåt till en ny prebenda i Uppsala domkyrka. Fram till 1439 tillhörde Årsta-egendomen också den s.k. Hertigarnas prebenda eller S:t Eriks prebenda i Uppsala domkyrka (Rosén 1949 s.162 f., Dahlbäck 1977 s. 138 f.). Domkyrkan bytte 1439 bort Årsta till slottsfogden Hans Kröpelin d.ä. (SDHK 23212).
- 39 SDHK 1416, SDHK 1394. Ordet *area* har tre betydelser i medeltidslatinet: tomt, område eller tröskplats (GLMS 1 s. 66).
- 40 Dessutom omtalas ett torp vid namn Skarpa (SDHK 23212). Skarpa har identifierats som Skarpnäck i södra Brännkyrka. Mot detta kan invändas att Skarpnäck på 1400-talet låg under Valla, vilket även är mer rimligt rent rumsligt (Beckman 1954 s. 283–288).
- 41 SDHK 12174, Ahnlund 1953 s. 199 f. På 1700-talet avstyckades ett antal mindre egendomar från Årsta, bl.a. upprättade Anders Reimers en malmgård på Räkningeholmen som därefter bytte namn till Reimersholme.
- 42 Bolin 1933 s. 665 f. Vid belägringen av Stockholm sommaren 1435 fanns ett läger på Långholmen. Inte mindre än nio frälsebrev utfärdades den 10 och 11 augusti på Långholmen. Brevet var utfärdade av ärkebiskop Olof och rikets råd. Bland sigillanterna fanns även väpnaren Engelbrekt Engelbrektsson (SDHK 22413–21).

- 43 Wikström 1975 s. 71.
- 44 SSb II:2 1483–92 s. 191, 594.
- 45 Herlitz 1927 s. 490 f.
- 46 ”Fførst at stadhin Stokholm haffue ok æghe till æwærdelikin tijdh, swa som tillforende fornt oc gamalt warit haffuer, ... oc æ rænta han i stadhen oc stadzens friheet, besunderherlica næmda Asøna medh allom gamlom tillaghom som aff alder vnder stadhen lighat hafuer ... item unnum wi thøm vunder stadhen æwærdelica till fægaang ok alla adhra nytto, nyio qwærn oc Sickløna med aker ok æng, med skogh oc mark oc allom fiske watnom, med qwærnom och allom tillaghom, som ther aff alder tillighat haffuer intil Duffuonæs ok konungs haffn, och besunderlica vnnom wi thøm Thynningøna, som the aff alder haffua medh alle friheet” (Herlitz 1927, nr 79:1, 3 s. 79).
- 47 SDHK 34472. Stockholms svartbrödrakonvent hade inga jord-egendommar i stadens närhet förrän förvärvet av Norra gården i Yttre Liderne 1498 och Järla 1502.
- 48 Gustav Vasa tog över Järla efter reformationsriksdagen i Västerås (1527) med motiveringen att han var Sten Stures rätte arvinge. (GIR 7 s. 310).
- 49 Bolin 1933 s. 287, Styffe 1867 s. 378 samt not 2.
- 50 Almquist 1931, s. 440.
- 51 LSA A67-16:1, A67-16:2. Bebyggelsen Sickla med tillhörande inägomark låg i väster vid Hammarby sjö, hemmanet Järla låg öster därom på norra sidan om Järlasjön. Längst i öster vid Skurusundet låg Skuru (Skurö) med färjeläget över till Ormingelandet och Duvnäs söder därom vid Baggensstäket (A67-25:2).
- 52 Den världsliga och kyrkliga indelningen behöver inte sammanfalla. Askeryds socken i Norra Småland har t.ex. en betydande skate i Östergötland.
- 53 Ahnlund 1953 s. 52, Hansson 1946 s. 18.
- 54 Rosén 1949 s. 42 ff., Bolin 1933 s. 324 ff.
- 55 Läsning Clas Tollin 2016. Tavlan från 1674 var ursprungligen placerad på kyrkans västgavel efter initiativ av Magnus Gabriel De la Gardie men föll ned och krossades 1818, varpå en ny tavla sattes upp (Brandel 1928 s. 252).
- 56 Bolin 1933 s. 287.
- 57 Bolin är ganska utförlig i sin beskrivning av stenen på Västerlånggatan 27 och dess föregångare (Bolin 1933 s. 262 ff.). Inte heller Göran Dahlbäck anser att det finns något i det äldre historiska materialet som styrker att gränsen mellan Uppland och Södermanland gått över Stadsholmen (Dahlbäck 1987 s. 31).
- 58 DS 975, ny översättning från originalbrevets latin av Peter Ståhl Svenskt Diplomatarium, RA. Se Bilaga 3.

59 Collmar 1977 s. 30. Kanske har Torun Zachrissons hypotes om att holmen var en s.k. Helgö, dvs. en helgad och fredad plats för handel eller dylikt bättre grund än vad som själva namnet säger (Zachrisson 2016 s. 109).

3. Trakten kring Mälarens utlopp, Nationalstadsparken och området väster därom

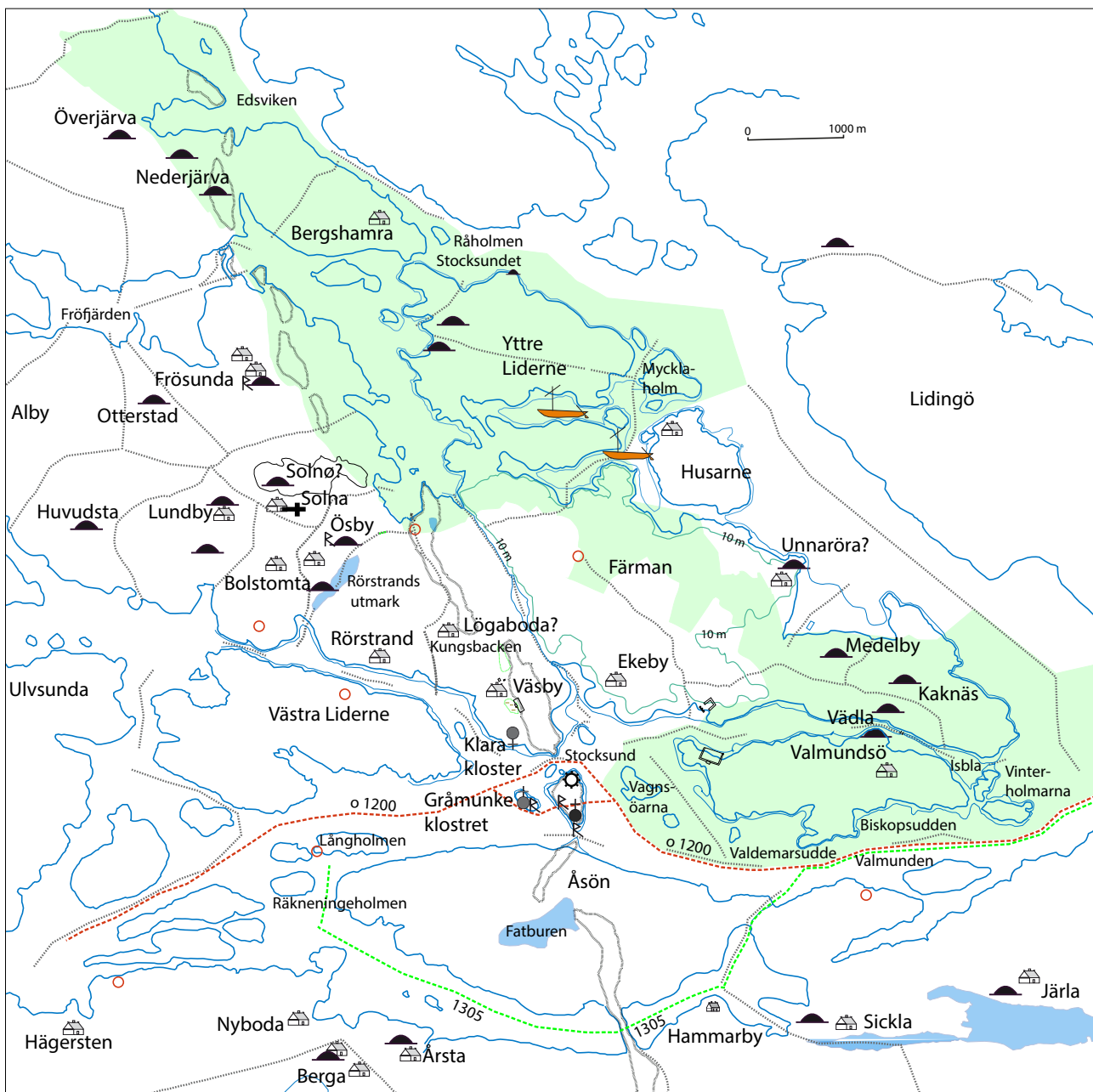
Undersökningsområdet är cirka 15 gånger 7 kilometer stort och består huvudsakligen av Solnas medeltida socken. Dessutom ingår norra delen av Brännkyrka socken samt Överjärva och Nederjärva samt Bergshamra som förut tillhört Sollentuna socken. De medeltida byarna runt Mälarutloppet är överlag kameralt små och omfattar sällan fler än fyra hemman. Fler bebyggelser kunde dock vara samlade under en ägare.

Källäget är sprött för äldre medeltid. Det är ett kronologiskt glapp i den skriftliga informationen mellan 1000-talets runstenar och de äldsta diplomerna från 1200-talets mitt. För att komma åt jordägandet vid Mälarens utlopp före 1200-talet måste dels en retrogressiv metod användas dels en kombination av olika källor göras (Karsvall 2013, Myrdal 2007, 2012). Hur såg kronans/kungens rådighet ut? Fanns det t.ex. bebyggelser som ingick i det till sveakungen knutna gods-komplexet *Uppsala bo* eller *Uppsala öd*, som bl.a. känns igen på ortnamnen Husby/Husaby? Det saknas kända husabyar i området runt Mälarens utlopp. Den närmaste kända husby-bebyggelsen finns på Mälaröarna och i Ärlinghundra härad cirka 30 kilometer västerut respektive lika långt norrut. Möjligen har det funnits en husaby i Sollentuna härad. På en storskifteskarta över Granby i Sollentuna socken 1775 är

nämigen en utjord utmärkt på gränsen till Akalla (A98-8:1). På Akallas ägor kallas det intilliggande särhågnade åkergårdet 1770 Husbygårdet (A98-2:1). Utjorden och den för sig liggande åkermarken kan således vara rester av en tidigare husaby. För en äldre bebyggelse i området talar en runristning i ett jordfast block (U 74). Ristningen lyder: ”Ingelög lät hugga denna häll efter sin son Sigfast och -ihilt hans broder (lät också hugga?). De, moder och son bo i Husby

Akalla storskifte 1770. Litt. A är Husbygårdet. Notera också Granbys åkerfjäll som gränsar till en utjord på Granbysidan (LSA A98-2:1).

Mälartulloppet före staden Stockholm. 5-metersnivån är utmärkt med en tjockare blå linje. Gravfält och andra fornlämningar samt medeltida brev indikerar att åtminstone ett trettiotal äldre bebyggelser kan knytas till området. Av dessa har ett tiotal legat inom den nuvarande Nationalstadsparken. Dessutom finns ett tjugotal namn på öar, berg och andra naturföreteelser. Nationalstadsparken är gröntonad. Röda cirklar markerar vikinatida silverskatter; orangea båtar visar troliga ledungshamnar.

(?)”.¹ Det är emellertid knappast troligt att denna eventuella husaby har något med Stockholms tillkomst att göra.

I några fall är identifieringen av den försvunna äldre bebyggelsen oomtvistad, i andra fall är läget mer osäkert. Ortnamn som Ekeby, Väsby och Medelby med efterleden -by brukar dateras till yngre järnåldern. Andra bebyggelser med ortnamn som Liderne, Kaknäs och Valmundsön kan genom fornlämningar, t.ex. höggravfält, runstenar eller lösfynd, dateras till yngre järnåldern. När det gäller ö-namnen innebär landhöjningen att en del av dem måste gå tillbaka till förhistorisk tid när de ännu var fristående. En vanlig ö-namnsändelse är -arne, ærne som innehåller ortnamnselementet ærn t.ex. Husarne och Lidærne.² Detta gäller också namn som Mycklaholm (”den stora ön”), som idag är ett berg men som var en fristående ö när vattnet gick fyra till fem meter högre än idag.

Solna och Brännkyrka (Vantör) är stora socknar både om man räknar antalet hemman och den geografiska utsträckningen, men deras kyrkbebyggelser är förhållandevis små. Även Spånga och Sollentuna är stora socknar med små kyrkbyar.³ Solnas och Brommas rundkyrkor liksom ursprungliga västtorn i Spånga och Sollentuna visar på ett aristokratiskt inflytande. Tillhörande storgårdar verkar dock ha försvunnit före 1200-talets mitt.

För socknarna runt Mälarens utlopp finns således en motsägelse i karaktären på 1100-talets kyrkobyggnader, kyrkbebyggelsens storlek och den medeltida socknens utsträckning.

Solna medeltida socken

Solna är inte något bebyggelsenamn. Namnet är förkristet och betyder närmast ”den solbelysta ön” (SOL 2003 s. 288). Den medeltida socknen var betydligt större än den förhistoriska ö som kan avgränsas med hjälp av höjdkurvor i

socknens centrala delar. Till Solna socken hörde under medeltiden hela området mellan Fröfjärden och Ulvsundasjön, samt hela området från Ålkistan till Blockhusudden dvs. nuvarande Nationalstadsparken, Kungsholmen, Norrmalm, Vasastan och Östermalm och den södra delen av Lidingö, inklusive ögruppen Fjäderholmarna.⁴ Norra delen av nuvarande Solna stad med bebyggelserna Överjärva och Nederjärva samt Bergshamra överfördes från Sollentuna socken till Solna först 1530 (GIR 7 s. 173). Essingeöarna saknade fast bebyggelse på medeltiden och tillhörde senast 1580 Ulvsunda gård i Bromma socken (DMS 1:7 s. 245 f.). Västra Liderne (nuvarande Kungsholmen) tillhörde Solna socken. Kyrkbebyggelsen bestod enbart av en prästgård.

De flesta av de medeltida bebyggelserna i Solna socken är sedan länge avhyta och försvunna. Flera forskare har utifrån fornlämningar, uppgifter i diplom och i kamerala handlingar försökt att placera dem geografiskt (se Bilaga 2).

Stadens institutioner

Som ovan nämnts fanns senast vid 1200-talets mitt ett rundtorn på Stadsholmens nordöstra krön, ett torn som sannolikt var äldre än staden. Möjligen var den äldsta ”stadsmuren” primärt en ringmur. Omkring 1250 etablerades en stadsliknande bebyggelse på Stadsholmen.⁵ Strax därefter inrättades flera urbant relaterade institutioner såväl norr som söder om själva staden. Flera av institutionerna fick även jordbruksmark och gårdar i stadens närhet samt tillgång till nyttigheter som lertäkter för tegeltillverkning, fisken, kvarnströmmar och liknande. På Kidaskär, från 1600-talets mitt känt som Riddarholmen, grundades ett franciskankonvent (1268–70).⁶ Holmen bör ha donerats till konventet av Valdemar Birgersson kung 1266–1275.⁷ I juni 1290 antecknades en donation till franciskanerna av ett

tegelbruk på Norrmalm med tillhörande område (SDHK 1482). Teglet skulle användas till munkarnas byggnadsarbeten på kyrkan och klostret.⁸ Tegelbruk anlades också på Västra Liderne (senare Kungsholmen) samt på Rörstrands ägor (SDHK 3037, 3988, 23523, 23574, 30254). År 1439 donerade Mats Ödgislasson (Lillie) och hans hustru Ingeborg Gregersdotter byn Övre Liderne (en del av Kungsholmen) till Gråbrödraklostret i Stockholm (SDHK 23301). I oktober 1453 gav Ingeborg Gregersdotter och hennes son riddaren Gregers Mattsson till gråbröderna 7 öresland jord i Övre Liderne i ”andra byn” (SDHK 26336).⁹

På Norrmalm fanns det senast på 1280-talet ett spetälskesjukhus. Ett Helgeandshus anlades omkring 1300 på en av öarna mellan Stadsholmen och Norrmalm. Norrströms strida vatten användes även till vattenkvarnar.

Staden var attraktiv för många. Svartbröderna (dominikanerna) hade åtminstone från 1200-talets slut rätt att ”tigga” i både Solna och i Stockholms stadsförsamling. De hade däremot inget eget konvent i staden.¹⁰ Lars som var prior för dominikanerna i Sigtuna skrev till påven 1289 och beklagade sig över en återtagen fastighetsaffär i Stockholm (SDHK 1448). Omkring 1280 hade dominikanerna försökt att köpa ett hus nära stadens norra bro av ”fru Elisabet”, som var änka efter Gödecke van Memel, för att predikarbröderna skulle ha någonstans att bo när de besökte Stockholm.¹¹ Svartbröderna blev emellertid utkörda av slottsfogden och riddaren Röd Keldorsson (Färla) som ansåg att fastigheten tillhörde kung Magnus Ladulås.¹² Konflikten visar att kung Magnus har varit tomtägare i Stockholm omkring 1280. Möjligen hade kung Magnus jordinnehav sin grund i ett ursprungligt regale på Stadsholmen.

Klara kloster

Den institution som kom att få mest betydelse för Nationalstadsparken var Klara kloster. Franciskanorden eller gråmunkarna hade även en kvinnlig gren. De s.k. klarissorerna går tillbaka till 1212 då Franciskus från Assisi vigde den heliga Klara till nunna.¹³ Kung Magnus Ladulås lät grunda ett nunnekloster till minne av Sankta Klara. Klarissorerna erhöll på 1280-talet en passande byggnadstomt väster om Brunkebergsåsen norr om staden på Väsby mark (SDHK 1421). Klosterbyggnaden låg där Klara kyrka ligger idag. Klarissorerna fick inte lämna klosteranläggningen och ekonomin byggde på inkomster från jordegendomar. Stora delar av skärgården verkar ha varit under kungens eller jarlens rådighet. I augusti 1288 donerade Magnus Ladulås flera öar och skär i Stockholms skärgård till Klara kloster med olika slags naturtillgångar och landbor. Gåvan omfattade Ormingelandet på Värmdön samt de längre ut belägna Runmarö, Skarprunmarö, Eknön, Vindalsön och Sandön jämte andra, kringliggande öar. Öarna bildar en sammanhållen arkipelag öster om Stavsnäs på södra sidan av Kanholmsfjärden. Även franciskanerna gynnades, gåvan innehöll ett förbehåll om att munkarna på Kidaskär hade full frihet att hämta bränsle samt att ta kalk och liknande på öarna till sitt pågående kyrko- och klosterbygge. I ett brev året därpå slås på nytt fast att Eknön ingick i kung Magnus donation.¹⁴

Tack vare Magnus Ladulås donationer blev Klara kloster en stor jordägare i den växande staden Stockholms närhet. Franciskanklostret på Kidaskär var i viss utsträckning en förutsättning för Klara kloster. Det var gråmunkarna från Kidaskär som ansvarade för det andliga livet genom att hålla mässor och vara biktfäder för nunnorna.¹⁵

Kung Magnus Ladulås och hans krets hade

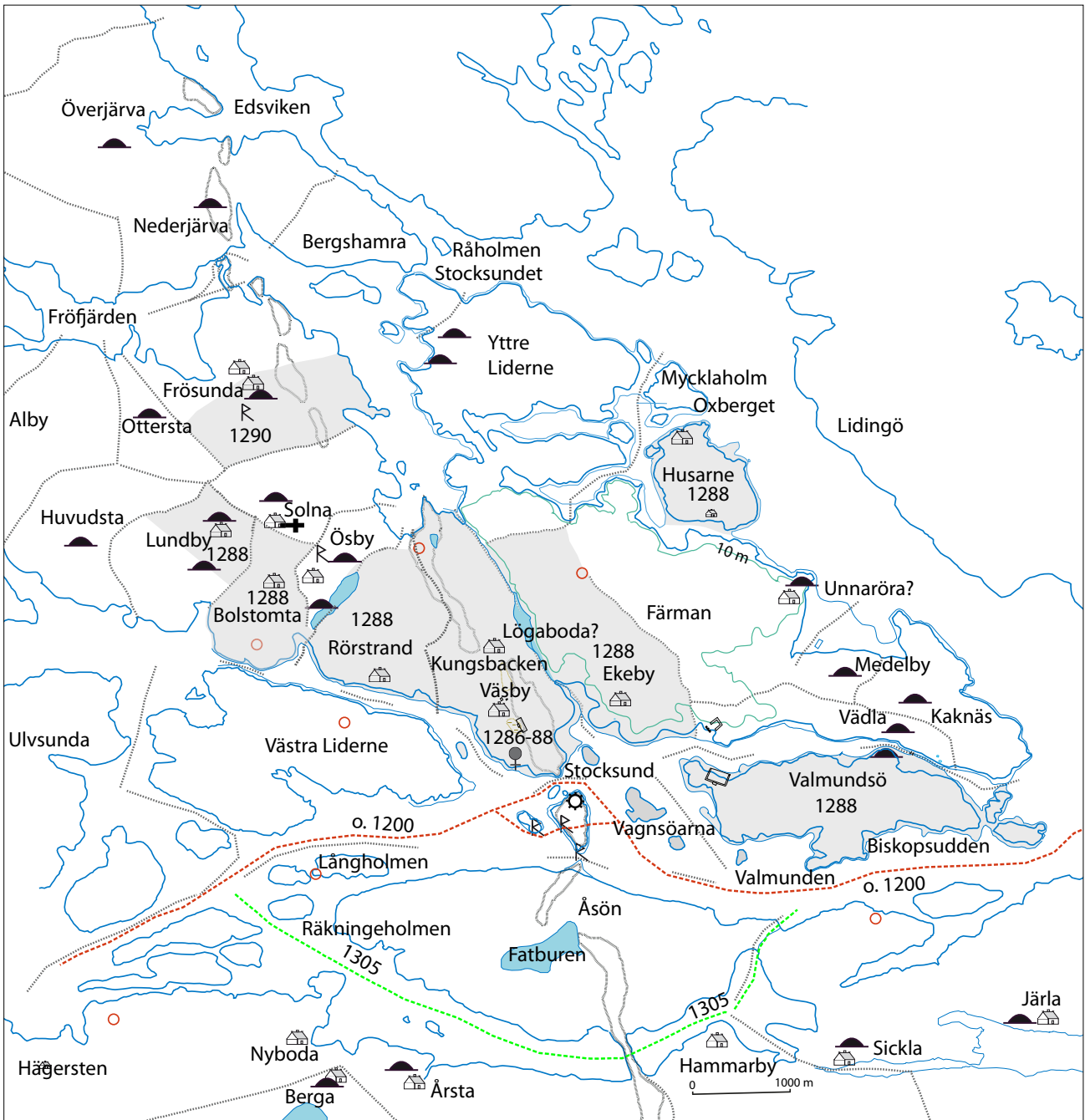
fortsatt inflytande över klostrets ledning inte minst genom personband. Rikissa Magnusdotter blev redan som sexåring nunna och var 1335–1348 abbedissa i klostret. Den till Magnus närstående frälsemannen Anund Haraldssons (Vingad lilja) svärson Lars Bengtsson (Boberg) gifte sig andra gången med Ingeborg Törnesdotter (hjørthorn?). Efter Lars Bengtssons död 1304 blev hon abbedissa i Klara kloster.¹⁶

I ett originalbrev daterat på kungsgården

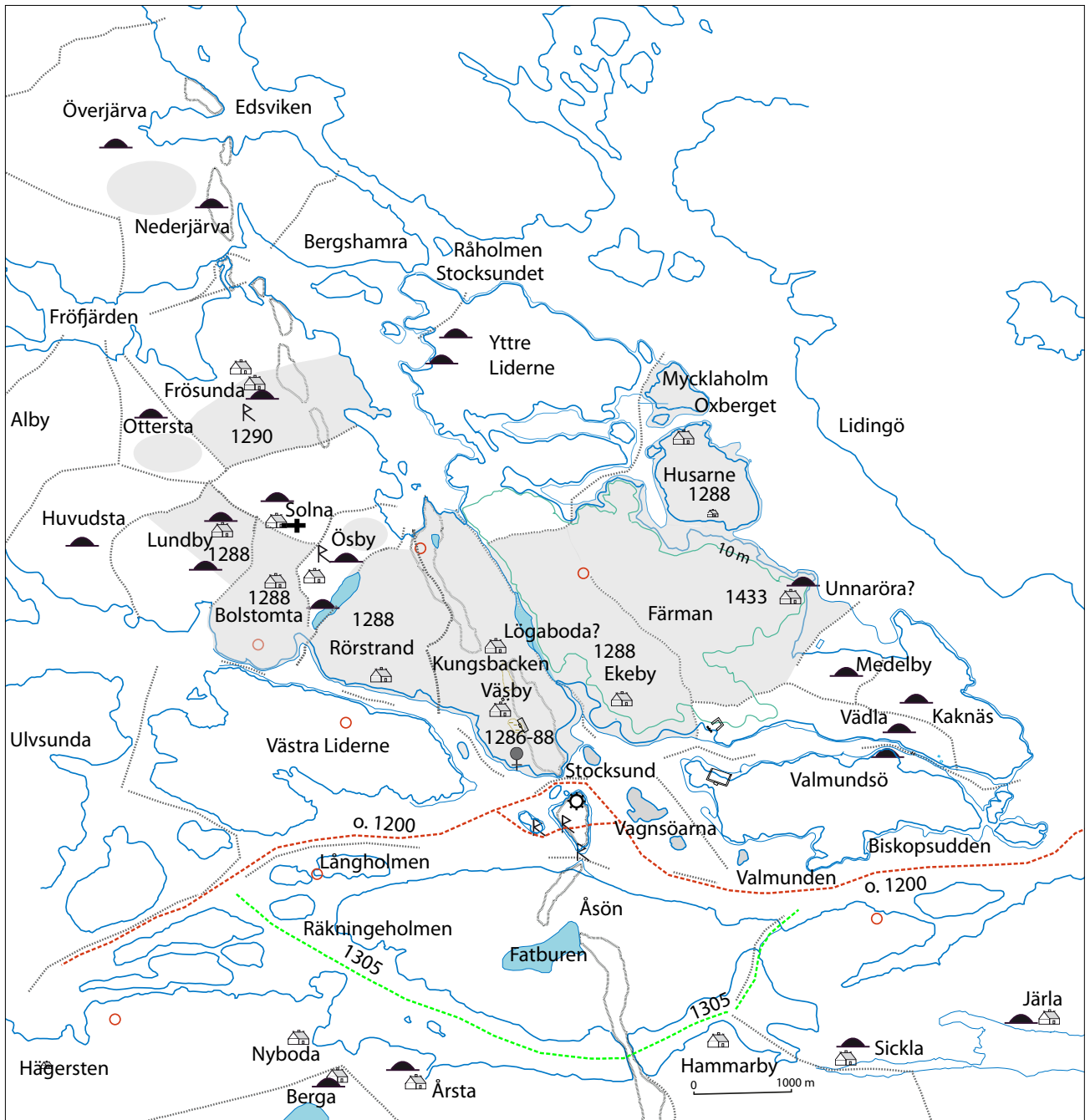
Alsnö på Adelsö i Mälaren i september 1288 slår kung Magnus fast att det nyanlagda Klara kloster har rådighet över Norrmalm som redan nu började få en urban befolkning: ”Kung Magnus av Sverige beviljar dem som vill bo på Norrmalm samma rättigheter som de inom staden Stockholms murar boende, så länge de vill stanna där och betala skatt och annat, som de är skyldiga, till S:ta Klaras kloster, som är under uppbyggnad där och till vilket området hör. Den som vill

Magnus Ladulås donationsbrev 1288. Pergamentsbrev med sigill, original Riksarkivet (DS 975). Foto Emre Olgun.

Klara klosters primärdonation 1290 anges i grått. I Lundby och Frösunda fanns troligen även andra jordägare. Tjockare heldragen blå linje redovisar 900-talets strandlinje. Svart prickad linje visar rekonstruerade medeltida bebyggelsegränser. Röda ringar visar vikingatida silverskatter.

Klara klostrets senmedeltida ägoinnehav i Solna socken och nuvarande Nationalstadsparken. Under medeltidens lopp försköts Klara klostrets ägdomän mot norr, genom förlusten av Valmundsön och Vädla samt förvärvet av Unnaröra. Tjockare heldragen blå linje redovisar 900-talets strandlinje. Svart prickad linje visar rekonstruerade medeltida bebyggelsegränser. Röda ringar visar vikingatida silverskatter.

lämna platsen äger rätt att göra som han vill med sina hus, men marken skall såsom tidigare tillhöra klostret, och den frälseman eller klerk, som önskar bo där, skall till klostret överlämna ett beseglat brev, i vilket han avsäger sig rätten till den tomt, som han med klostrets tillåtelse skall bebo” (SDHK 1424).

Det framgår inte explicit vilken agrar bebyggelse som före klostrets tillkomst funnits på Norrmalm. I ett gåvobrev till klostret 1286 från kung Magnus Ladulås sägs att det forna spetälskehospitalets ägor omfattade berget Malm (Brunkeberg) och hela området västerut till sjöstranden (Klara sjö) och från södra stranden till åsen som hör till allmanningen och som ligger alldeles i närheten mot norr.¹⁷ Det är dock oklart viken typ av allmanning det rörde sig om, möjligen Väsby samfällda utmark. Av brevet framgår vidare att kungen hade en (frukt)trädgård (*orto*) i området och att allmänna vägen från Uppsala skulle läggas om så att den inte passerade klostret. Vägen skulle i stället dras norr om åsen, troligen vid nuvarande Observatoriekullen för att sedan ansluta till den östra infarten till staden.

En månad tidigare hade Magnus undertecknat ett brev i vilket han kungjorde en annan stor donation till Klara kloster (SDHK 1421). Kung Magnus donationsbrev, som har bevarats i original, är vår viktigaste källa till den tidigmedeltida bebyggelsen i Nationalstadsparken och dess omgivningar. Donationsjorden runt Stockholm var uppdelad på tre områden. För det första två bebyggelser i trakten norr om Stocksundet (Norström) som omtalas som ”Ekeby nära Stockholm” och Väsby vilka tillsammans räknade 3 ½ markland (*In Ekiby prope Stokholm, & westby, tres, marchas terre cum dimidia*).¹⁸ För det andra byar i västra delen av Solna socken värderade till knappt 4 markland, fördelade på 7 öresland plus 15 ½ öresland jord i Bolstomta (nuvarande

Klara kloster i början av 1500-talet. Klara sjös strandlinje gick strax nedanför klostret. Senare uppfördes Klara kyrka på platsen (detalj från Blodbadstavlan).

Karlberg), 11 ½ örtugland och 1 penningland i Lundby, nära Solna kyrka, samt 4 öresland och 2 1/6 örtugland i Rörstrand. Dessutom en liten ö (Bleholmen) med alla tillägor, belägen nära Liderne mot öster (Västra Liderne dvs. nuvarande Kungsholmen), vilken han mottagit av frälsemannen Björn Näf (färla).

Alla bebyggelserna gränsade till varandra och bildade en i huvudsak samlad domän tillsammans med Väsby och Ekeby. För det tredje skänkte kung Magnus Valmundsön (nuvarande Södra Djurgården), bestående av knappt 2 markland och alla öar utanför Norrbro mellan hospitalstomten och Valmundsön, de s.k. Vagnsöarna (nuvarande Blasieholmen, Skeppsholmen, Kastellholmen och Beckholmen samt Husarne (på nuvarande Norra Djurgården; jämför Husarviken vid Hjorthagen) med alla tillägor.¹⁹ Magnus Ladulås donation 1288 omfattar således en stor del av den moderna Nationalstadsparkens södra del. Dessutom ingick i donationen gården Snättsta i Markims socken med tillhörande landbogårdar i Viby och Ekeby. Dessa egendomar hade Magnus mottagit av en viss Karl Esbjörnsson. Även kung Magnus bror biskop Bengt (Birgersson) i Linköping stödde klostret. I sina två testamenten från 1287 och 1289 skänker han huvudgården Kårsön

i Mälaren med alla dess nybyggen och tillagor till klarissorna.²⁰

Magnus Ladulås söner hertigarna Erik och Valdemar, som svalt ihjäl i Nyköpingshus 1318, stödde Klara kloster men i mindre skala.

I december 1322 kvitterade abbedissan Gertrud och konventet i S:ta Klara ut 40 mark penningar enligt hertigarnas testamenten. Pengarna betalades ut av Johan Ingemarsson på drotsens och rådets befallning (SDHK 3172, Kaj Janzon 2010).

NOTER

- 1 Senast behandlad av Staffan Nyström 2016 s. 126 f.
- 2 Hellberg 1979 s. 125, Nyström 2016 s. 217, Fridell 2016 s. 135.
- 3 Bonnier 1987 s. 23 ff.
- 4 Peder Menlös karta över Lidingö 1661, A54-1:3.
- 5 Söderlund 2002 s. 34 f., Lovén 1996 s. 85–91.
- 6 Franciskanerna eller minoriterna kallades gråbröder eftersom de bar en grå klädnad.
- 7 Roelvink 2008 s. 23 ff.
- 8 Bolin 1933 s. 33.
- 9 Angående de medeltida ägarförhållandena på nuvarande Kungsholmen se Wikström 1975 s. 28 ff.
- 10 Magnus Ladulås sonson kung Magnus Eriksson, ställde först 1334 en lämplig större tomt till dominikanernas förfogande på Stadsholmens södra del (Roelvink 2008 s. 59).
- 11 Gödecke van Memel tillhörde de köpmän som både hörde hemma i Lübeck och Stockholm (Bolin 1933 s. 339, 348 samt där anförda källor).
- 12 DS 989, partiell reviderad översättning i lådan ”strödda utskrifter” i Diplomatiets bibliotek, RA. Röd Keldorsson (Färla) (död omkring 1305) var riddare och slottsfogde på Stockholms slott. Han var första gången gift med Ingrid Sixtensdotter (Sparre av Tofta) och var därmed svåger till Abjörn Sixtensson (Sparre av Tofta) död 1310. Röds bror riddaren Orestes begrovs 1299 i Stockholms gråbrödrakloster. Se vidare ÄSF 1:2 s. 65a, 84 f., 145–146.
- 13 Winroth 1990 s. 3.
- 14 SDHK 1394, 1458, Rosén 1949 s. 154, Bolin 1933 s. 326 f.
- 15 Roelvink 2008 s. 52 ff.

- 16 ÄSF 24a f. Troligen fanns ett släktskap med Närkeslagmannen Filip Törnesson (hjorthorn) (SDHK 1076).
- 17 SDHK 1350, DS 922, partiell reviderad översättning i lådan ”strödda utskrifter” i Diplomatiets bibliotek, RA.
- 18 De medeltida jorddetalen uttrycks i markland, öresland, örtugland, penningland enligt, 1 markland = 8 öresland = 24 örtugland = 192 penningland.
- 19 Ahnlund 1953 s. 55, SDHK 1421, DS 975, reviderad nyöversättning från latinet av Peter Ståhl, Svenskt Diplomatarium, RA. Se Bilaga 3. Dessutom ingick ett markområde i ”jarnu” om 11 örtugland och två kvarnar i Torshälla, som han mottagit av riddaren och riksrådet Karl Estridsson (Natt och dag).
- 20 ”*Jtem sororibus sancte Clare in Stuchulm curiam nostram in Kyærso. cum colonis*” (SDHK 1377, SDHK 1457). Byn Kårsö med fem kronohemman överfördes 1682 från Sånga socken till Ekerö socken (DMS 1:7 s. 203 f.).

4. Bebyggelsen under vikingatid och äldre medeltid

Ekeby och Väsby

Det som idag utgör Norrmalm med intilliggande delar av Vasastan och Östermalm tillhörde före Stockholms tillkomst två bebyggelser som hette Ekeby och Väsby. Ekeby eller delar av dess mark ägdes före 1286 av Uppsala domkyrka. När och hur Ekeby kommit i domkyrkans ägo är inte känt. Ekeby omtalas inte i de tidigaste donationsbrev. I maj 1286 bytte ärkebiskop Magnus Bosson på domkyrkans vägnar bort 1 1/2 markland i Ekeby till Magnus Ladulås (SDHK 1341). Avsikten från kungens sida var att donera Ekeby till det nyanlagda Klara kloster.

Ekeby låg alltså nära Stockholm men det exakta läget är inte klarlagt. Av andra skriftliga uppgifter att döma, och det faktum att donationen gällde Klara kloster, kan man anta att byarna var belägna strax norr om Norrström.¹ Flera forskare har antagit att Ekeby låg i närheten av Humlegården. Bebyggelsen bör i sådana fall ha legat i norra delarna av parken, eftersom det så sent som på 1600-talet gick in en vik av Östersjön ända fram emot Stureplan.²

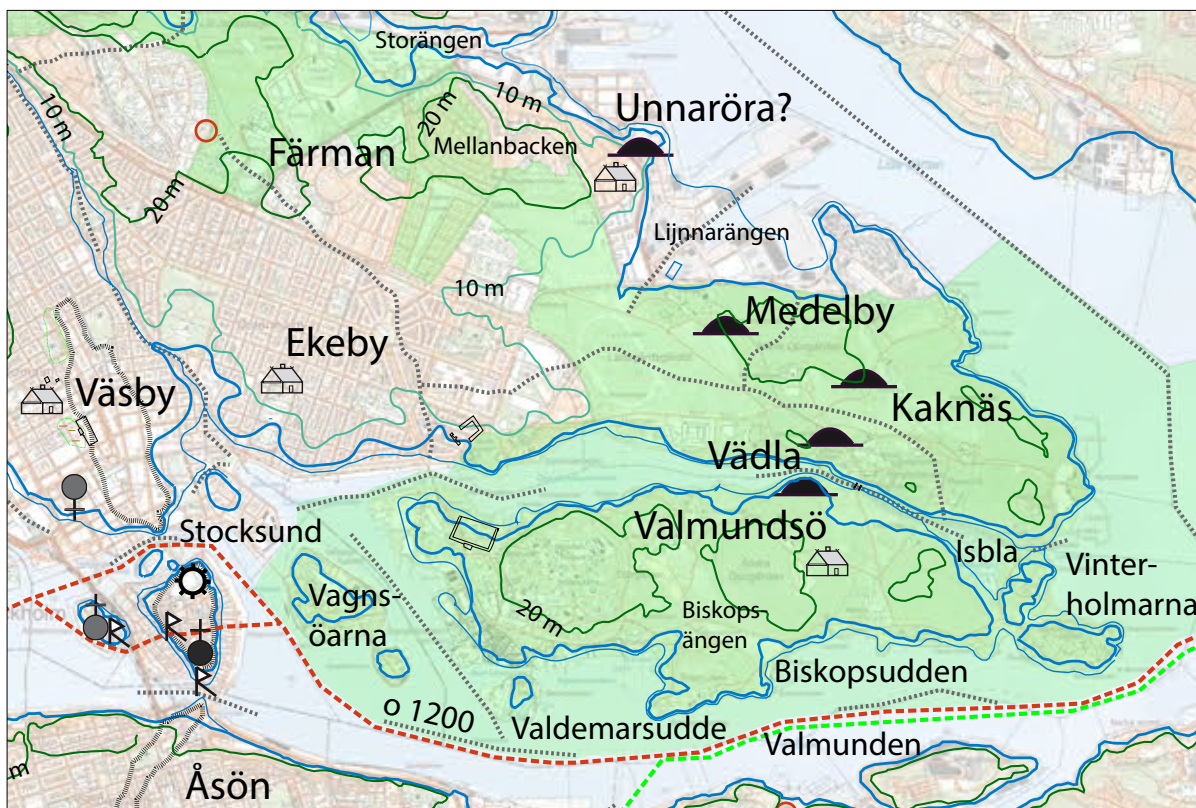
Problemet med att närmare bestämma var Ekeby låg beror dels på att byn tidigt avhystes och slogs samman med Väsby till en avelsgård, dvs. en större gård som drevs med anställda, dels på att Stockholm under 1600-talet snabbt

växte ut över Norrmalm och Ladugårdslandet (nuvarande Östermalm). Från 1640-talet lades nya kvarter och gator ut efter radikala rutnätsstadsplaner som utplånade de äldre strukturerna. En viss hjälp kan dock fås av två tidiga Stockholmskartor som visar läget före de stora gatu-regleringarna, dels den s.k. "Plantebokskartan", dels "Äldsta kartan" från 1620-talet (KA resp. SSA). Kartorna inbegriper delar av det nuvarande Norrmalm och Östermalm. Öster om vattdraget Rännilen som gick i nuvarande Birger Jarlsgatans sträckning, finns ett par åkerstycken och hagar inritade på plantebokskartan. Åkrarna ligger utanför "stadens staket", som uppfördes 1622 i samband med att stadstullen eller Lilla tullen infördes. Manéret med åkrar i stiliserade parallella fåror och hägnader i form av en hankgärdesgård påminner om de geometriska storskaliga kartorna från 1630-talet.

Efter rektifiering mot en yngre karta och med hjälp av ett s.k. kartöverlägg kan åkrarna bestämmas till ett läge öster om Humlegården mellan nuvarande Riddargatan och Karlavägen. Åkermarken var delad i två ungefär likstora hälften med ett bergigt impediment emellan. Det senare motsvarar läget för Hedvig Eleonora kyrka och kvarteren norr därom. De rumsliga förhållandena, särskilt åkermarkens belägenhet,

Norrmalm och trakten öster om Rännilen. Kartan är tillkommen efter 1622. I väster syns Klara kyrka. Stadens staket avgränsar Östra malmen mot norr och öster. De skrafferade rektanglarna är rätt stora åker-tytor som inte ser ut som kålgårdar eller liknande. Den bergiga formationen i mitten kan ha varit platsen för det avhysta Ekebys bebyggelse och där senare Hedvig Eleonora kyrka uppfördes (Planteboken:1).

Färman, Kaknäs och Valmundsön med gravfält av yngre järnålderskaraktär. Tjockare heldragen blå linje redovisar 900-talets strandlinje. 20-metersnivån utmärkt med heldragen grön linje. Svart prickad linje visar rekonstruerade medeltida bebyggelsegränser. Nationalstadsparken är gröntonad.

gör att en eventuell agrar bebyggelse bör sökas till detta impediment. Den redovisade åkermarken har uppgått till cirka 30 tunnland varav hälften årligen besåddes. Storleken på åkermarken talar för att det inte är fråga om någon tidig malmgårdsträdgård eller liknande. Åkern och delar av gärdesindelningen är därför med stor sannolikhet rester av en tidigare gård eller by. Nära Hedvig Eleonora kyrka har ett mynt präglat för den danske kungen Sven Estridsson cirka 1047–1076 påträffats, vilket något stöder antagandet om en tidigare bebyggelse.³ Troligen sträckte sig Ekebys ägoområde österut till trakten av nuvarande Karlaplan och Narvavägen.

I drotsen och riddaren Mats Kättilmundssons omfattande testamente från 1320-talet omtalas gårdarna Ekeby och Vädla i ett sammanhang när de tillskiftas dottern Ingrid Mattsdotter (*filie mee ingridi curias meas wædbla et ekiby*).⁴ Om det gäller Vädla och Ekeby i Solna socken är detta en stark indikation på att de två bebyggelsernas ägoområden gränsade till varandra. Det står dock inte i testamentet att gårdarna är grannar. Inte heller att de ligger i Solna socken. Mot att det rörde sig om Ekeby vid Stockholm talar att Ekeby ingick i Magnus Ladulås donation till Klara kloster 1288 (SDHK 1421). Det finns nämligen inte någon uppgift om att Klara kloster skulle ha avhänt sig Ekeby under den aktuella trettioårsperioden. Ingrid Mattsdotters trolovade och blivande make var frälsemannen Birger Jonsson (Job) som också fanns med i testamentet och som skulle erhålla den förhållandevis höga summan 200 mark.⁵ Ingrid dog sannolikt strax efter giftermålet. Troligen övergick Vädla och Ekeby därefter från Ingrid Mattsdotter till maken Birger Job. För detta talar att Birger i april 1349 sålde och bytte bort två egendomar i Ekeby (nuvarande Bergsbrunna) i Danmarks socken till Uppsala domkyrka. I utbyte fick han egendom i Malmö och Svedlunda

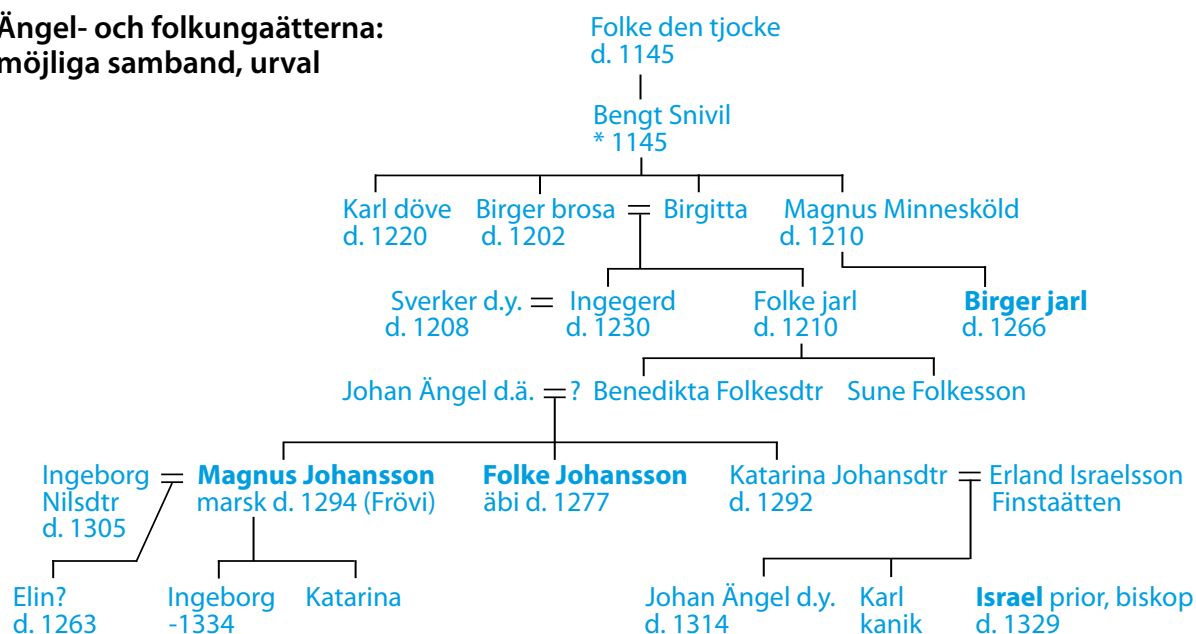
i Jäders socken i Österrekarnes härad.⁶ Det bör därför vara Ekeby i Danmarks socken som omtalas i Mats Kättilmundssons testamente och inte Ekeby i Solna socken.⁷ Däremot var den andra egendomen säkerligen Vädla i Solna socken som Birger Jonsson senare pantsatte för 100 mark penningar (SDHK 85771).

Väsby

Namnet Väsby betyder den *västra gården*, men frågan är från vad eller vilken bebyggelse orienteringen har skett? Flera äldre forskare menar att Väsby helt enkelt betyder gården som ligger väster om Brunkebergsåsen och Väsby har därför placerats till trakten av det som sedan 1600-talets andra hälft är känt som Hötorget. Även lösfynd stöder detta vad gäller själva hustomtens belägenhet.⁸ Att namnet Väsby skulle relateras till en ås är mindre sannolikt. Troligen är namnet i stället relaterat till grannen Ekeby, dvs. namnet betyder gården/bebyggelsen som ligger väster om Ekeby. Sannolikt sträckte sig Väsbyns ägor österut till Rännilen och sjön Träsket dvs. sänkan längs nuvarande Birger Jarlsgatan där Ekebys ägor mötte (även Hedenstierna 1941 karta s. 47). Större delen av Väsbyns tidigare ägor norr om Klara kloster var fortfarande vid 1600-talets början jordbruksmark och Väsbyns inägomark motsvarades sannolikt av det under senmedeltiden omtalade "Klara gärde". Topografin och de rumsliga förhållandena talar för att detta bestod av det flacka området från Klarabergsgatan till Norra Bantorget.⁹

Av ett brev som utfärdades den 2 januari 1278 i Uppsala av Magnus Ladulås framgår att Stockholms äldsta hospital (spetälskesjukhus) låg på Väsbyns ägor.¹⁰ I brevet sägs att kungen fått riddaren Magnus Johanssons (Ängel) och andras tillstånd att överföra rådigheten över hospitalen i Stockholm och Sigtuna till J(akob) Israelsson (Finstaätten) som hade valts till ärkebiskop 1277. Eftersom patronatsrätten för hospitalet hade till-

Ängel- och folkungaätterna: möjliga samband, urval

Magnus och Folke Johanssöner (Ängel) var genom sin morfar befryndad med Folkungaätten (SDHK 1573)

hört släkten Ängel borde denna släkt också ha varit ägare till Väsby. Domkyrkan i Uppsala behöll inte Väsby särskilt länge och ärkebiskop Magnus Bosson (ärkebiskop 1285–89) bytte bort egendomen till kung Magnus i maj 1286 ”samt hela den tomt (område) i Stockholm, där spetälskehospitalet förr låg, med undantag av kyrkogården”. Troligen avsågs inte bara hustomten utan hela Väsby ägoområde. Det svenska medeltidslatinets *pro area tota* öppnar för en sådan tolkning.¹¹ Magnus Johanssons testamente från 1292 avslutas med att han till de fattiga skänker en ko från varje gård och att han friger ”alla sina trälar och trälinnor” (SDHK 1573). Vi kan alltså misstänka att även Väsby tidigare åtminstone delvis hade trälar som arbetskraft.

År 1288 skänkte som ovan nämnts Magnus Ladulås till Klara kloster sammanlagt 3 ½ markland i de båda byarna *Väsby* och *Ekeby*, varav Ekeby räknade 1 ½ markland. Eftersom Ekeby

och Väsby omtalas i *ett* sammanhang och att byarna angavs med ett sammanlagt örestal, bör de ha gränsat till eller åtminstone legat nära varandra (SDHK 1421, DS 975). Detta framgår också av att de senare bildade en samlad avelsgård (ett storjordbruk). År 1531 nämns nämligen att Väsby låg under kronans avelsgård.¹²

Väsby's ägare var följande:

- ?–1277 Magnus Johansson (Ängel)
- 1277–1286 Ärkebiskopen och Uppsala domkyrka
- 1286–1288 kung Magnus Ladulås
- 1288–1527 Klara kloster
- 1527– Kronan och Stockholms stad

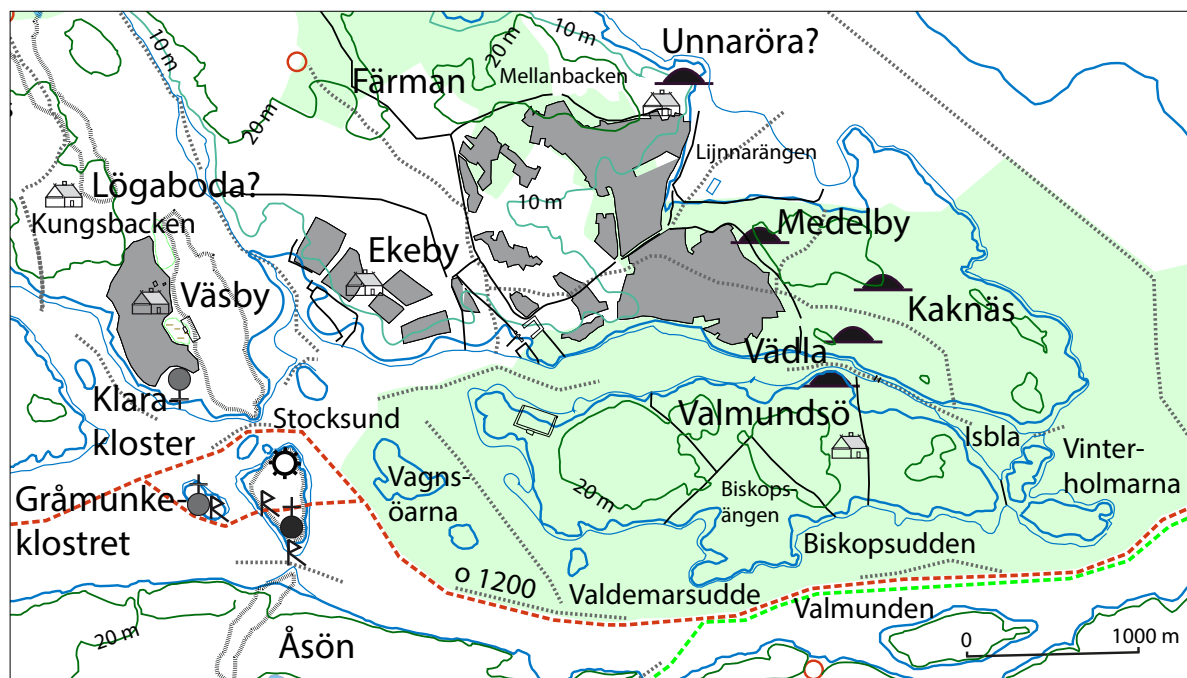
Lögeboda

Till Väsby hörde troligen en bebyggelse som hette *Lögeboda*. År 1365 omtalas att Klara klostrets syssloman Olof bodde i *Lögeboda* (SDHK 8766,

Nordberg 1727 nr 129). Sysslomannen var klostrets godsförvaltare och skötte de affärer som klostrets kvinnliga ledning inte kunde handha, eftersom både abbedissan och priorinnan skulle hålla sig innanför klostrets murar. Förmodligen innehade Olof gården Lögeboda som ett slags tjänstebostad. Troligen disponerade/ägte han ytterligare några gårdar. I september 1365 utfärdade nämligen kung Albrekt av Mecklenburg ett skyddsbrev för Olof och för hans gods samt för ”dem som bor på dessa”. Kungen gav Olof samma skattefrihet för sina gods som andra riddare och svenner åtnjöt. Till skillnad från andra kungens män befriades Olof dessutom från all ledungstjänst så länge han var syssloman. Sannolikt avsågs den rusttjänstskyldighet som det världsliga frälset måste ge i utbyte mot sin skattebefrielse.

Några år senare förnyades privilegiebrevet. I det nya brevet sägs att Olof hade ”trätt i klostrets tjänst” och därmed skulle alla hans jordegodomar vara befriade från alla utskylder till kungen och dennes fogdar och ämbetsmän, både i köpstaden och på landet. Förmänen gavs med villkor att egendomarna skulle tillfalla Klara kloster efter Olofs död (SDHK 9796, Nordberg 1727 nr 130). Lögeboda tillhörde således Klara kloster vid 1300-talets slut, och rimligen bodde sysslomannen i klostrets närhet.

Lögeboda var öde under en period av 1400-talet. År 1499 omtalas nämligen Lögeboda som återupptaget och nybyggt (SDHK 33728, Nordberg 1727 nr 20). I mars 1499 slöt borgaren Matts Guldsmed från Stockholm en överenskommelse med abbedissan i Klara kloster om att han skulle

Åker och hägnader under 1600-talet samt stadens staket 1622. Det har dessutom tidigare funnits åker- och ängsmark upp till 20-meters nivå vid t.ex. Kaknäs och Valmundsön. 20-meters nivå avgränsad av en grön höjdkurva. Svart prickad linje visar rekonstruerade medeltida bebyggelsegränser. Nationalstadsparken är gröntonad.

Lögebodavägen har placerats i Bellevueområdet. Klara klostrets syslomans Lögeboda låg snarare nära korsningen Odengatan-Sveavägen (foto författaren).

få arrendera Lögeboda för 4 mark penningar årligen. Lögebodas belägenhet preciseras till området mellan Brunnsviken och Brunkebergsändan, dvs. trakterna norr om nuvarande Odenplan. Till Lögeboda hörde en "löt" (äng), som låg väster om Brunkeberg, och hälften av en "flotmosse" som låg mellan Väsby och Lögeboda äng. Ovanstående uppgifter talar för att både Väsby och Lögeboda låg väster om Brunkebergsåsen. Hans Hansson menar att det fanns en sankmark väster

om åsen norr om Hötorget. De geografiska omständigheterna i övrigt placerar Väsby söder om Lögeboda.

Valmundsö by

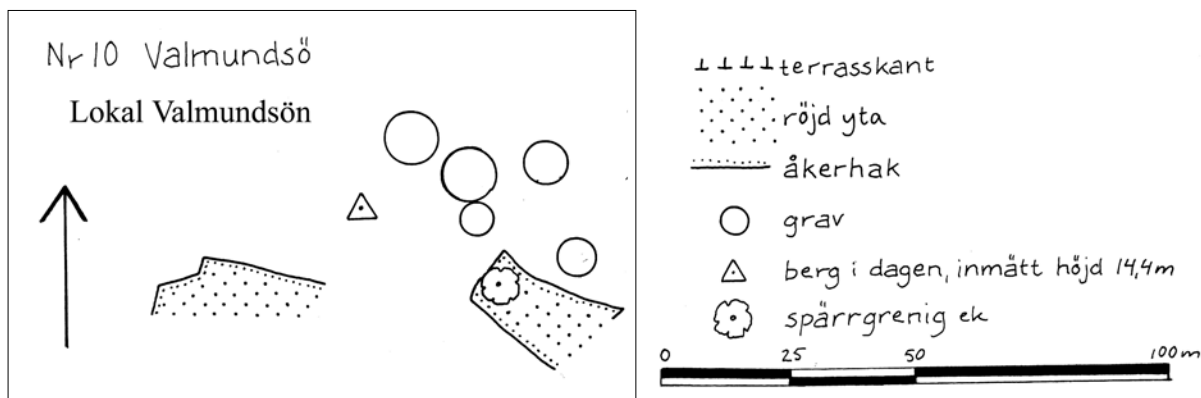
Nuvarande Södra Djurgården kallades under medeltiden *Valmundsön*. Förleden *valm-* är ett äldre ord med betydelsen "oroligt" eller "blåsigt" vatten. I detta fall avses Stockholms ström. Namnet betyder alltså ön vid den blåsiga/svallande fjärden.¹³

På grund av landhöjningen växte Valmundsön så småningom ihop med det norr därom liggande Kaknäsområdet. På 1820-talet blev Valmundsön

Stockholms ströms äldre namn var Valmunden. Detta vatten var under vikingatiden liksom långt senare den viktigaste segelleden in till Mälaren och omgivande landskap. I bakgrunden Åsön som före stadens tillkomst tillhörde landskapet Södermanland (foto författaren oktober 2016).

Valmundsöns yngre järnåldersgravfält (raä 8). Söder om gravfältet är två röjda ytor, som möjligen kan ha varit boplatsterrasser (inmätt 2001 av Tollin/Wästfelt).

åter en ö genom anläggandet av Djurgårdsbrunnskanalen. På norra sidan av Valmundsön cirka 300 meter väster om nuvarande Djurgårdsbrunnbron finns ett mindre höggravfält (raä 8), som ligger runt 10-metersnivån. Såväl anläggningarnas utseende – särskilt de övertorvade runda högarna – och nivåförhållandena visar att det rör sig om ett gravfält från yngre järnåldern. Det ringa antalet gravar innebär vidare att gravfältet har varit i bruk under en relativt begränsad period.¹⁴

Gravfältet är med stor sannolikhet den vikingatida gården Valmundsös ättebacke. Dess medeltida efterföljare bör ha legat i närheten. Ett par röjda ytor i anslutning till gravfältet kan ha varit boplatsterrasser och/eller fossila åkrar. Några mer påtagliga lämningar i form av tegindelningar, kantdiken eller liknande har inte påträffats. Sydväst om gravfältet finns ett sammanhängande parti av odlingsbar mark mellan 5-metersnivån och de urspolade höjderna. Detta är det största

Gravhögarna på Valmundsöns ättebacke är värdade och tydliga. Varje hög brukar bara rymma en begravning (raä 8). Gravfälten under yngre järnålder markerade även en släkts rådgivet över ett område (foto Johan Tollin december 2016).

sammanhängande området på Södra Djurgården som var möjligt att bruka som åker och äng under äldre tid.

Söder om den nuvarande Djurgårdsbrunnskanalen har det således funnits plats för en agrar bebyggelse med tillhörande produktionsmark sedan yngre järnålder–äldre medeltid. Den äldsta kända jordägaren var ärkebiskopen i Uppsala (SDHK 1341). Möjligen var det ärkebiskopens jordinnehav från 1280-talet som ännu levde kvar på 1600-talet i namnen Biskopsängen, söder om 1800-talsslottet Rosendal och Biskopsholmen, dvs. den nuvarande Beckholmen och det ännu levande namnet Biskopsudden. Denna åsikt har även framförts av Nils Ahnlund som hänvisar till en karta från 1637.¹⁵ Hur Valmundsön kom i ärkebiskopens ägo är inte känt. Sannolikt har det med Stockholms uppkomst att göra. Möjligen övertog Birger jarl Valmundsö by/gård som förbrutet gods för att därefter donera det till Uppsala domkyrka. En annan möjlig donator är Knut Eriksson (kung 1167–95/96) som försåg det 1164 nyinrättade ärkestiftet med flera fundationsgods.

I två diplom från 1280-talet omtalas marklandstaxerad jord på Valmundsön, dels en större jordegendom på drygt 13 öresland som Magnus Ladulås två år tidigare bytt till sig av ärkebiskop Magnus Bosson (SDHK 1341), dels ett mindre jordstycke om 2 örtugland och 5 penningland som kung Magnus mottagit av den sörmländske frälsemannen Anund Haraldsson (Vingad lilja).¹⁶ Sammantaget gör detta att gåvan på Valmundsön taxerades till 1 markland, 6 öresland och 1 örtugland eller vilket kan omräknas till 43 örtugland. Detta motsvarar en större gård eller mindre by.¹⁷

Från 1288 var Valmundsön i Klara klostres ägo, möjligen med undantag av några mindre markbitar. År 1349 sålde nämligen riddaren Karl Näskonungsson 2 ½ örtugland jord på Valmundsön till Klara kloster.¹⁸ I januari 1352 erhöll klostret ytterligare ett litet jordstycke om ½ öres-

land av grannbyn Vädlas ägare Birger Jonsson Job.¹⁹ Dessa markbitar var dock så små att de inte ensamma kunde bära någon bebyggelse. Det kan ha rört sig om ett torp, men mer troligt är att det gällde en utjord eller avstyckad jordbit (s.k. åker- eller ängsfjäll) utan brukare.

Valmundsöns ägare var följande:

?–1286 Ärkebiskopen och Uppsala domkyrka

1286–1288 kung Magnus Ladulås*

1288–(1386)–1452 Klara kloster**,
utarrenderad sedan 1386

1452–Kronan,

* Samt ett mindre jordstycke från Anund Haraldsson.

** Ett mindre jordstycke förvärvades
1349 från Karl Näskonungsson

Från och med 1300-talets slut övertog kronan gradvis kontrollen över Valmundsön. I mars 1386 arrenderade Klara kloster ut Valmundsön till slottsfogden Herbert Königsmark för 15 pund korn per år (SDHK 13059, Nordberg 1727 nr 28). Herbert var kung Albrekts man och arrendet skulle gälla under hans livstid men förmodligen var det inte meningen att ön någonsin skulle gå tillbaka till klostret. Uppgiften om att arrendet skulle betalas i spannmål tyder på att Valmundsön vid denna tid ännu var en spannmålsproducerande enhet. Tack vare att arrendets storlek anges kan vi grovt uppskatta storleken på byn. I Mälardalen motsvarades spannmålsmättet ett pund av åtta spann eller fyra tunnor. Arrendet uppgick således till 60 tunnor spannmål per år.²⁰ Ett tunnland motsvarar ungefär ett halvt hektar. Den verkliga åkerarealen var dock dubbelt så stor. I hela östra Mellansverige rädde nämligen tvåsädesbruk fram till de moderna växtföljderna dvs. halva åkermarken besåddes årligen och den andra halvan trädades. Nästa år skiftades så

denna indelning så att trädesgårdet besåddes och sädesgårdet trädades. Tack vare tvåsätet kunde ett uthålligt åkerbruk bedrivas trots knapphet på gödsel, främst kväve.

Sammanfattningsvis kan sägas att om det förelåg en relation mellan produktion och arrende borde Valmundsö by vid 1300-talets slut ha haft två till fyra gårdsbruk. Sannolikt hade även avraden från tillhörande fiskevatten och andra nyttigheter omvandlats till spannmål.²¹

I början av 1400-talet övergick arrendet för Valmundsön från spannmål till pengar. År 1432 arrenderade abbedissan Birgitta Magnusdotter ut Valmundsön till riksrådet och fogden på Stockholms slott, Hans Kröpelin d.ä., för 16 mark penningar per år, alltså en fyra gånger så stor summa som arrendet för Lögeboda.²² Ön sades ligga i Saltsjön närmast öster om *Varmsöne* (Vagnsöarna). Vagnsöarna var på medeltiden det gemensamma namnet på Käpplingeholmen (Blasieholmen), Vagnsholmen (Skeppsholmen) och Kastellholmen. I arrendet ingick även ”Wintherholma mz allom androm holmon”. Med Vinterholmarna avsågs sannolikt nuvarande Blockhusudden, som ännu inte vuxit samman med Valmundsön.²³ Arrendet skulle gälla under Kröpelins livstid samt ytterligare ett år. Kröpelin avled våren 1440 och detta är troligen orsaken till att unionskungen Kristoffer V (av Bayern) 1444 själv arrenderade Valmundsön.²⁴ Arrendesumman var densamma eller 16 mark (Nordberg 1727 nr 31). Senast 1432 övergick således arrendet från spannmål till pengar. Möjligen avspeglar detta att produktionen hade lagts om från spannmål till animalier. Troligen var Valmundsöns bebyggelse då avhyst och åkrarna förvandlade till slätter- och betesmarker. Vi känner under alla förhållanden inte namnet på någon landbo eller brukare i Valmundsö by.

I januari 1452 blev Valmundsön formellt en kunglig domän genom att kung Karl Knutsson (Bonde) bytte till sig Valmundsön mot att Klara

kloster erhöll fyra markland i Husby och ett underliggande torp i Skederids socken i Lyhundra härad väster om nuvarande Norrtälje. Egendomen avkastade 1 läst (dvs. 16 tön eller 48 tunnor) spannmål och sju mark penningar årligen. Denna avkastning 16 tön (48 tunnor) spannmål och 7 mark penningar kan jämföras med arrendet för Valmundsön som hade varit 60 tunnor omkring 1400 men som omvandlats till 16 mark penningar.²⁵ Klostret fick dock behålla sina fisken runt ön (Nordberg 1727 nr 30, 33, s. 25, 28; SDHK 26037, 26042; DMS 1:5 s. 165).

Av fornlämningar och medeltida brev framgår att det bör ha funnits en by/gård på Valmundsön under 400 till 500 år. Ett sannolikt läge för den medeltida bebyggelsen är området söder om gravfältet raä 8. Strax öster och söder om gravfältet finns ett par röjda ytor, som möjligen kan ha varit boplatsterrasser. Några säkra spår av byn/gården har emellertid inte påträffats.

Öns markanvändning under drottning Kristinas tid framgår av kartan över Stockholms omgivning från 1649 (Sockenpärmar:4). I den tillhörande textbeskrivningen finns även arealuppgifter för olika områden. Hela Valmundsön uppskattas där till 446 tunnland (220 hektar). Längst i väster låg den inhägnade kung Jans (Johan III) djurgård, som var embryot till den kommande Stora djurgården och dess jaktpark.

Nuvarande Skansenberget saknade högre vegetation. I ett centralt stråk från Ladugårdsviken till Saltsjön låg slättermarkerna Djurgårdsängen och Biskopsängen. Biskopsudden och Biskopsängen ingick i den del som på 1640-talet var förlänad till greve Magnus Gabriel De la Gardie. Efter att De la Gardie hade råkat i onåd förlänades det cirka 80 tunnland stora området till Stockholms överståthållare (1652–63) Schering Rosenhane.²⁶ Biskopsängen som gav 40 à 50 lass hö kallades därefter Ståthållarängen.²⁷ På Biskopsudden fanns en byggnad som utnyttjades av överståthållaren,

Västra Valmundsön 1649. Längst i väster syns den rektangulära "Hissegården", där vilda djur hetsades mot varandra. Hissegården var omgiven av en mindre, inhägnad djurgård (Sockenpärmär:4, text av författaren).

som annars hade sitt palats på Rogberget på norra delen av nuvarande Riddarholmen (Ols-son 1973 s. 30 f.).

Östra delen av Valmundsön utgjordes av ett jämnare parti med inslag av vad det verkar friväxande större träd sannolikt ekar. Troligen var det här som den avhysta Valmundsö by hade haft sin åkermark. Isbla(det) var en insjö. En väg gick från det förmodade äldre vadstället söder om Brobacken och fortsatte österut till Blockhusudden.

Området kallades tidigare Vinterholmarna. Den östligaste delen räknade knappt 30 tunnland.

Fredningssystemet är svårtolkat, men Valmundsön var vid 1600-talets mitt indelad i fyra större hagar/ängar. Bebyggelsen bestod av en fyrkantig byggnad (Kruthuset) vid Ladugårdsviken i norr. En annan byggnad är utmärkt på Beckholmens västra sida. Ängvaktarens torp finns på östra sidan av Biskopsudden. Gustav Vasas blockhus längst i öster hade på 1600-talet

ersatts av Stora sjötullen vid södra stranden.²⁸

Norr om Ladugårdsviken är bebyggelsebil- den mer komplicerad. I Kaknäsområdet finns tre bevarade gravfält av yngre järnålderstyp. Dess- utom finns en notering om ”ättebackar” på en geometrisk karta över Kungliga Djurgården från 1690 (LSA A99-1:14). Platsen ligger norr om Tegelviken, ca 300 meter nordväst om nuvarande Frihamnen. Några spår av detta gravfält (raä 202) eller lösfynd som kan bekräfta uppgiften har emellertid inte påträffats och därmed inte något som kan ge ett säkert svar om från vilken tid de eventuella ättebackarna skulle kunna vara. Nivå- kurvorna talar för att det rör sig om ett gravfält från yngre järnåldern.

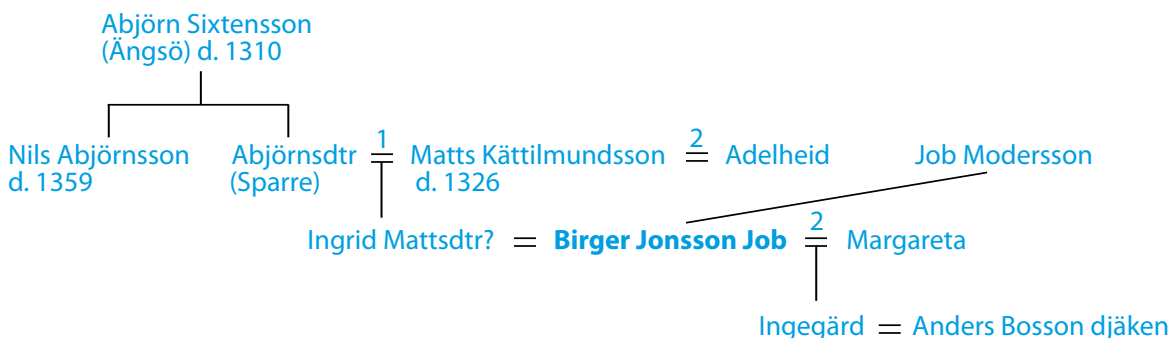
Vädla

Vädla i Solna socken är omtalat i flera samman- hang under medeltiden. Trots detta är det inte klarlagt var dess medeltida bebyggelse låg. Som ovan nämnts testamenteras två bebyggelser som hette Vädla och Ekeby omkring 1320 av drotsen m.m. Matts Kättilmundsson till hans dotter Ingrid (Beckman 1954 s. 288 f., 536). Även den sörmländske frälsemannen och blivande svärson- en Birger Jonsson (Job) var ihågkommen i tes- tamentet (a.a. s. 538, se även Ekeby s.43 ff.).

En viss uppfattning om storleken på Vädla framgår av ett brev daterat i Stockholm i augusti 1364. I detta sägs att den framlidne Birger Jons- son (Job) tidigare, oklart när, hade pantsatt Vädla för 100 mark svenska (penningar) till en borgare i Stockholm som hette Heyno Styw (SDHK 8571). Summan kan jämföras med att en ordinär landbogård värderades till ca 40 mark. Birger Jonsson ägde även ett mindre jordstycke på Valmundsön.²⁹

Någon gång vid 1300-talets mitt blev Klara kloster ägare till Vädla. År 1362 köpte riddaren, lagmannen, drotsen m.m. Nils Turesson (Bielke) bl.a. gården (*gardenom*) Vädla av Klara kloster. Formuleringen i brevet tyder på att Vädla under 1300-talets andra hälft var en ensamgård och inte en by. Av pantsummans storlek att döma var den en mindre avelsgård. Nils Turessons släkt var från Småland och detta är förmodligen orsaken till att Nils Turesson hade tänkt skänka Vädla till Växjö domkyrka. Nils skriver också att om han skulle dö innan betalningen hade erlagts skulle arvingarna fullfölja affären (SDHK 8102). Nils var vid denna tid kung Albrekts man och dog vid belägringen av Åbo slott 1364.

I oktober 1383, återfick Klara kloster Vädla av Nils Turessons systerson riddaren Erik Karlsson (Örnfot) med motiveringen: ”så att hans mor-

Släkttabell över Birger Jonsson Jobs släktingar (efter Beckman 1954).

brors själ inte måtte ta någon skada”.³⁰ I början av 1400-talet, de närmare omständigheterna är oklara, förlorade Klara kloster rådigheten över Vädla och gården övergick i kronans ägo.

Var låg det tidigmedeltida Vädla?

Vädla är känt också i ett rikspolitiskt sammanhang. År 1516 belägrade riksföreståndaren Sten Sture d.y. den danskvänlige ärkebiskopen Gustaf Trolles fäste Stäket väster om Stockholm.³¹ På sommaren 1517 skickade Kristian II en undsättningstrupp sjövägen till Stockholm. Danskarna landsteg någonstans på Djurgårdslandet. Strax därefter besegrade Sten Sture d.y. och hans trupper den danska styrkan i ett slag som stod vid Vädla gärde som sades ligga ”utanför Stockholm”. Av Mårten Hellsings krönika från 1560-talet framgår att det rörde Vädla som låg på nuvarande Djurgården, eftersom Ladugården också omtalas: ”Wädhle gärdhe, thet mann nw kaller Ladwgården”.³² Den största sammanhängande öppna marken som kan vara aktuell för ett fältslag var området mellan Kampementsbacken och Djurgårdsbrunnsviken vilket till stor del

utgjordes av Vädlas inägomark. Frågan är om Vädlas bebyggelse låg öster eller väster om denna.

Namnet Vädla är topografiskt betingat och betyder ”vadställe” eller ”gården vid vadstället”. De flesta tidigare forskare har placerat bebyggelsen väster om Vädla gärde. Orsaken till detta är att det på flera 1600-tals kartor finns en större fyrsidig anläggning vid Strandvägsböjen strax norr om Nobelparken.³³ I några fall har även beteckningen *Ladugården* skrivits ut. Möjligen fanns det ett vad över ett mindre vattendrag eller sankstråk som avvattnade de låglänta markerna vid nuvarande Engelska kyrkan. Nils Ahnlund konstruerade i stället ett vadställe söder om Nobelparken: ”Här kan till synes endast avses övergången till det Södra Djurgårdslandet, den forna Valmundsön, på det ställe där den uppgrundade viken gjorde denna övergång kortast. Djurgårdsbron har senare övertagit vadställets roll.”³⁴ Även Sune Ambrosiani placerar Vädla till Gamla kungsladugården och påstår utan hänvisning till något belägg att ”då i närheten av Kungsladugården funnits ett gravfält, så har och en gång funnits en by (där) under förkristen tid”.³⁵

I slaget på Vädla gärde besegrade Sten Sture d.y. kung Kristian I:s trupper 1517. I bakgrunden syns det bergiga och skogklädda "Kaknäset" (foto författaren oktober 2016).

Nya Kungsladugården 1649. Ladugården låg vid den nuvarande Nobelparken mitt emot djurhetsningsgården. Mot vattnet ligger en ?hun(d)gård. Dessutom finns åtminstone tre ruddammar (Sockenpärmar:4).

I detta fall har Ahnlund fel vad gäller de geografiska förhållandena. Vid nuvarande Djurgårdsbron fanns ett ganska djupt och ett par hundra meter brett sund vid vikingatidens slut. De flesta forskare bl.a. Ambrosiani och Dahlbäck, har trots detta godtagit nuvarande Nobelparken som platsen för den medeltida byn Vädla, eftersom det, som citatet ovan visar, finns en direkt koppling mellan Vädla och den s.k. Gamla Ladugården.³⁶

Mot detta västliga läge kan ytterligare invändningar göras. För det första saknar området gravfält eller uppgifter om försvunna gravar, trots vad som påstås om forngravar i närheten av Nobelparken. Martin Olsson polemiserar mot Ahnlund och påpekar att inga forn lämningar är registrerade i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister och att det inte heller har påträffats några lösfynd eller andra arkeologiska

Djurgårdsbron och Nordiska museet. Det var knappast möjligt att vada från Ladugården till Södra Djurgården under äldre tid. Sundet var ett par hundra meter brett och flera meter djupt (foto författaren april 2013).

lämningar.³⁷ Man kan således starkt ifrågasätta om Vädlas medeltida bebyggelse låg på platsen för den senare Kungsladugården.

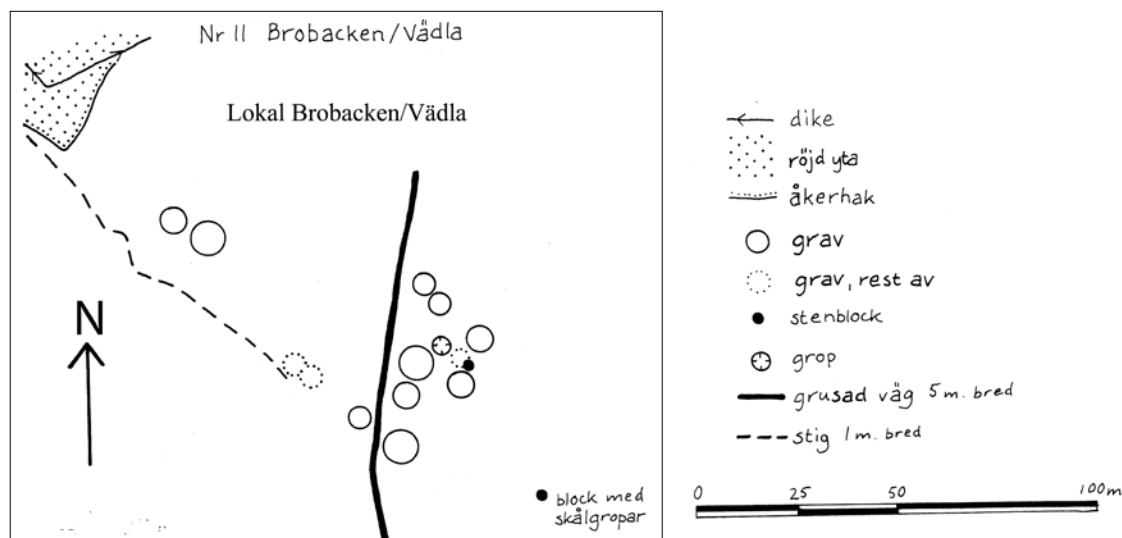
Martin Olsson föreslår ett östligare läge. Vid Brobacken 150 meter nordväst om den nuvarande bron vid Djurgårdsbrunn finns ett gravfält av yngre järnålderskaraktär (raä 6), som inte kan kopplas till någon senare bebyggelse. Nils Ahnlund framkastade hypotesen att det kunde röra sig om Medelbys vikingatida ättebacke.³⁸ Martin Olsson ansåg istället att högarna vid Brobacken var det vikingatida Vädlas gårdsgravfält. För detta talar förutom gravfältet att den kortaste och grundaste förbindelsen mellan Norra och Södra Djurgården fanns ungefär på den plats där bron vid Djurgårdsbrunn kom att byggas.³⁹ Det tidigmedeltida Vädlas åker bör till en del ha legat mellan Djurgårdsbrunnsviken och Kaknäsberget.

Kaknäsängen och Brobacken 1649. Vägen från Stockholm passerar mot Valmundsön över bron vid en nästan torrlagd kanal. Troligen var detta det vikingatida vadstället. Gravfältet räa 6 var med stor sannolikhet gården Vädlas ättebacke. Gravfältet räa 8 var gården Valmundsöns ättebacke (Sockenpärmär:4).

Det finns även andra omständigheter som talar emot att placera Vädlas medeltida bebyggelse till Nobelparken. Av 1600-talskartorna framgår t.ex. att det fanns lite åker i anslutning till Ladugårdsanläggningen (Sockenpärmär:4). Det typiska läget för äldre by/gårdslägen är annars att bebyggelsen låg centralt i förhållande till åkern. Orsaken till den rumsliga kopplingen mellan gårdstomten – egentligen ladugården – och åkern var att det fanns en transportekonomisk gräns för vad som var rimligt att gödsla.⁴⁰

Sedan medeltiden har åkern i Mälardalen brukats i tvåsåde, dvs. hälften av åkern besåddes medan den andra halvan låg i träda som betades av gårdens boskap. Vanligen var åkern fördelad mellan två ungefär lika stora gårderna, som var noga hägnade till skydd för betande djur under sädesåret och för att hålla de egna djuren inne under trädesåret. Av de äldre lantmäterikartorna framgår att de medeltida byarnas bebyggelse för det mesta låg på gränsen mellan inägomarken och utmarken i anslutning till tvåsädeshägnaden.

Gravfältet räa 6, norr om Brobacken är förmodligen den vikingatida gården Vädlas ättebacke. Sydost om gravfältet på krönet av berget ovanför Djurgårdsbrunnsviken finns en berghäll med tre skålgropar (inmätt 2001 av Tollin/Wästfelt).

Vädlas gravfält röjdes och gjordes tillgängligt 2016 (räa 6). Lämningar av den tidigmedeltida gården bör finnas under mark i närheten (foto författaren mars 2016).

Kan hägnadernas sträckningar och åkergårderna rekonstrueras, kan också de medeltida bebyggelselägena med stor sannolikhet identifieras. Problemet med Nationalstadsparken är att den gamla rumsliga organisationen av landskapet och därtill hörande markanvändning i stort sett hade upphört när de äldsta kartorna ritades. I några fall finns emellertid rudiment kvar av den äldre markanvändningen.

Några spår av medeltida bebyggelse i form av husgrunder, brunnar och liknande har inte påträffats vid Brobacken och det verkar som om Vädlas/Kaknäs/Medelbys bebyggelse avhystes i samband med att en avelsgård inrättades i början av 1400-talet. Sannolikt är det nu som ett nytt bebyggelseläge etableras längre åt väster. I

samband med att avelsgården skapades ändrades också driften från produktion av spannmål till boskapsskötsel. Åkermarken lades i stor utsträckning ner och övergick till äng och betesmark. Vi kan således misstänka att mycket av den torrare ängsmarken på 1600-talskartorna var igenlagd åker från de medeltida avelsgårdarna. Detta var definitivt fallet för Valmundsön som av befintliga kartor att döma helt saknade åker från 1600-talet och framåt. När det inte längre fanns behov av att gödsla åkern blev andra lokaliseringsfaktorer än närhet till inägorna avgörande för fähusens placering.

När åkern Djurgårdsområdet förvandlades till ängs- och betesmark upphörde behovet av regelbunden stallgödsling. Gödsel och kreatursurin fick en annan användning än som näring för spannmål. Under stormaktstiden användes salpetern i kreaturens urin som råvara för kruttillverkning. Möjligen har detta spelat in vid anläggningen av Kungsladugården vid nuvarande Djurgårdsbron eller snarare tvärtom – ett *kruthus* lades där det fanns god tillgång till kreatursgödsel. På Valmundsön på andra sidan vattnet anlades på 1600-talet ett antal kruthus. Produktionen av salpeter och krut kunde därmed samordnas till området kring nuvarande Djurgårdsbron. Skansenberget kallades ännu 1701 för Stora Kruthusbacken (LSA A99-1:22).

Kaknäs

Idag förknippas namnet Kaknäs med den ostligaste delen av Nationalstadsparken och till en bebyggelse 200 meter söder om Lidingöbro's värdshus. Ursprunget till denna bebyggelse är inte en äldre by utan ett boställe för den kungliga jaktparkens bevakning. Bostället anlades vid en lastagebrygga för den militära övningsverksamhetens kanoner. På lantmätare Bratts karta från 1690/1779 är en byggnad utmärkt som skogvaktare Johan Perssons torp. Udden 400 meter norr

Nedanför gravfältet vid Kaknäs höjdens sluttning finns en husgrundsterrass som sannolikt är samtida med gravfältet (raä 152), (foto författaren april 2004).

om Hundudden kallades på samma karta Kaknäsudden. I närheten finns de nu övergivna Kaknäs skjutbanor.⁴¹ På den äldsta kartan från 1649 kallas viken som går in mot söder från nuvarande Frihamnen för *Kaknäs viken* och det flacka området sydost härom för *Kaknäs ängen* (LSA A99-1:16, Sockenpärmar:4). Den grunda Kaknäs viken blir senare Linnarängen, där förleden sannolikt är *lindare* lika med fisken sutare (*tinca tinca*). Förleden *kak-* är en naturbeteckning besläktad med ordet *kaka* i betydelsen ”klump”, ett uppstickande bergsparti eller liknande. Namnet förekommer i flera sammansättningar. Frågan är om det ursprungliga Kaknäset eller ”Kakan” kan identifieras.

Den stora bergknallen, på vars södra del Kaknästornet är byggt, kallades på 1690-talet för *Cammarjakten*. På 1649 års karta kallas åkergräddet väster om Kammarjakten för *Kaknäsgräddet*,

och på Bratts karta från 1690-talet står att läsa på det bergiga området söder om nuvarande Frihamnen både namnet Kammarjakten och ”heela denne tracten kallas Kakenäset”. Den *kaka* som gett namn åt Kaknäset är således identisk med ”Kammarjaksberget”. Detta är dessutom den största och mest markanta topografiska företeelsen i området med en höjd på närmare 40 meter. Rimligen bör byn/gården Kaknäs vikingatida och medeltida bebyggelse sökas till denna trakt. I sydöstra kanten av Kaknäsberget ligger ett höggravfält, som också kallas Kaknäs (raä 7).

Såväl anläggningarnas utseenden som nivåförhållandena visar att det rör sig om ett gravfält från järnåldern. Det stora antalet synliga gravar vittnar om en relativt lång användningstid. Åtminstone en del av gravarna har bildat en s.k. ättebacke till den yngre järnåldersgården.⁴² Dess medeltida efterföljare låg rimligen i närhe-

ten. Några tegindelningar, kantdiken eller andra spår av övergivna åkrar har inte påträffats vid senare fältinventeringar. Intill gravfältet finns en terrass 18 gånger 7 meter som i söder och väster avgränsas av en stensatt kant (raä 152). Troligen rör det sig om en förhistorisk husgrundsterrass. Ytterligare två röjda ytor, som kan vara boplats-terrasser eller övergivna åkrar, finns i anslutning till gravfältet. Kaknäs inägomark har inte med bestämdhet kunnat rekonstrueras. Nivåförhållanden och övriga bebyggelsers belägenhet talar för att Kaknäs åker och äng låg öster om "Kakan". Ägandeförhållandena under tidigare delen av medeltiden är inte kända men

möjligen hade Åbobiskopen förvärvat Kaknäs vid 1300-talets mitt, då han tilldömdes grannen Medelby. På 1430-talet ägdes Kaknäs formellt av biskopen i Åbo men gården hade i praktiken förmodligen tagits över av kronan eller Karl Knutsson (SDHK 23073).

Medelby

Cirka 700 meter nordväst om gravfältet raä 7, på västra sidan om "Kakan" finns ytterligare ett gravfält (raä 5), som även med viss rätt borde kunna kopplas till Kaknäs förhistoriska bebyggelse. Ca 150 meter väster om gravfältet raä 7 finns dessutom en husgrundslignande lämning

På kullen söder om Borgen finns anläggningar från den tidigare gården Medelby. Dagens sportfält i bakgrunden var under medeltiden del i ett större åkergräde som delades mellan Medelby och grannen Unnaröra i norr (foto författaren oktober 2016).

(raä 102). Lämningarna har på rumsliga grunder identifierats som det vikingatida/medeltida Medelby, eftersom det låg mellan det förmodade Kaknäs och det förmodade Vädla vid nuvarande Djurgårdsbron. Men mer sannolikt är att gården var namngiven efter läget mellan Kaknäs i söder och den nu försvunna byn Unnaröra i norr.

Byn eller gården Medelby ingick vid 1300-talets mitt inte i en större domän utan ägdes av en Anders Jonsson. I maj 1354 tilldömde kung Magnus Eriksson biskop Hemming i Åbo 1 markland jord i Medelby, som han köpt av Anders Jonsson (SDHK 6735). Fastar var en Jakob i Liderne och den ovan omtalade Erik i Ekeby. Frälsemannen Björn Olofsson i Ulvsunda hade via sin mor bördsrätt till Medelby men avsåde sig denna i augusti 1355.⁴³

Enligt ett inventarium från år 1435 fanns det tre hästar, två oxar, två kor, ett par får, en vagn, några plogar och andra åkerbruksredskap på Medelby (Ahlund 1937 s. 21). Det ringa antalet mjölkkor och förekomsten av dragare och plogar m.m. talar för en i huvudsak spannmålsproducerande enhet. Kaknäs och Medelby skulle enligt ett intyg ha tillhört Åbokyran under biskop Björns tid (biskop 1384–1412). Enligt uppgift skulle Åbobiskopen flera gånger ha besökt Medelby där han också hade haft andliga och världsliga stormän som gäster.⁴⁴ Godsen hade därefter mer eller mindre olagligt lagts under Vädla avelsgård (SDHK 23077). I oktober 1438 bytte Åbobiskopen formellt bort ”de nära Stockholm belägna” godsen Medelby och Kaknäs mot två kronogårdar i Finland. Uppgiften visar att de tre enheterna Vädla, Medelby och Kaknäs gränsade till varandra och att driften i slutet av 1430-talet var centraliserad till Vädla.

Unnaröra

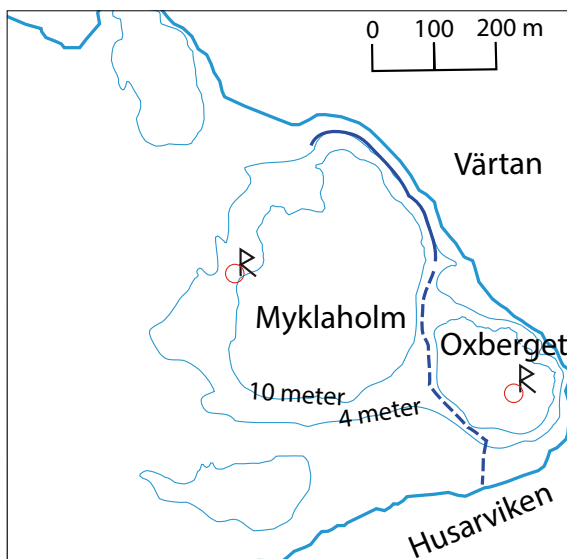
En omdiskuterad och försvunnen bebyggelse är *Unnaröra* som vid 1300-talets slut var en medelstor by på 4 markland. Byn har tidigare av flera forskare placerats till Freskatiområdet.⁴⁵ Detta läge har emellertid på goda grunder avvisats av Dahlbäck som i stället förlägger Unnaröra till trakten av Östermalms idrottsplats.⁴⁶

Namnet har tolkats som ”Unnes” rör dvs. ”Unnes gravhög” eller liknande (Sahlgren 1953 s. 285). Unnaröra omtalas i flera diplom. Tidigaste kände ägare var drotsen Bo Jonsson (Grip). År 1384 bytte Bo Jonsson bort alla sina egendomar på Lidingö och fyra markland jord i Unnaröra samt ett näs som heter Mycklaholm, allt beläget i Solna socken och Solna skeppslag, till sin avlägsna släkting Finvid Finvidsson d.y. (Frössviksätten).⁴⁷

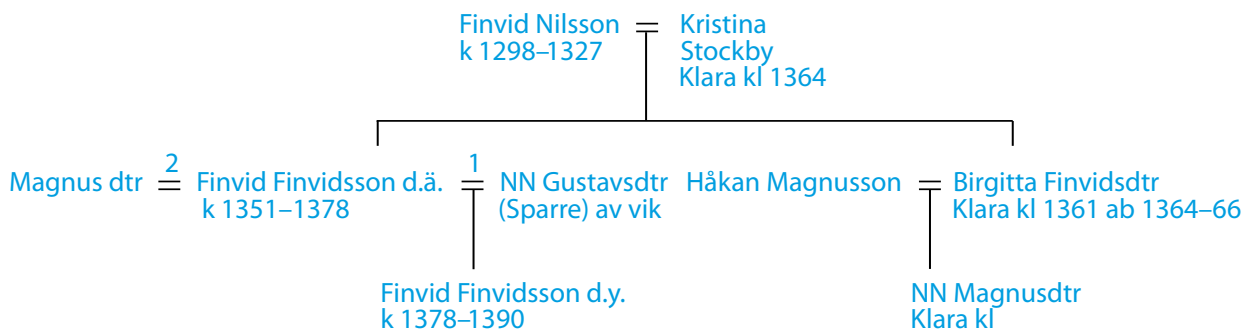
Finvid dog 1390, men då han inte hade några egna bröstarvingar gick egendomarna via halvsystemen Märta Finvidsdotter vidare till syster söner Nils och Bengt Jönsson Oxenstierna, den sistnämnde var en kort tid riksföreståndare. I april 1432 skänkte Nils Jönsson 1 öresland i Unnaröra till Helgeandshuset i Stockholm, som sedan länge hade haft rådighet över detta stycke.⁴⁸ I november 1433 gjorde Nils Jönsson ett jordabyte med abbedissan Birgitta Magnusdotter i Klara kloster, i vilket Nils lämnade 3 markland i Unnaröra by i Solna socken med undantag för ett torp som hette Vreta mot 18 1/2 öresland jord i Ösby och torpet ”Staff” i Danderyds socken. Troligen behöll herr Nils en del av Unnaröra, i förteckningen över Djursholmsgodsen 1498 ingår nämligen en gård i Unnaröra; det var möjligen identiskt med torpet Vreta men mer sannolikt rörde det sig om det markland som inte ingick i det tidigare bytet med Klara kloster.⁴⁹ Förvärvet av Ösby och Stav i Danderyds socken ingick i en plan för att skapa ett sammanhäng-

På krönet av Oxberget ligger ett gravröse med ett kraftigt mittblock (räa 11:1). Graven är från bronsåldern/äldre järnåldern och tillhör därmed en tid före jordbrukets intåg i Nationalstadsparken (foto Johan Tollin december 2016).

Mycklaholm och Oxberget. Den tjocka blå linjen motsvarar ungefär den medeltida stranden. De tunnare blå linjerna markerar 4- respektive 10-metersnivåerna. Strandlinjerna visar att Mycklaholm och Oxberget var två separata öar omkring år 0. Gravröset på Oxbergets topp är troligen från äldsta järnåldern.

Släkttabell Finvid Finvidsson.

ande godskomplex runt Djursholm som Nils Jönsson (Oxenstierna) åtminstone sedan 1441 hade som sin sätesgård.⁵⁰ Unnaröra fanns ännu kvar i början av 1500-talet då en Olof Larsson i Unnaröra omtalas.

I bytesbrevet av år 1433 finns ett par viktiga

topografiska uppgifter, för det första att Unnaröra låg på Färman, för det andra att det till byn sedan gammalt hörde ett näs som hette Mycklaholm och som låg norr om Husarne samt för det tredje att även ett berg öster om Mycklaholm, som hette Oxberget hörde till Unnaröra.⁵¹

Ön Färman och Unnaröras troliga inägomark 1649. Unnaröras bytomt (röd ring) låg mellan Tegelviken och Lindarängen. Stadens staket (till vänster) följer ungefär gränsen för Ekebys förmodade ägoområde (Sockenpärmar:4).

Mycklaholm betyder den stora holmen och kan liksom Oxberget med säkerhet identifieras med hjälp av höjdkurvor och äldre kartor.⁵²

År 1469 pantsatte en Olof Mickelsson i Frösunda ett ängsfjäll vid Oxberget.⁵³ Förmodligen gällde det en del av gräsmarken Fisksjöäng mellan Oxberget och Husarviken.

Färman, som är ett äldre ö-namn, har som ovan nämnts felaktigt förlagts till Freskatiområdet, dvs. Färman skulle vara identisk med Yttre Liderne.⁵⁴ Detta har avvisats av Dahlbäck som anser att ön Färman låg söder om Husarviken och motsvarade området mellan Uggleviken och Djurgårdsbrunnsviken.

Även de rumsliga och topografiska förhållandena stöder ett sydligare läge för Färman. Denna ö måste ha haft relativt mycket odlingsbar mark, eftersom den kunde rymma Unnaröra by på fyra markland. En strandlinje som motsvarar tiometersnivån avgränsade sannolikt den tidigare ön Färman till ett sammanhängande område som innefattar nuvarande Gärdesstaden, Lill-Jansskogen söder om Uggleviken, Östra stationsområdet samt Östermalm mellan Birger Jarlsgatan och Gärdet vid TV-huset. Detta innebär att både Unnaröra och Ekeby låg på ön Färman. När det gäller Unnaröras bebyggelse bör denna placeras till området söder om Värtans järnvägsstation, där det finns sju rundaktiga markeringar och en anteckning om ättebacke på Edward Bratts karta från 1690 (LSA A99-1:14); rester av gravfältet verkar ha funnits kvar ännu 1826 (KDA 01-1671).

Dessutom fanns där ännu vid 1600-talets mitt ett större åkergräde som knappast kan ha brukats från någon annan medeltida enhet (Sockenpärmar:4). Ett annat tänkbart läge för bebyggelsen, som föreslagits av Dahlbäck, är trakten kring Östermalms idrottsplats och Storängsbotten norr om Valhallavägen. För detta område saknas det dock uppgifter om förhistoriska gravar.

Omedelbart norr om Tegelviken har lantmätare Edvard Bratt 1690 markerat sju rundaktiga symboler samt texten ättebacke. Detta var troligen Unnaröras vikingatida gårdsgravfält. Väster därom vid en hög sandkulle är en tegellada. Den grå ytan är åkermark. Kartan är orienterad i öst-väst (LSA A99-1:14).

Slaget vid Vädla kallades också slaget vid Unnaröra av samtida skrivare. I Stockholms stads tänkebok sägs om slaget vid Vädla 1517, att den slagna danska hären flydde till sina skepp som låg vid Unnaröra: "Item samma dagh slox mj herre med sine resenere (soldater) med the juther och rigins fiender vid Vndero (Unnaröra) och dreff them aff, och drunkne mykit och mykit wort slaghet på marken."⁵⁵

Färman inrymde 1649 dels de bergiga partierna Mellanbacken (105 tunnland) och Ladugårdens utmark (556 tunnland), dels åker- och ängsmarken i Ladugårdsgärdet knappt 220 tunnland samt delar av den då nya stadsdelen Ladugårdlandet (nuvarande Östermalm). Bergen som utgjorde ladugårdens utmark och de högre delarna av Björnnäset var i stort sett kala och utan högre vegetation. Mellanbacken, Husarhagen och Kammarjakten samt de tillhörande sluttningarna var mer skogklädda. Därutöver fanns det drygt 60 tunnland skoglös tillandningsmark

i den sanka Linnarängen. Sydost om Färman låg Kaknäsgrädet på knappt 190 tunnland, som till största delen var åker samt Kaknäsängen längst i öster med tillhörande backar om sammanlagt 410 tunnland (Sockenpärmar:4).

Husarne

Det har tidigare funnits en ö vid Värtan som hetat Husarne motsvarande dagens Hjorthagen. Ändelsen *-arne* och *-ærne* är typiska ö-namnsändelser. Förleden avser byggnader av något slag möjligen fiskebodar. En annan hypotes är att det rör sig om förrådshus för ledungsflottans behov.⁵⁶ Idén om en tidigare kastal eller dylikt kan säkerligen avfärdas eftersom inga fysiska spår eller skriftliga omnämnanden finns. Av höjdkurvorna att döma växte ön Husarne samman med fasta landet i söder under järnålderns slut eller medeltidens början.

Flera forskare omtalar Husarne som en by under första delen av medeltiden. Lars Wikström skriver: ”En av dessa byar var *Husarne*, efter vilken Husarviken har sitt ofta missförstådda och feluttalade namn. Även Husarne saknar gravlämningar, men om denna bys belägenhet råder inga tvivel ...”⁵⁷ Det finns flera skäl till att inte betrakta det medeltida Husarne som en egen by. För det första gör de topografiska förhållandena att det fanns lite odlingsbar mark på den bergiga och urspolade ”Husarön”. Endast en mindre del på norra sidan låg på den för odling lämpliga nivån mellan 5 och 15 meter. För det andra saknas det spår av eller uppgifter om något förhistoriskt gravfält till en bebyggelse som kan ha föregått den förmodade medeltida byn. För det tredje säger inte uppgifterna i Magnus Ladulås brev från 11 september 1288 att det rörde sig om en by (SDHK 1421). I detta brev omtalas först de till Klara kloster donerade gårdarna och byarna med noga angivna örestal. Därefter nämns särskilt ett antal öar som också

ingår i donationen. Till skillnad från jordegendomarna saknar dessa örestal. Det gäller Blekholmen öster om nuvarande Kungsholmen samt ”alla öar mellan Norrbro och Valmundsön” dvs. nuvarande Blasieholmen, Skeppsholmen och Kastellholmen (Vagnsöarna). Slutligen sägs att kung Magnus gäva även inbegriper Husarne med alla tillagor, också utan örestal. Möjligen upplevdes Husarne som en egen ö så sent som vid 1200-talets slut. Nils Westermark har uppmärksammat att Husarne saknade jordetal i brevet och förklarar det med att det var kronogods: ”Husarne som ingick i konung Magnus stora gåvobrev till Klara kloster, torde ha varit ett kronogods, enär han icke angivit varken jordatal eller från vem han förvärvat ...”⁵⁸

Detta stämmer inte helt. Även kronogods kan ha örestal. Enligt brevet donerades därutöver 11 örtugland i ”jarnu” (av Rosén 1949 identifierat som Järna i Gryts socken i Daga härad) utan uppgift om förvärv.⁵⁹

En viktig orsak till att Husarne har betraktats som en medeltida by är att en Peder rättare i Husarne och en Jöns i Söderhusarne omtalas som vittnen i ett brev från 1400-talets slut. Det har således funnits åtminstone två senmedeltida bebyggelselägen, men troligen rör det sig om två av-gärda torp eller liknande. År 1505 omtalas en Jöns i Husarne och 1512 omtalas både Jöns och Nils i Husarne.⁶⁰ Det finns en anteckning om rudera vid Husarviken på en äldre lantmäterikarta (Edvard Bratt, Krigsarkivet 1696) vilket sannolikt är rester efter Norrhusarnes bebyggelse.

Husarne bör ursprungligen ha tillhört någon av de förhistoriska närliggande bebyggelserna. Frågan är vilken. Ovan har konstaterats att byn Unnaröra också omfattade den norr om Husarviken belägna (tidigare) ön Mycklaholm med Oxberget. De geografiska förhållandena och det faktum att Unnaröra ägde marken både norr och söder om Husarne talar för att ön ursprungligen

ingick i Unnaröras ägoområde. Före 1288 hade dock Husarne brutits ut och tillskiftats Klara kloster. Vid slutet av 1500-talet lydde Husarne under Kungsladugården Vädla. Orsaken till detta var att Klara klostrets samtliga ägor drogs in till kronan i samband med reformationen och att driften centraliserades.⁶¹

Husarhagen omfattade 1649 70 tunnland och bestod av västra delen av Husarön. Östra delen räknades till Storängen som med tillhörande backar var 315 tunnland stor.⁶²

Östra Liderne

Norra delen av Nationalstadsparken, ungefär det som motsvaras av dagens universitetsområde, utgjordes under järnåldern av ön ”Yttre eller Östra Liderne”. Det fanns även ett Inre eller Västra Liderne dvs. nuvarande Kungsholmen. Det är mycket ovanligt med två bebyggelser med samma namn i en och samma socken. Så var förmodligen inte heller förhållandet till en

början. Staffan Fridell menar att ”västra Liderne” (Kungsholmen) är ett ursprungligt ö-namn med betydelsen ”ön med sluttningen/sluttningarna”, medan ”Östra Liderne” var ön där hären brukade samlas, ”ledungsön”.⁶³ Senare har språkutveckling medfört att de har börjat stavas på samma sätt. Detta förklarar varför två likalydande namn finns i en och samma socken.⁶⁴ Östra Liderne var i sin tur uppdelad på två bebyggelser. Fornlämningsbilden visar att det fanns två gårdar redan på vikingatiden. En ledungshamn fanns troligen vid ”Östra Liderne” i trakten av nuvarande Hjortshagen. ”Lidaernum” anges som platsen från vilken ett krigståg mot karelarna utgick 1292 (SDHK 1749). Dessutom omtalas *Liduhafn propre Stockholmas* i samband med avfärden till kung Magnus Erikssons ”första korståg”.⁶⁵

Vid Värtan nedanför Lappkärrsberget ligger en ensam rund stensättning med en diameter på 9 meter (råä 1:1). Vid en partiell utgrävning 1930 påträffades bronsbeslag och obrända benbitar. Stensättningen är belägen vid 8-metersnivån och

Ledungsflottan samlades under äldre tid i vikarna innanför Husarne och Mycklaholm. Idag har endast Laduviken fortfarande öppet vatten (foto författaren oktober 2016).

Strax norr om Vetenskapsakademiens parkeringsplats finns rester av ett yngre järnåldersgravfält som tillhört den ena av gårdarna i Östra Liderne. Två skelettgravar under utgrävning 2002 (foto författaren).

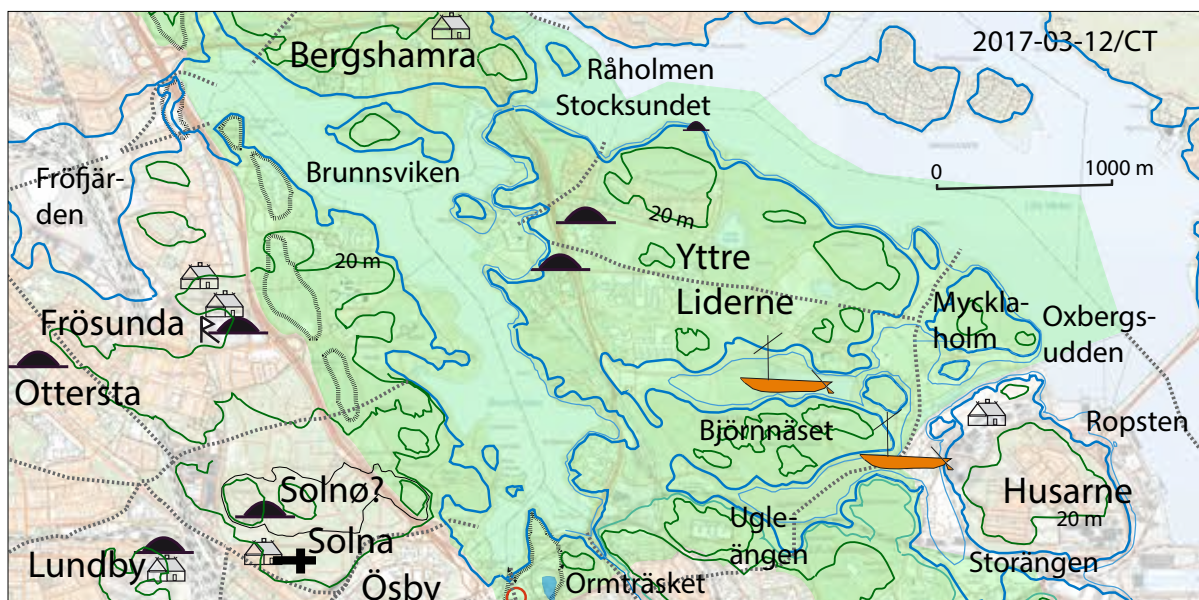
bör vara från yngre järnåldern. Graven ligger för sig själv utan kontakt med någon bebyggelse eller produktionsmark. Utanför gick farleden in i norra Stocksundet och Edsviken till handelsplatsen Edsbacka. Möjligen rör det sig om graven för en främling som avlidit under en sjöresa.

Den södra gården i Östra Liderne bör ha legat vid nuvarande Vetenskapsakademien. Ett gravfält (raä 223) grävdes ut vid 1900-talets början, varvid bl.a. daterade fynd togs till vara. Ett par tidigare inte registrerade övertorvade gravhögar och skelettgravar påträffades alldeles invid Vetenskapsakademien 2002 av Ingrid Dylén-Täckman vid Stockholms Stadsmuseum. Två av dessa gravar grävdes ut sommaren 2002.⁶⁶ Dessutom har det funnits ett mindre gravfält ca 800 meter längre norrut, omedelbart väster om nuvarande Riksmuseet, vilket grävdes ut på 1960-talet

(raä 99). Ytterligare en rest av ett järnåldersgravfält finns på höjden öster om Riksmuseet (raä 3).

I mars 1447 bytte hustru Margit Karlsdotter bort 7 öresland och 1 örtugland i Övre byn i Östra Liderne ”i östra ändan” till Helgeandshuset i Stockholm samt ett örtugland i Övre byn som ligger näst intill de 5 örtugland som Klara kloster ägde. Dessutom ingick 3 öresland i Ösby (se s. 76). I ett motbrev samma dag meddelar Helgeandshusets föreståndare ”Hinrich Mölnare och Eskill Hoppanär” att de upplåtit ett stenhus vid Norreport i Stockholm till Margareta och hennes son Per.⁶⁷ År 1474 omtalas att en skattebonde i Övre Liderne, hade pantsatt ett ängsfjäll till Helgeandshuset.⁶⁸

I Östra Liderne var den norra eller övre gården på 1490-talet avelsgård för fru Birgitta Olofsdotter (Tott) på Hammersta på Södertörn. I ett brev i

Trakten kring Brunnsviken med gravfält av yngre järnålderskaraktär och runsten i Frösunda. Vikarna innanför Mycklaholm och Husarne var troligen en samlingsplats för ledungsflottan. Tjockare heldragen blå linje redovisar 900-talets strandlinje. Svart prickad linje visar rekonstruerade medeltida bebyggelsegränser. Nationalstadsparken är gröntonad.

oktober 1494 omtalas en gård Liderne på 2 markland i Solna socken vid "Stockasundh".⁶⁹ Gården ingick i en komplicerad ägotvist vid 1400-talets slut mellan riksföreståndaren Sten Sture d.ä. och fru Birgitta.⁷⁰ År 1492 bytte Sten Sture till sig nära två markland i Liderne av Lasse Budde med hans hustru Sigrids samtycke mot ett stenhus i Stockholm och torpet Järta (SDHK 32745). Förmodligen är det denna gård som Sten Sture använder i en bytestransaktion med fru Birgitta som var änka efter Erengisle Nilson (Natt och dag) som dog redan 1469 (SDHK 33056). I ett brev daterat i Stockholm i mars 1498 erkänner priorn Henrik i Svartbrödraklostret att han har erhållit fru Birgittas gård (alltså den norra gården) mot att det i klostret varje torsdag skulle sjungas en högmässa och en aftonsång till Helga lekamens lov (SDHK 33585).

Den södra eller nedre gården tillhörde åtminstone delvis Helgeandshuset i Stockholm från 1330-talet. I mars 1331 gav en Peter Vikare och hans hustru Kristina 2 örtugland och 6 penningland i Väsby i Skå socken till Helgeandshuset. Gåvan var villkorad så att paret till döddagar skulle få disponera 5 örtugland av Helgeandshusets jord i Liderne (*in lydernum*) mot en årlig avgift av 3 mark penningar (SDHK 3790). År 1390 gav riddaren Karl Ulfsson (Sparre av Tofta) sitt gods i Liderne på livstid till rådmannen Herman Svarte i Stockholm. Karl Ulfsson hade ärvt godset efter sin son Knut. Efter Herman Svartes död skulle godset tillfalla Helgeandshuset (SDHK 13685).

I september 1409 genomfördes ett räfsteting (domstol med en av kungen utsedd nämnd) i Uppsala varvid bl.a. ett antal jordlotter i Dan-

deryds skeppslag dömdes att återföras till skattejord. Råfstetinget leddes av riddaren Tord Bonde och riddaren och lagmannen i Uppland Ture Bengtsson (se även Järva s. 71). För Yttre Liderne gällde det 5 örtugland som Solna kyrka innehade, 12 öresland som innehades av Knut Bengtsson och 13 örtugland som Helgeandshuset innehade (SDHK 17309).⁷¹ Storleken på Knut Bengtssons och Helgeandshusets jordinnehav talar för att det rörde sig om funktionella gårdsbruk.

Jordnaturen och ägandet var fortsatt splittarat under 1400-talet första hälft. Vid 1400-talets slut hade dock Helgeandshuset förvärvat större delen av södra byn i Östra Liderne och förvandlat jorden till en avelsgård. I samband med detta avhystes också landborna. I september 1489 tog Sten Sture Helgeandshuset och dess nya avelsgård i Liderne under sitt beskydd.⁷²

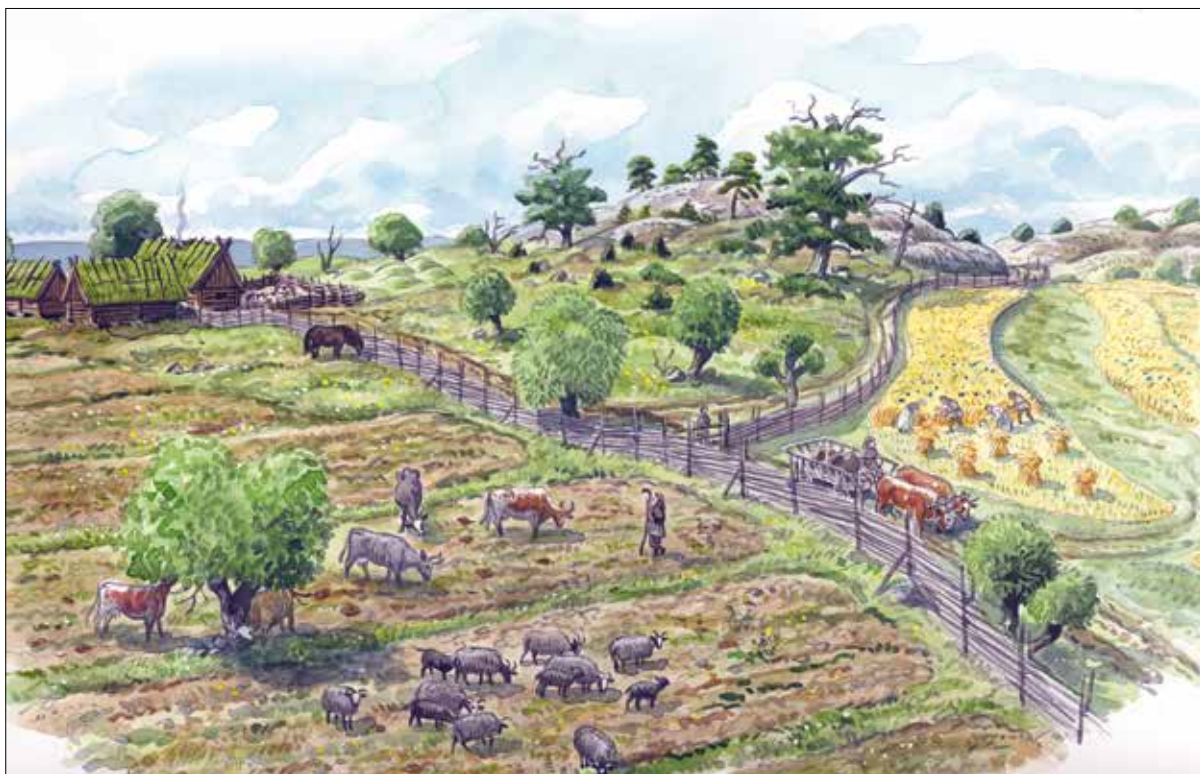
Lappkärret vid Östra Liderne har gett namn åt omgivande berg. Namnet anspelar sannolikt på vattenblänk i ett för övrigt vassrikt vatten. Det har således inte med samer eller vargjaktslappar att göra (foto författaren december 2016).

Ugglaskyl

I det ovan refererade bytet 1447 mellan Margit Karlsdotter och Helgeandshuset ingick även ½ öresland i Ugglaskyl. Stället omtalas både som "Vgla" och "Ugglaskyule" Det låga jorde-talet och namnet visar att det rörde sig om ett medeltida torp eller avgärda nybygge. Av namnet att döma bör det ha legat vid den tidigare sjön Uggleviken (Ugleäng wijken 1649), som det sannolikt har gett namn åt.⁷³ Det förmodade bebyggelseläget kan med hjälp av äldre kartor och topografiska förhållanden bestämmas till sydvästra stranden av Uggleviken, nära nuvarande Ugglevikskällan. Eftersom Ugglaskyl nämns tillsammans med övre gården i Östra Liderne i den ovan refererade jordtransaktionen kan det antas att torpet anlades på Östra Lidernes utmark. Uggleängen var 1649 4 tunnland stor.

I början av 1500-talet hölls syn för att fastställa gränsen mellan Svartbrödernas och Helgeandshusets egendomar på Östra Liderne. I samband med detta skulle ett utbyte ske av två ängsfjällar (SDHK 36528).

I juni 1509 redogjorde Knut Eskilsson på Venn garn, som var riddare och lagman i Uppland, samt borgarna i Stockholm Peter Slatte och Jöns Gudmundsson m.fl. för den rågång som blivit gjord mellan Svartbrödraklostrets och Helgeandshusets ägor på Liderne (vid Stockholm). Rågången är trots flera namngivna råmärken svår att med säkerhet identifiera. Björn Hallerdt har antagit att Svartbrödraklostrets avelsgård Övre Liderne motsvarade Bergshamras ägor söder om Ålkistan. Gränsen mellan Bergshamra och kronans jaktpark på Edward Bratts karta 1690 anser han motsvara 1509 års rågång. Samma åsikt har Martin Olsson: "Södra gränsen på Rikskanslerns del på 1649 års karta är enligt min uppfattning densamma som fastställdes 1509."⁷⁴ Om gränsen hade dragits på detta sätt skulle för det första Bergshamra ha erhållit Svartbrödraklostrets hela

Rekonstruktion av Östra Lidernes inägomark och nuvarande Riksmuseets omgivning under medeltid. På trädesgårdet betar djuren medan spannmålen skördas på sädesfältet. Höger om husen syns gårdens ättehögar (teckning Nils Forshed).

avelsgård utan att detta har avsatt sig i något skriftligt material, vilket inte är troligt. För det andra kunde nordligaste delen av Liderne omöjligt rymma tillräckligt med produktionsmark för en avelsgård. Proportionerna blir orimliga: Bergshamradelen omfattar totalt 45 hektar inklusive berg, backar och sankar stränder. Motsvarande areal för Helgeandsliderne skulle i så fall vara 245 hektar eller över fem gånger så mycket. Till detta ska dessutom läggas Björnnäset, Uggleängen och Ängsvaktarhagen på sammanlagt 85 hektar som med stor sannolikhet ingick i Helgeandslidernes ägområde. Utifrån befintliga yngre järnålders gravfält och möjlig åkermark kan en alternativ

och rimligare sträckning rekonstrueras.⁷⁵ Rågången från 1509 gick förmodligen i sydostlig riktning från nuvarande Bergianska trädgårdens södra del över Djurgårdsförvaltningens hus till Mycklaholm. Därigenom delades Östra Liderne söder om nuvarande Ekhagen i två ungefär lika stora delar på cirka 165 hektar vardera.

Omedelbart söder om Riksmuseet finns ett område beväxt med ung lövskog samt ett tiotal äldre tallar och spärrgreniga ekar. Området är beläget mellan 5 och 15 meter över havet och inrymmer s.k. fossil åkermark bestående av 5–6 oregelbundna tegar. Parcellerna är terränganpassade och avgränsade med terrasskanter, hak

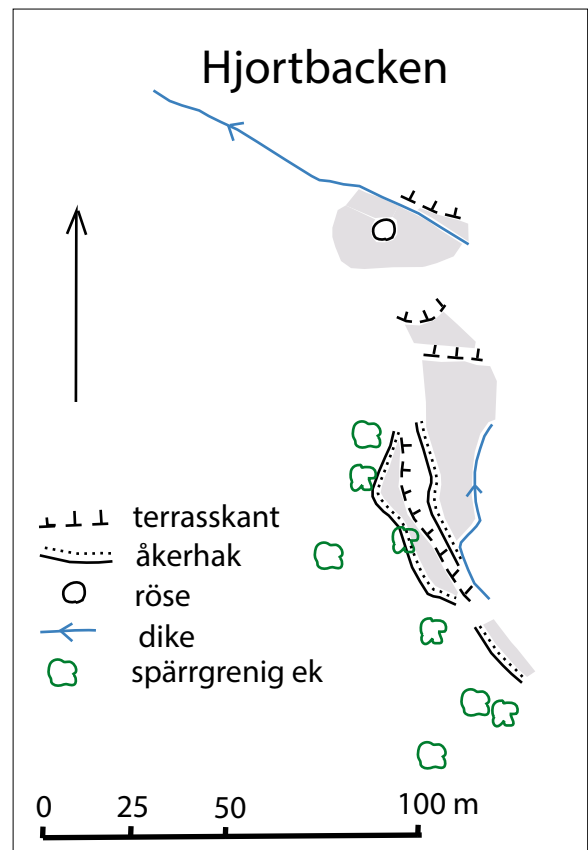

Det öppna fältet bakom Naturhistoriska riksmuseet var Liderne-byarnas åkergärde. I trädriddån i bakgrunden finns rester av äldre övergiven åkermark (foto författaren).

och kantdiken. De äldre spärrgreniga ekarna står antingen i teggränserna eller utanför den fossila åkermarken. Tidpunkten för övergivandet är svårbestämd, troligen rör det sig om åker som inte brukats av plog. Området gränsade i väster till den s.k. *Hjortbacken* (LSA A99-1:22, 1701).

Sannolikt är åkrarna en del av Svartbrödraklostrets avelsgårds inägomark eller den norra gården i Östra (Yttre) Liderne.⁷⁶ Östra Lidernes åkergärde sträckte sig mellan Hjortbacken i väster och Stora Lappkärrsbacken i öster. Vid Stora Lappkärrsbacken finns en terrasskant och ett dike som kan vara rester av den östligaste delen av inämogärdet. På flera av de äldre Djurgårdskartorna finns ett större område inritat med "igenlagd" eller "gammal" åker i nuvarande Freskatiområdet. Rimligen var detta kärnan i

Fossil (övergiven) åkermark öster om Riksmuseet som sannolikt är rester av Svartbrödraklostrets inägomark. Tegarna är terränganpassade och avgränsas med terrasskanter och åkerhak (inmätt 2001 av Tollin/Wästfelt).

Östra Lidernes inägomark (t.ex. LSA A99-1:22).

Hela området från Laduviken i söder till Bergshamras gräns i norr, dvs. den mark som tidigare utgjort både Svartbrödraklostrets och Helgeandshusets avelsgårdar, kallas på 1649 års karta för Skeppar Olofs äng. Arealen beräknades till knappt 580 tunnland. Lidernes nordligaste del mot Ålkistan tillhörde Bergshamra och riks-kanslern Axel Oxenstierna och räknade 90 tunnland. Björnnäset och höjderna mot Brunnsviken bestod mest av kala berg. Backarna i övrigt verkar ha varit trädbevuxna. De mellanliggande dalgångarna var mestadels utan träd. I östra delen av Skeppar Olofs äng och Svankärret fanns en del friväxande större träd, sannolikt ekar.⁷⁷

Överjärva och Nederjärva

Gustav Vasa lät 1530 överföra södra delen av Sollentuna socken med bebyggelserna Överjärva och Nederjärva samt Bergshamra till Solna socken (GIR 7 s. 173). Prefixen över och neder i namnen är relaterade till bebyggelsernas läge i förhållande till Brunnsviken. Östra delen av byarnas ägoområde är idag en del av Nationalstadsparken och utgörs av Ulriksdals slottspark med omgivande marker.

I Nederjärva finns ett stort delvis undersökt gravfält med 120 fornlämningar (räa Solna sn 18:1). Av anläggningarnas form att döma är de från yngre järnåldern. I Överjärva finns flera gravfält eller rester av gravfält av yngre järnålderstyp (räa Solna sn 11:1 och 13:1).

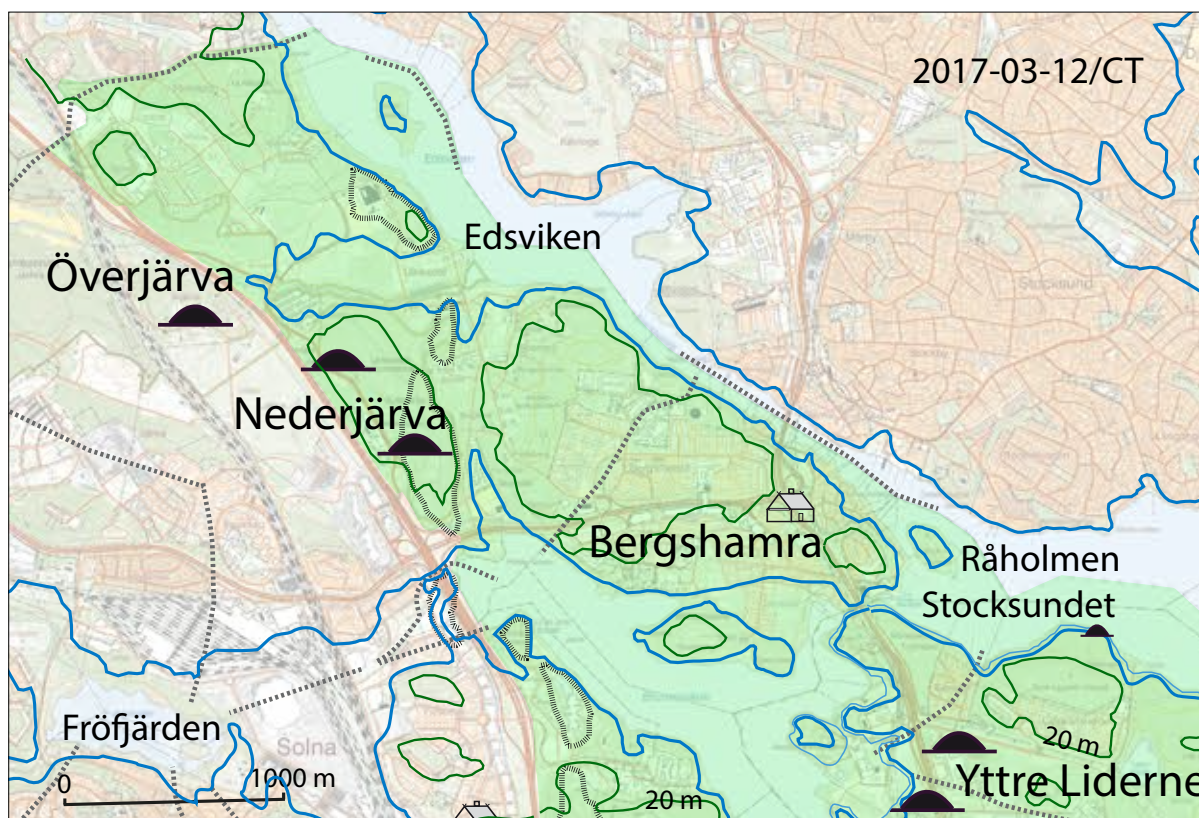
År 1291 omtalas att änkan i Järva och hennes granne var skyldiga domkyrkan ”spannmål från förra året” (SDHK 1499, DMS I:7 s. 299). Detta innebär att åtminstone två av Järvagårdarna vid denna tid brukades av landbor som betalade arrende i form av spannmål. År 1371 testamenterade frälsekvinnan Bengta Magnusdotter, som var hustru till Magnus Gregersson (Sandbro-

ätten), ett halvt markland i byn Överjärva (*in villa Yffro Yrwo*) till sin tjänare Johan Garp.⁷⁸ I augusti 1415 skänkte Lars Ingemarsson och hans bror prästen Nils Botvidsson i Vada i Vallentuna härad sina andelar om 8 örtugland i Stora Järva till Lars Ingemarssons dotter Agnes och hennes man Nils Gjordsson (SDHK 18601).

Vid ett räfsteting i Uppsala med Sollentuna härad i augusti 1409 tilldömdes kronan skatten från 8 örtugland i Lilla Järva, och skatten från två markland minus 5 ½ örtugland som en viss Heynaman innehade, samt skatten från 3 markland minus 3 öresland i Stora Järva (*Stora Yrwe*).⁷⁹ Vid samma räfsteting tilldömdes Klara kloster genom sin syssloman Olof Jönsson 3 öresland i Lilla Järva (*Lilla Yrwe*) som Anders Ingmarsson hade lagt under Stockholms slotts avelsgård (SDHK 17276). Ett liknande domslut gällde en Anund Svensson i Ekeby och hans föräldrar. Familjen hade med orätt frantagits 1 markland jord i Järva. År 1453 betalade kung Karl Knutsson 36 mark penningar till Anund för gården (SDHK 26341).

Räfstetingsdomen visar att det åtminstone fanns 37 öresland skattejord i Järva-byarna under medeltiden vilket motsvarade 4 till 10 faktiska gårdar. Dessutom fanns en del frälsejord. Räfstetingen i början av 1400-talet hade åtminstone delvis återställt tidigare skattejord som illegalt hade överförts till frälse men även andra orätta jordbeslag under det oroliga slutet av 1300-talet. För den ovan omtalade Anund Svenssons föräldrar hade det uppenbarligen skett något övergrepp. Något liknande gällde Klara klostrets gård i Lilla Järva, som Anders Ingmarsson hade lagt under Stockholms slotts avelsgård (DMS I:7 s. 300).

Järva låg vid stora landsvägen från Uppsala cirka 10 kilometer norr om Stockholm. Platsen hade därigenom även en viss strategisk betydelse. År 1471 slog Sten Sture d.ä. läger vid Järva, innan

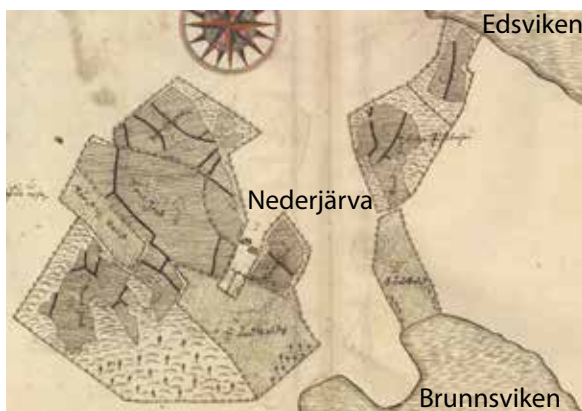
Fram till 1530 tillhörde Överjärva, Nederjärva och Bergshamra Sollentuna socken. Området förändrades radikalt när Jakob De la Gardie anlade ett påkostat säteri, senare Ulriksdals slott, på ägorna. Den kraftiga blå linjen visar 5-metersnivån. Svart prickad linje visar rekonstruerade medeltida bebyggelsegränser. Nationalstadsparken är gröntonad.

han fortsatte mot Stockholm och Brunkeberg, där unionskungen Kristian I besegrades. År 1522 upprättade Gustav Vasa sitt läger vid Järva inför inringningen av Stockholm (DMS I:7 s. 300).

I slutet av 1500-talet var Nederjärva förlänat till borgmästaren i Stockholm Nils Hansson Brask (död omkring 1593). Senare blev alla Järvagårdarna krono. Nederjärva bestod 1637 av två lika stora kronohemman om tillsammans 32 öresland. Byn låg i tvåsåde och varje gård besadde cirka 13 tunnland om året. Jordmånen var sandig vilket talar för en relativt låg avkastning. Ängen

gav i genomsnitt 44 lass hö per gård, vilket kunde föda 11–14 kor över vintern (ett sommarlass var 212 kilo). Fördelningen mellan åker och äng talar för en boskapsinriktad ekonomi. Utmarken gav tillräckligt sommarbete och skog till vedbrand och gärdselvirke. Dessutom fanns nödtorftigt, dvs. tillräckligt för byns behov, med fiskevatten. Bytomten med sina kalvhagar låg söder om det stora yngre järnåldersgravfältet (Solna sn raä 18). Huvuddelen av inägomarken låg väster om Stockholmsåsen (Kvarnkullen). Öster om åsen fanns två mindre gårdar som sträckte sig ned

Byn Niderjärva karterades 1637 av Thomas Christiernsson. I nedre högra hörnet syns Brunnsviken, i övre högra hörnet Edsviken. Det ofärgade partiet i mitten av kartan är Stockholmsåsen (A9:6-7).

mot Edsviken. Det södra kallades Pustebacken. Namnet har möjligen att göra med att Stockholmsvägen här passerade åsen. Den tvådelade inägomarken talar för att det tidigare funnits en mindre bebyggelse även vid Pustebacken.

Säteribildning och kungsgård

År 1638 bytte fältmarskalken Jacob De la Gardie till sig två kronohemman i Niderjärva och fyra i Överjärva. Några år senare lät han uppföra ett säteri som han kallade Jacobsdal på Överjärvas hästhage vid Edsviken. År 1669 sålde sonen och greven Magnus Gabriel De la Gardie egendomen till Karl X Gustavs änka drottning Hedvig Eleonora av Holstein-Gottorp.⁸⁰ Därmed blev området en kunglig domän som 1684 döptes om till Ulriksdal efter Karl XII:s yngre bror Ulrik, som dock dog i späda ålder.

Det finns en detaljerad karta från 1709 av lantmätaren Nils Edberg över Ulriksdals ägor med de underliggande byarna Niderjärva, Övre Frösunda, Ör, Kymlinge, Bergshamra och Råsta i Solna socken samt Kävinge och Mörby i Dan-

Över- och Niderjärva bortbyttes av kronan 1638 till Jakob De la Gardie. Järvagårdarna lades in i Jakobsdals säteri och en karaktärsbyggnad uppfördes vid Edsviken 1642-44. På Överjärvas hästhage har lantmätaren skrivit: "På denne platz ähr nu Jacobsdahl bebygdt med dess trää och diuregårdh" (A9:2-3).

deryds socken (A96-37:4). Bebyggelse, vägnät och markslag förändrades delvis och anpassades till den nya funktionen som säteri. I området väster om åsen hade Niderjärva by dock i stort sett kvar sitt äldre fredningssystem och sin markanvändning. På åsens sydligaste höjd fanns nu en väderkvarn och en Mjölarestuga. Ängen och området mot Brunnsviken var kohage. Pustebacksgärdet hade i öster skurits av av en ny rak väg mot ett nybyggt sädeshus (nuvarande Confidencen). I beteshagen norr om Igelbäcken låg själva säteribygnaden. Norr om hustomten etablerades en djurgård och i väster anlades en park. Vreten mot Edsviken hade blivit fruktträdgård. Här fanns också en kyrka och prästens hustomt. Öster om fruktträdgården fanns trädgårdstugan och en vaktstuga. Ytterligare fyra vaktstugor fanns på utmarken.

En ny rak allé hade tillkommit från kohagen i söder mot bron över Igelbäcken och det nya slottet (nuvarande slottsallén). Även en ruddamm norr om Confidencen hade tillkommit.

Området mot Bergshamras rågång beskrevs som en höglänt, mager och bergig trakt beväxt med tall, gran och enebuskar. Förekomsten av en talar för att det var betydligt öppnare än idag, sannolikt beroende på ett intensivt bete och kanske också vedtäkt.

Bergshamra

Det äldre skriftliga materialet är tunt. Bergshamra förlänades till Helgeandshuset av kung

Kristoffer 1446. Förlänningen upprepades 1458 av kung Kristian I och kung Karl Knutsson Bonde 1469. Bebyggelsen kallades då torp dvs. nybygge.⁸¹ Bergshamra räknades senare under medeltiden som ett enstaka kyrkohemman. Det kom genom reformationen i kronans händer. Gustav Vasa bytte 1531 bl.a. bort Bergshamra i Solna socken, som räntade 3 mark i avrad till Gudmund Persson (Slatte) till Tyresö mot 3 markland i Liderne ”utanför Stockholm” (SDHK 38982, GIR 7 s. 310). År 1558 bytte Gustav Vasa tillbaka Bergshamra. Egendomen förlänades åt kungens sekreterare Rasmus Ludvigsson.

Enligt 1600-talets geometriska kartor sträckte

På den topografiska kartan 1846 förekom både namnet Råholmen och Bockholmen på ön i Stocksundet (A99-1:35).

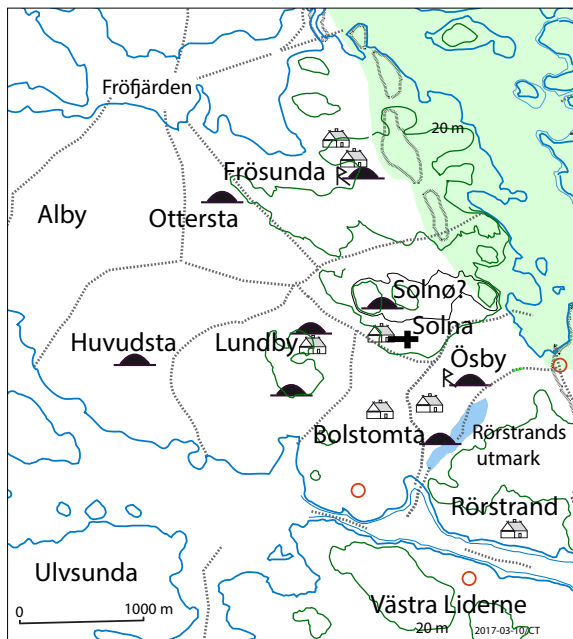
Bergshamra blev 1649 säteri och ägdes av rikskanslern Axel Oxenstierna. Gränsen mot det tidigare Östra Liderne är markerad med en strecklinje. Där landsvägen passerar bron över Ålkistan ligger Ålkistetorpet (Sockenpärmär:4).

sig Bergshamras ägor även söder om Ålkistan med torpen Grindtorpet och Ålkistan samt en kvarn vid forsfallen i Brunnsvikens utlopp och en mjölnarstuga. Till Bergshamra hörde även Stocksundstorp vid färjan över Edsviken till Danderyds socken.

Bergshamra gård fick säterirättigheter i början av 1600-talet och köptes 1645 av rikskanslern Axel Oxenstierna. Omkring 1670 förvärvades Bergshamra åter av kronan och lades till änkedrottning Hedvig Eleonoras säteri Ulriksdal. Efter säteriets indragning införlivades Bergshamra med Ulriksdals kungsgård.⁸²

Solna väster om Brunnsviken

Västra delen av Solna socken bestod av ett halvt dussin bebyggelser samt den på 1620-talet tillskapade kungsgården Karlberg vid Ulvsundasjön. Namnet Karlberg syftar på Karl IX:s naturlige son Karl Karlsson Gyllenhielm och ägorna utgjordes av de avhysta bebyggelserna Bolstomta, Lundby, Ösby och Rörstrand.⁸³

Karlbergsområdet före Karl Karlsson Gyllenhielms tid. Bebyggelselägen och ungefärliga byggränser är markerade utifrån 1708 års koncept och renovation. Tjock blå linje visar 5-meterskurvan, gravfält efter FMIS. Den förmodade ön Solnö är avgränsad efter 15-meterskurvan. Röda ringar är vikingatida silver-skatter.

Ottersta

Ottersta söder om Fröfjärden har förhistoriskt ursprung, vilket både namnet och ett gravfält bestående av tio runda stensättningarna vittnar om (Solna sn raä 3:1). Midsommaren 1318 bytte Klara kloster till sig 3 öresland jord i Ottersta från en Jakob i Lyng mot 3 öresland och 2 ½ penningland i Arnungö i Vallentuna härad (troligen Arninge i Täby socken) (SDHK 2877). År 1315 fick klostret 1 örtugland och 1319 ytterligare 1 örtugland i Ottersta av Håkan Galle (DMS 1:7).⁸⁴ Håkan gav ytterligare småjordar i Spånga och Bromma socknar till klostret (DMS 1:7). På 1500-talet fanns ett Ottersta rättardöme under Danvikens

hospital, vilket 1538–72 omfattade flera gårdar i västra Solna: Bolstomta 3 markland, Frösunda 6 öresland, Nedre Frösunda 7 öresland, Ottersta 14 öresland och Ösby 12 öresland.⁸⁵

Ottersta byttes 1626 till frälse av Karl Karlsson Gyllenhielm. Namnet Ottersta kom ur bruk på 1600-talet i samband med att jorden lades till Alby säteri. Senare uppfördes torpet Charlottenburg vid den avhysta bebyggelsen.⁸⁶

Bolstomta och Ösby

Två nu försvunna gravfält från yngre järnåldern kan av läget att döma ha varit gårdsgravfält till Bolstomta. Det östra bestod 1930 av tio högar och ett jordblandat röse, det västra av fyra högar (Solna sn raä 39:1, 40:1, SNoK 194, 195). Dessutom har det funnits en runristning mellan Rörstrand och Bolstomta (U 123).

Bolstomta har identifierats med ”Vældænæs” i vilket Magnus Ladulås i augusti 1288 bytte till sig knappt 2 markland.⁸⁷ År 1549 tillhörde 3 markland i Bolstomta Danvikens hospital och låg under Otterstas rättardöme.

Bolstomtas tidigare inägomark kan identifieras på en geometrisk konceptkarta från början av 1700-talet (LmMy 01-SOL-3). Centralt i denna inägomark låg Karlbergs ladugård. Säteriernas manbyggnader fick ofta nya lägen men ladugårdarna brukar visa var de tidigare byarnas hustomter låg. Lantmätaren skriver om Bolstomtas bebyggelse: ”Har stådt der ladugården nu är belägen och (har) haft sin åker der som Carlbergs äng nu är och nu slås.” På denna plats uppfördes senare lägenheten Tomteboda.⁸⁸

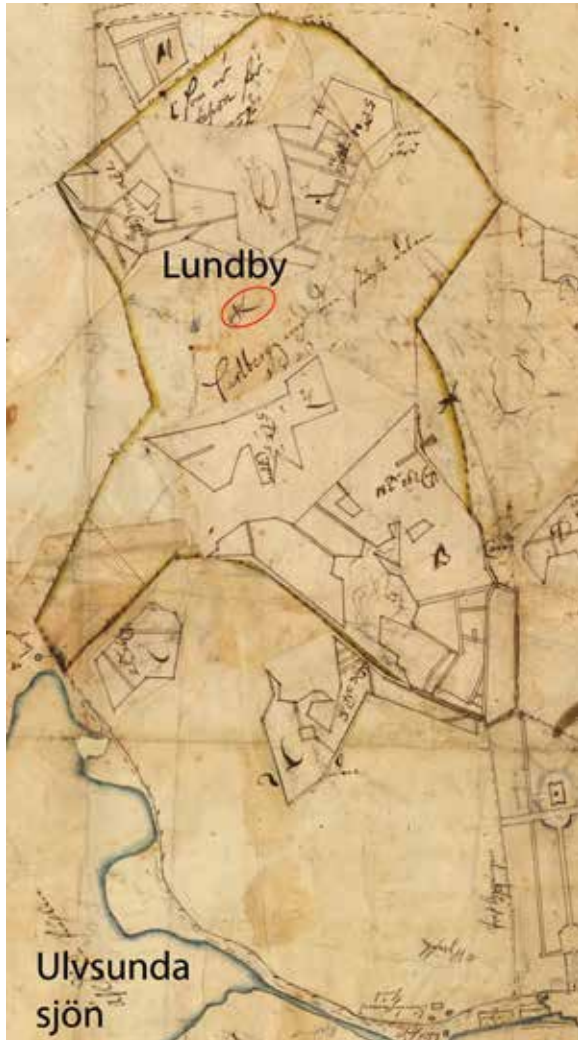
Ett annat borttaget yngre järnålders gravfält som låg 250 meter nordost om bytomten har identifierats som Ösbys gårdsgravfält. Gravfältet har enligt tidigare inventeringar bestått av sexton högar och en domarring (Solna sn raä 8:1). Den runsten från 1000-talets slut som står i Karlbergs

slottspark, har troligen varit rest på Ösbys mark. Ristningen lyder: ”Anund och Torgils de läto resa stenen efter Åsgöt” (U 124). Namnet som betyder den östra gården eller något liknande är svårt att förklara med tanke på att den förmodade grannbyn i öster hette Väsby. Enligt Ahnlund hörde under Gustav Vasas tid västra delen av Solna socken till Sollentuna härad medan östra och större delen var en del av Danderyds skeppslag. Gränsen mellan dessa territoriella enheter skulle hypotetiskt ha gått från Karlbergsviken till Brunnsviken. Ösby skulle på detta sätt ha legat längst österut i sin bygd.⁸⁹ Det är oklart på vad Ahnlund bygger hypotesen om en tidigare uppdelning av Solna socken. En alternativ och troligare förklaring är att namnet är relaterat till grannen Bolstomta/Väldenäs. Ösby gränsade i väster till Bolstomta och den medeltida bytomten låg 500 meter rakt öster om Bolstomtas bebyggelse, omedelbart väster om Solnavägen cirka 650 meter söder om Solna kyrka (A96-22:1, raä Solna sn 33:1). Läget överensstämmer med det nuvarande statliga byggnadsminnet Stenbrottet.

Ösby omtalas i flera diplom. Från mars 1313 finns ett köpebrev på 4 öresland i Ösby i Solna socken som prästen Johan Filipsson hade skänkt till Klara kloster (SDHK 2549). Johan Filipsson var kyrkoherde i Knivsta socken i början av 1300-talet och bror till Jedvard Filipsson.⁹⁰ Vid råfstetinget i Uppsala i september 1409 dömdes 1 örtugland i Ösby som Klara kloster innehade, till skatte (SDHK 2549). Margit Karlsdotter i Liderne bytte 1447 bl.a. 3 öresland i Ösby vid Solna kyrka mot ett stenhus i Stockholm (SDHK 25097, 25099, 25096, se även sid. 76). I mars 1479 bytte Solna kyrka genom kyrkoherden Ericus Andreae bort bl.a. 2 örtugland i Ösby till Klara kloster. År 1549 räknades Ösby som två gårdar om 6 plus 6 öresland.⁹¹

Runt Ösbys avhysta hustomt fanns det vid början av 1700-talet dels en del brukad åker, dels

åkermark som lagts igen till lunda (01-SOL-3, 1708). Stallmästarängen vid Brunnsviken bör ha tillhört Ösby innan den bröts ut från Karlbergsdomänen på 1630-talet av Karl Karlsson Gyllenhielm. Marken användes sedan som tjänsteförmån för stallmästaren Ebbe Håkansson (A96.22:1, NE). Troligen sträckte sig Ösby's ägor

Litt. K (röd oval) är platsen för Lundbys avhysta hustomt 1708. Tillhörande åkermark är avgränsad med tunn heldragen linje (01-SOL-3).

från Brunnsviken i norr till Rörstrands ägor och den försvunna Bomsjön i söder.⁹²

Lundby

Lundbys förhistoriska ursprung framgår dels av namnet, dels av ett nu borttaget vikingatida gravfält. Gravfältet har totalundersökts och daterats till 800–950 e.Kr. (raä Solna sn 6:1, se även Ambrosiani 1931 s. 80, 1936 s. 94). I Magnus Ladulås stora donation till Klara kloster 1288 ingick även nära 4 öresland i Lundby (SDHK 1421). I ett jordabyte 1479 erhöi Solna kyrka 8 ½ öresland i Lundby mot jord i flera närliggande byar. Bytet godkändes av bl.a. ärkebiskop Jakob och riksföreståndaren Sten Sture d.ä. (SDHK 30512).

Lundbys ägor gränsade på 1630-talet i nordost till Solna prästgårds stora hårdvallsäng och till det norra åkergräddet (A9:4). År 1708 hade Lundby avhysts. Lantmätare Lars Hovstedt skriver: "Lundby, gammalt kyrkohemman om 10 öresland, afhyst och dess tomt belägen som

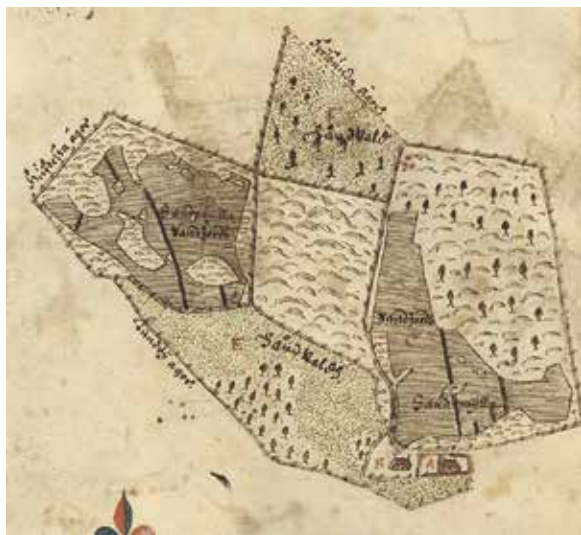
Kartan visar en del av Karlbergs ägor 1708. I nedre vänstra hörnet syns Karlbergs slott vid Ulvsundasjöns strand. Litt. O (röd ring) markerar spår "rudera" efter den avhysta byn Ösby. Gröna ellipser visar brukad åker (01-SOL-3).

rudera gifva tillkänna med litt: K, har haft åker som ligger i Carlbergs äng af merendels sand och mojord" (A96-22:1). Det avhysta Lundbys hus-tomt låter sig väl placeras. Bebyggelsen låg cirka 700 meter rakt väster om sockenkyrkan med den tidigare åkermarken söder därom (raä Solna sn 106).

Solna Prästgård

Solna Prästgård utgjorde ensamt Solnas kyrk-bebyggelse. Ågoområdet avgränsades i väster av Alby, i norr av Övre Frösunda och i öster av Brunnsviken. Hustomten låg strax väster om kyrkan. Inägomarken sträckte sig norrut och ut-görs idag av Norra begravningsplatsen. Prästgårds-marken som låg närmast Brunnsviken avstyckades på 1700-talet och tillfördes Haga slottspark.

Utan närmare motivering har det påståtts

Solna prästgård 1637. Litt. A är kyrkan, litt. B är Prästgårdens hustomt. Åkermarken ligger i två gårderna runt en höjd på den nuvarande begravnings-platsen (Lindhagens kulle) som tidigare rymde ett gravfält från yngre järnålder. Utmarken ligger åt öster mot Brunnsviken (A9:4).

att Solna kyrka är uppförd på Lundbys mark. Andra forskare har identifierat Solnø "den sol-belysta ön" med en större ö som har omfattat hela området från Rörstrand i söder till Fröfjär-den (Lötsjön) i norr.⁹³ Det normala är att kyrkan tar namn efter byn på vars mark den är anlagd eller att det rör sig om ett bygdenamn men då saknas ofta en kyrkbebyggelse.

Ett förstört vikingatida gravfält har funnits på Lindhagens kulle på Norra begravnings-platsen 300 meter norr om prästgårdstomten. Gravfältet bestod 1930 av en hög och två till tre otydliga stensättning (raä Solna sn 38:1). I en av gravarna har ett triangelformat hänge med en träs försedd med instämplade trianglar påträffats.⁹⁴ Gravfältet på Lindhagens kulle talar för att prästgården har haft en förhistorisk föregångare.

15-meterskurvan avgränsar en forntida ö som skulle kunna vara den "Solnø" som även kan ha varit prästgårdens förkristna namn. Namnet har sedan överförts på det medeltida skeppslaget och kyrksocknen. Detta skulle förklara varför kyrkan heter Solna och inte Lundby eller något annat samt att prästgården hade ett förkristet gravfält på sin mark. Nyligen har ett runstens-fragment i sandsten påträffats i den högra kor-muren. Endast ett fåtal runor är synliga, men de understryker platsens förhistoriska ursprung. Solna kyrka var även vallfartskyrka. I ett diplom 1405 understödde drottning Margareta pilgrims-färder till ett stort antal uppräknade orter, bl.a. "til thet hælghæ kors i Solnæ with Stokholm" (SDHK 42589).

I oktober 1315 donerade Håkan Galle ett antal mindre jordbitar på sammanlagt ett halvt markland till Klara kloster (SDHK 2703). Gåvan bestod av 4 ½ örtugland i Lundby, 1 örtugland i Ottersta, 1 örtugland i Huvudsta, alla belägna i Solna socken, samt 1 öresland i Ängby i Bromma socken och 1 öresland i Vällingby i Spånga socken (DMS 1:7 s. 259, 332).

På Lindhagens kulle på Norra begravningsplatsen fanns tidigare ett gravfält från yngre järnåldern. Detta talar för att Solna Prästgård föregicks av en förkristen bebyggelse (foto författaren oktober 2016).

Rörstrand

Den fjärde bebyggelsen som ingick i 1600-talets Karlbergsdomän var Rörstrand. År 1288 skänkte Magnus Ladulås bl.a. drygt fyra öresland där till Klara kloster. Förmodligen var detta inte hela Rörstrand. Solna kyrka bytte nämligen bort 3 öresland och 1 örtugland i Rörstrand till Klara kloster 1479 (SDHK 30512). I september 1511 bytte borgaren i Stockholm Gert Bryning och hans hustru Berit till sig Rörstrand av Klara kloster mot jord i Ytterselö

socken. Efter parets död skulle Rörstrand återgå till klostret (SDHK 37096).

Vid 1700-talets början fanns ännu ett större område med obrukade åkrar söder om nuvarande Karlbergsvägen. Ett större stenhus låg vid sjökanten. Av åkerns utbredning att döma är ett troligt läge för den ursprungliga hustomten 200 meter nordost om 1700-talets stenhus.

Frösunda

Namnet Frösunda hör samman med den vikingatida vattenväg som förband Värtan via Brunnsviken och Fröfjärden (Lötsjön) med Ulvsundasjön. Frösunda bestod sedan lång tid tillbaka av bebyggelserna Nedre och Övre Frösunda. I Nedre Frösunda stod en korsmärkt runsten (U 121). Ristningen lyder: ”Jobjörn och Sven (eller Sten) de reste stenen efter Trofred, Ingatoras man”.⁹⁵ Stenen flyttades till själva gården 1902 men ”sägs tidigare ha stått väster om några gravkullar”. Det ursprungliga läget finns belagt på en geometrisk karta från 1699 av lantmätaren Edvard Bratt (LSA A96-12:1). På kartan är runstenen utritad i södra gårdet vid en backe (impediment) med texten: ”Små ättehögar på denna plats”. Runstenen och gravfältet visar att detta har varit platsen för åtminstone en vikingatida och senare försvunnen bebyggelse.⁹⁶

Tideman Fris, ”som var borgare i Stockholm”, sålde 1291 6 öresland och 2 örtugland jord i Frösunda samt del i ett tillhörande fiske till Klara kloster för 100 mark penningar. Ett av sigillvittnena var slottsfogden Röd Keldorsson. Gården hade Tideman köpt året innan av riddaren Johan Ingevaldsson (Örnsparr), som hade Bromsten i Spånga socken som sin sätesgård. Johans hustru var Helga Haraldsdotter (Vingad lilja).⁹⁷ Alla de inblandade tillhörde kretsen kring Magnus Ladulås.

År 1371 bytte riddaren och riksrådet Magnus Gislason (Sparre av Aspnäs) bort 3 öresland

På kartan över Frösunda från 1699 finns på impedimentet i nedre högra hörnet dels en runsten (U 121), dels uppgift om ättehögar. Frösundas mangårdstomt och ladugård ligger i övre vänstra hörnet (A96-12:1).

i Frösunda (SDHK 9891). Vid räfsteting 1409 dömdes 2 ½ örtugland till skatte från Klara kloster (SDHK 17309). År 1479 bytte Solna kyrka bort 4 örtugland till Klara kloster (SDHK 30512). År 1549 tillhörde Nedre Frösunda Otterstas rättardöme och bestod av två gårdar på 6 respektive 7 öresland.⁹⁸ På senare delen av 1700-talet avstyckades östra delen av ägorna mot Brunnsviken. Detta blev platsen för Gustav III:s planerade nya slottsbygge (Haga) och park. Området ingår i Nationalstadsparken.

NOTER

- 1 Ahnlund 1953 s. 138.
- 2 Ahnlund 1953 s. 52, Wikström 1975, karta s. 219. Ekeby placerades felaktigt till trakten kring Adolf Fredriks kyrka av Hans Hansson 1946 (rekonstruktion av 1200-talets Norrmalm). Se Bilaga 2.
- 3 Golabiewski & Wiséhn 2003 s. 32.
- 4 SDHK 3455, DS 2601, Wikström 1975 not s. 236, Beckman 1954 s. 290 ff.
- 5 Beckman 1954 s. 336 not.
- 6 SDHK 5735, DMS 1:2 s. 148. Om Ekeby i Danmarks socken se Tollin & Vikstrand 2013 s. 122 f.
- 7 År 1354 omtalas en Erik i Ekeby som faste i en transaktion som gällde jord på Valmundsön (SDHK 6738). Fastarna var tingsvittnen som i regel var skattebönder. Möjligen bodde Erik i ett annat Ekeby t.ex. i Dandryds socken. Om det var samma Ekeby har Klara kloster inte ägt hela byn vid 1300-talets mitt eller så var Erik landbo åt klostret.

- 8 Ahnlund 1937 s. 16, Hansson 1946 s. 14. Vid bygget av Centrumhuset vid Kungsgatan 1927 påträffades två ringspännen och en järnyxa från 1000-talet. Ambrosiani 1931 förlägger Väsby till trakten ”väster om Malmen omkring Kungsbacken” dvs. vid Observatoriekullen. Se Bilaga 2.
- 9 Wikström 1975 s. 52.
- 10 SDHK 1043. Det gamla Hospitalet (spetälskesjukhuset) låg nära Norrebro men flyttades omkring 1280 (Ahnlund 1953 134 f.).
- 11 SDHK 1341, SDHK 2379. DS 922, partiell reviderad översättning i lådan ”strödda utskrifter” i Diplomatiets bibliotek, RA. *Area* har tre betydelser i medeltidslatinet: tomt, område eller tröskplats. Medeltidslatinets *fundus* kan betyda stadstomt, tomt på landet men även jord och prästbol (GLMS 1 s. 66, 446 f.).
- 12 Winroth 1990 s. 31.
- 13 Nyman 2000 s. 514.
- 14 Enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister består gravfältet raä 8 av 3 övertorvade högar 5–9 meter i diameter och 0,5 till 1,2 meter höga samt 5 runda stensättningar 4 till 8 meter i diameter och 0,1 till 0,4 meter höga. Ett par av stensättningarna är osäkra. Anläggning nr 2 undersöktes 1930 av den senare överantikvarien Karl-Alfred Gustawsson och G. Hellman. En specialkarta upprättades 1931 av Hellman. Gravfältet och ett par intilliggande röjda ytor karterades på nytt i januari 2001 av Anders Wästfelt och Clas Tollin.
- 15 Ahnlund 1937 s. 19.
- 16 I ett brev daterat i Stegeborg 1310 godkänner och stadfäster kung Birger Magnusson sin fars jordabyte med domkyrkan där bl.a. Valmundsön ingick. Orsaken var att den 1306 avrättade marsken Torkel Knutsson hade försökt att göra transaktionen ogiltig (SDHK 2379).
- 17 Tollin 2008.
- 18 SDHK 5790. Den 4 september 1339 daterade Karl Näskonungsson ett brev i Gimmersta i Julita socken (SDHK 4525). Gimmersta kan ha varit Karls sätesgård vid denna tid.
- 19 DS 4771, SDHK 6324. Om Birger Jonsson Job se Beckman 1954 s. 241, 336 not.
- 20 Spannmålsmättet tunna är sent och i östra Mellansverige användes under medeltiden måtten spann och pund som motsvarade en halv respektive fyra tunnor (Jansson 1995 s. 205 f.).
- 21 Det går även att göra en jämförelse mellan marklandstaxeringens summa om 43 örtugland för Valmundsön. Enligt agrarhistorikern Folke Dovring motsvarade ett örtugland ungefär ett tunnland åker under medeltiden (Dovring 1947, Tollin 2008 s.144 f., 160 f.)
- 22 SDHK 21746. Nordberg 1727 nr 29, 30. Hans Kröpelin hade omkring 1436 förvärvat Årsta gård av domkyrkan i Uppsala se s. 22 not 38.

- 23 Olsson 1973 s. 19. Nordberg 1727 nr 28. Namnen Vinterholmarna och den närliggande Isbla(d)sviken kan möjligen ha något samband.
- 24 SDHK 24528. Kristoffer av Bayern (kung 1440–1448) efterträddes av Karl Knutsson.
- 25 Jansson 1995 s. 166.
- 26 Området återtog av kronan genom reduktionen 1682.
- 27 Ett (sommar)lass vägde ca 212 kilo. Det krävdes ca fyra lass för att hålla en ko över vintern i Mälardalen. Myrdal & Björnhag 1994. Valdemarsudde, egentligen Valmundsöns udde, är ett sekundärnamn på det utstickande partiet på Valmundsöns södra strand (Nyman 2000 s. 510).
- 28 Sockenpärmar:4, GEORG. Se även renritad karta, Olsson 1973 s.11, 26 där Olsson har tolkat ”Engiewaktars torp” som ”Fuglewachtarens torp”.
- 29 Birger Jonsson Job var sannolikt befryndad med riddaren Job Modersson och ingick i kretsen kring Nils Abjörnsson och Karl Näskonungsson med flera (Beckman II 1954 s. 246). Av ett brev från november 1362 framgår att Birger Jonsson var knuten till Eskilstunatrakten. Han skänkte bl.a. jord-egendomar för att bli broder i Eskilstuna kloster. Svärsonen Anund Bosson djäken gav 13 ½ örtugland i Svedlunda i Jäders socken till klostret i Eskilstuna, gården hade tidigare pantsatts dit av hans hustru Ingegärds avlidne fader Birger Job. Svedlunda var avsett som själågava för Birger, hans andra hustru Margareta, deras föräldrar och släktingar. Paret avstod även 10 örtugland i Tvärnö i Hargs socken i Frösåkers härad i norra Roslagen och en kvarnström i Mjölby i Östergötland, som Birger redan i livstiden skänkt till klostret ”för att få broderskap” (SDHK 82151, SDHK 1719).
- 30 Ahnlund 1937 s. 18, Nordberg 1727 nr 56, SDHK 12502. Erik Karlsson (Örnfot) var gift med Märta Knutsdotter (död före 1386). Erik Karlsson var kung Albrekts man och länsherre över Östergötland. Han härstammade på morssidan (Bielke) från Småland och pantsatte 1390 allt sitt modernegods i Varend för 100 lödiga mark (SDHK 13672). Silvervärdet var vid denna tid 6 à 7 gånger större än motsvarande värde i penningar.
- 31 Elgenstierna 1998 s. 372.
- 32 HT 34:1914, s. 251.
- 33 Ahnlund 1937 s. 16. SSA hk 68:1 och KA hk vol. 11:1.
- 34 Ahnlund 1937 s. 16.
- 35 Ambrosiani 1931 s. 89 ff.
- 36 Dahlbäck har publicerat en karta över den senmedeltida bebyggelse-situationen och de förmodade gränserna mellan avelsgårdarna Vädla, Medelby och Kaknäs (Dahlbäck 1978 s. 64).
- 37 Olsson 1973 s. 34 not, 39 f.

- 38 Ahnlund 1937 s. 19. Gravfältet räa 6 består av 12 högar och 8 runda stensättningar dvs. av gravtyper som är karakteristiska för den yngre järnåldern och rimligen bör ha tillhört en vikingatida bebyggelse. Ambrosiani 1931 s. 90 f. föreslår att gravfältet tillhörde ett försvunnet Vikby som skulle ha omfattat området norr om Djurgårdsbrunnsviken och Valmundsön. Orsaken till detta är att han har trott att Viby i Markims socken ska tolkas som Vikby vid Stockholm (SDHK 1421, SDHK 1288, Ahnlund 1953).
- 39 Olsson 1973 s. 40, 42.
- 40 I Mälardalen kan största ekonomiskt godtagbara gödslingsavstånd vara något längre men det överstiger sällan 1 000 meter före den agrara revolutionen.
- 41 Slottsarkivet akt 43, Tollstorp 1844 s. 84.
- 42 Gravfältet ligger ca 15 meter över havet. Enligt fornminnesregistret består det av 11 högar, 17 runda stensättningar, en kvadratisk stensättning och en rektangulär sådan.
- 43 SDHK 6893, Liedgren 1959 s. 12, Liedgren 1970 s. 80.
- 44 Ahnlund 1937 s. 20.
- 45 12/3 1384, LStB, Brokind-saml., SDHK 12608. Ambrosiani 1931, Ahnlund 1953 s. 54 och karta, samt Wikström 1975 s.10 f. Se Bilaga 2.
- 46 Dahlbäck 1988 karta s. 102.
- 47 Bo Jonsson (Grip) bytte bort ”i Vnnarör fyra markland jordh oc eet noes som hetir Mycklaholm innan Solnö sockn och i Solnö skiplagh” till sin frände Finvid Finvidsson (Frössviksätten) (12/3 1384, Wikström 1975 s. 10). Finvids faster Birgitta Finvidsdotter blev nunna i Klara kloster efter det att hon blivit änka. Hon var klostrets abbedissa 1364–66.
- 48 Avskr. RAP 22/4, bekräftelsebrev 3/9 1472 på samma blad.
- 49 SDHK 22038 samt RAP:13/11 1433, motbrev i avskrift VS, regist HH 4, s. 359. SSB 2:4 s. 64, 288.
- 50 Gillingstam 1952–53 s. 265, 308, not 323.
- 51 ”i Unnaröra by oppa *færmán* liggjandes ... och eth nääs liggendes nordhan näst hwsarnom, som hether Mycklaholm. Oc eth bærg östan oppa liggjandes, som hether Oxabærgh, huilkit nääs oc bærgh Vnnaröra by af gamblom alder tillighat haffwer” (min kursivering, Wikström s. 11, Nordberg 1727 nr 93).
- 52 Dahlbäck har namnet till trots identifierat Mycklaholm (den stora holmen) med en liten holme sydväst om Oxberget (Dahlbäck 2000a s. 19). Mycklaholm är det berg som ligger väster om Oxberget även om det är markerat med namnet Oxbergsudden på 1649 års karta.
- 53 Helgeandsholmen 1982, Dahlbäck s. 451.
- 54 Ahnlund 1953, Olsson 1973 s. 62–64 och Wikström 1975 s. 10.
- 55 SSB II:5, 17/8 1517 s. 161.

- 56 Hellberg 1979, Fridell 2016 s. 139, Nyström 2016 s. 217. Namnet finns även i Stockholms skärgård, dels en Husarö i södra delen av Svartlöga-fjärden, dels Stora Husarn mellan Nämndöfjärden och Jungfrufjärden.
- 57 Wikström 1975 s. 236. Se även Ambrosiani 1931, Ahnlund 1937 s.17, Ahnlund 1953 s. 54, Hansson 1946 s. 16, Olsson 1973 s. 50 f.,
- 58 Westermark 1970 s. 43.
- 59 Rosén 1949 s. 154.
- 60 2/3 1499, Nordberg 1727 nr 20, STb 2:4 s. 64, 288.
- 61 Wikström 1975 s. 11 not s. 235.
- 62 När den kungliga jaktparken avvecklades 1829 samlades ett mindre antal hjortar till Husarhagen som därefter kallades Hjorthagen. Djurgårdsarkivet akt 01–1671, 1826.
- 63 Fridell 2016 s. 137.
- 64 Wikström 1975 s. 14 ff., 232, SDHK 5625. Om namnen i Mälartolppet se Nyström 2016.
- 65 Wikström 1975 s. 14 ff., 232 SDHK 5625, Fridell 2016 s. 138 f. Några forskare har velat placera en ledungshamn i Brunnsvik (Zachrisson 2016 s. 108). Ett bättre geografiskt läge är emellertid Husarviken och de innanför liggande vikarna, även Wikström 1975 förordar vattnen innanför Husarviken.
- 66 Skelett efter tre individer framkom; dessa låg i två träkistor, belägna precis intill varandra. I den ena kistan fanns skelettet efter en vuxen individ och i den andra fanns skelettet efter två, troligen ej vuxna individer. Fynd av två kammar, en kniv och benrester efter en tupp. Fynden tillvaratogs och skeletten täcktes över. Kammarna daterades till 1100-talet.
- 67 SDHK 25096, 25097. Se vidare Sjb 1:1 s. 182, s. 451, 11/9 1449.
- 68 Elers 1800 Stockholm 2 s. 347.
- 69 SDHK 33138, Bolin 1933 s. 331 samt där anförda källor.
- 70 Olsson 1973 s. 66–69 samt där anförda arbeten.
- 71 Kan möjligen vara Knut Bengtsson på Aspenäsätten (ÄSF s. 14 b f., SDHK 17309).
- 72 SDHK 32304, Dahlbäck 2000 s. 19 f.
- 73 Se vidare Bolin 1933 s. 331.
- 74 Olsson 1973 s. 73. Dessutom kallar Hallerdt Helgeandshusets avelsgård för Yttre Liderne trots att det bara gäller en av gårdarna i Yttre (Östra) Liderne (Olsson 1973 s. 70 ff., Hallerdt 2006 s. 10 samt karta).
- 75 I boken *Medeltidens Stockholm* finns en karta som visar att Helgeandshusets jordinnehav var särskilt stort i Bromma och Spånga socknar (Dahlbäck 1988 s. 152).
- 76 Dahlbäck 1978, s. 72, karta s. 64, Dahlbäck 1988 s. 102 f.
- 77 Skeppar Olof Eriksson var i tjänst hos Gustav Vasa som bl.a. skeppsbyggmästare och befälhavare för örlogsflottan. Han förestod skeppsgården i Stockholm 1525–1545. Olof och hans hustru Anna Gerlachsdotter är begravda i Storkyrkan bredvid skulpturen av Sankt Göran och Draken.

- 78 SDHK 9944. Både Bengtas syster Sigrid och en systerdotter var intagna i Klara kloster (SDHK 9984). Magnus Gregersson (spets från vänster, Sandbroätten) omtalas 1368 som häradshövding i Vendel (Almquist 1954 s. 77, och S. Rahmqvist i PHT 1978 s. 68–69).
- 79 SDHK 17279. Ahnlund har antagit att Yrwe är Järva norr om Brunnsviken (Ahnlund 1937 s. 20).
- 80 Almquist 1931 s. 689.
- 81 Helgeandsholmen 1982 Bilaga 1. s. 451.
- 82 Almquist 1931 s. 449 f., 549 f. Bergshamra tillhörde de s.k. Ulriksdalsgodsen 1705–1716 i Livgedingets jordeböcker.
- 83 Almquist 1931 I:1 s. 195. Områdets äldre bebyggelsehistoria har behandlats av Sune Ambrosiani (S:t Eriks årsbok 1931 och 1936) samt av Bertil Hedenstierna 1941.
- 84 DMS 1:7 s. 241, 249, 254, 332.
- 85 Winroth 1990 s. 29.
- 86 Almquist 1931 I:2 s. 777. FMIS uppgift om att Otterstas gravfält skulle ha legat på Norra begravningsplatsens mark (Solna sn raä 38.1) stämmer inte.
- 87 SDHK 1417. År 1282 erhöll borgaren i Stockholm Tideman Fris bl.a. 4 ½ örtugland i Bolstomta av kung Magnus Ladulås (SDHK 1229). Troligen avsågs inte Bolstomta i Solna utan mark i Backebol på Hargsö (Rosén 1949 s. 151 not).
- 88 LmMy 01-SOL-3. På 1708 års geometriska karta räknas åkrarna litt. B, C, D, E, F, G och H till Bolstomta. Ett läge är även markerat i FMIS som Bolstomta gamla tomt (Solna sn raä 96) men lämningarna är borttagna utan undersökning.
- 89 Ahnlund 1953 s. 53, även Zachrisson 2016 s. 99.
- 90 SDHK 2192, Rahmqvist 2011 s. 113 ff.
- 91 Winroth 1990 s. 31.
- 92 Bomsjön var på 1700-talet en stor ruddamm som torrlades på 1800-talet för att ge plats åt Norra station och dess spårområde. Idag är den platsen för den s.k. Hagastaden.
- 93 Zachrisson 2016 s. 93. SOL 2003 s. 288.
- 94 SHM 8445, Hamilton 2005, Zachrisson 2013.
- 95 En kvinna vid namn Ingatora omtalas även på U 96.
- 96 Frösunda Ulriksdal 1734, koncept 01-SOL-4, med renskriften *Notarum explicatio*.
- 97 Fadern var Ingevald Torstensson (Örnsparre) och brodern Filip Ingevaldsson (Örnsparre). SDHK 1505, Bolin 1933 bil. 2 s. 481 f., DMS 1:7 s. 317, se sid 87.
- 98 Winroth 2000 s. 29.

5. Sammanfattande diskussion kring markrådigheten fram till omkring 1600

Markägarsituationen och jordägarna vid Mälarens utlopp före 1200-talets slut

De flesta jordägare som vi känner till från 1200-talet runt Mälartolppet var nära relaterade till Magnus Ladulås.¹ I några fall anar vi även anknytningar till Birger jarl och till Folkungaätten. Bland de tidiga jordägarna går det att spåra enstaka stormanssläkter med rötter i Uppland men också i Södermanland och Östergötland. Däremot var det ont om anknytningar till Västergötland trots att Birger jarl och delar av hans familj begravdes i Varnhems klosterkyrka. Den agrara bebyggelsen närmast staden präglades tidigt av storgårdar som drevs av en bryte (förvaltare) med underställd arbetskraft. Först på lite avstånd i Frösunda, Järva och på Brommalandet fanns en mer ordinär bybebyggelse bestående av familj jordbruk men antalet självägande skattebönder var överlag få runt Mälartolppet vid 1200-talets slut. Nils Ahnlund påstående att det vid 1500-talets början alltjämt fanns ”talrika självägande skattebönder i bygden kring Stockholm” stämmer inte.² I Spånga och Bromma socknar utgjorde skattehemmanen cirka 20 procent (DMS 1:7), i Danderyds socken saknades de helt vid medeltidens slut. Under 1400-talet blev

stordriften i avelsgårdsform än mer dominerande. Detta skiljer det medeltida Stockholm från t.ex. Uppsala där byar och ett splittrat jordäggande var vanligt även nära själva staden.³

Årtiondena kring 1200-talets mitt verkar ha varit en brytningstid i Mälardalen såväl politiskt som ekonomiskt. Bebyggelsestruktur och karaktären på jordägarna under 1000- och 1100-talen kan ha skiljt sig från 1200-talets. Det vikingatida stormannaskikt som avspeglas i runstenar, gravfynd och silverskatter behöver inte ha haft kontinuitet in i medeltiden. Sannolikt ersattes en tidigare lokal/regional elit av personer som främst var relaterade till Folkungaätten. En av dem var släkten Ängel som under 1200-talets andra hälft hade sin ekonomiska bas i Hagunda och Håbo härader men som även ägde jord i andra landskap.⁴ Det finns indikationer på att Magnus Johansson (Ängel) kan ha ägt Väsby norr om Stocksundet/Norrström (SDHK 1043). Magnus Johansson och hans syskon erhöi i juni 1250 jordegendom i drottning Katarinas (Folkungaätten) testamente (SDHK 642). Magnus bror var den 1277 avlidne ärkebiskopen Folke Johansson (Ängel) (se vidare nedan). En jordägare i området som både hade anknytning till Birger jarl och senare till Magnus Ladulås var riddaren och lagmannen i Södermanland Björn

ÄSF I s. 24 ff., 108 120, 186, s. 318.

Näf (Färila). Björn Näf ägde på 1280-talet jord i Bolstomt och Blekholmen i Klara sjö. Troligen tillhörde Blekholmen gården/byn Västra Liderne (Kungsholmen), varför det är troligt att Björn ägde jord även där. Det är möjligt att Björn Näf hade erhållit Västra Liderne redan av Birger jarl och att Blekholmen avstyckades från dess ägor.⁵ Enligt en gravsten i Varnhems klosterkyrka från tidigt 1300-tal var Björn rådgivare till Birger jarl och lärare åt Magnus Ladulås. Han stod således både Birger jarl och senare Magnus Ladulås nära.⁶ Björn bevittnade 1276 tillsammans med de nedan omtalade frälsemännen Anund Haraldsson och Ulf Holmgersson kung Magnus Ladulås försäljning av Skånela och Ekeby (senare Skånelaholm) och Harg, alla i Skånela socken, till Sko nunnekloster.⁷

En annan tidig jordägare var den sörmäländske riddaren och riksrådet Anund Haraldsson (Vingad lilja) som hade sin bas i västra Södermanland där hans släkt ägde flera gods. Anund var även lagman i Södermanland.⁸ På 1280-talet ägde Anund Haraldsson jord i Lundby, Bolstomt, och Rörstrand mellan Solna kyrka och Rörstrandsviken. År 1288 bytte Anund bort dessa egendomar till Magnus Ladulås mot Trossö i Mälaren och kvarnar vid Torshälla. Anunds sociala ställning framgår av att han hade en egen huskaplan, som hette Olof, och att han testamenterade sitt svärd och en (strids)häst till sin systerson Holmger Ulfsson (Ama).

Anund bevittnade flera av Magnus Ladulås jordtransaktioner t.ex. den stora donationen den 11 september 1288 till Klara kloster, där Anunds tidigare Solnagods ingick (SDHK 1421, SDHK 1243, SDHK 1283 med flera). Andra vittnen vid detta tillfälle var Anunds sväger riddaren Ulf Holmgersson (Ama) och svärsonen Lars Bengtsson Boberg och Karl Gustafsson (2 korslagda stavliljor). Anund var redan med på Adelsö sommaren 1279 och bevittnade den s.k. Alsnö stadga tillsammans med svågarna, den ovan omtalade Ulf Holmgersson (Ama) och Johan Ingevaldsson (Örnsparre). I stadgan ingick bl.a. bestämmelsen om det världsliga frälset.⁹ Anund bevittnade även kung Magnus bror Linköpingsbiskopen Bengts donationer till Klara kloster (SDHK 1422). Det finns även en släktmässig anknytning till Östergötland och Folkungaätten. Anund var gift med Ingeborg Elofsdotter (Vingad pil). Anunds svärfar Elof var halvbror till Birger jarl.

Anund och Ingeborgs ena dotter Helga gifte sig andra gången med riddaren Rörik Birgersson och den andra dottern Kristina gifte sig med riddaren Lars Bengtsson (Boberg) (ÄSF s. 186a). Anund Haraldssons syster Cecilia var som ovan nämnts gift med Ulf Holmgersson (Ama). Anunds andra syster Helga hade en egen präst samt trälar och trälinnor som hon skänkte friheten i sitt testamente 1283.¹⁰ Helgas man var Johan Ingevaldsson (Örnsparre) som hade Bromsten i Bromma socken som sätesgård (ÄSF 184). Han

ägde även jord i Solna socken och före 1290 sålde Johan Ingevaldsson 20 örtugland i Frösunda, som via borgaren Tideman Fris övergick till Klara kloster (SDHK 1505).

Stockholmsborgaren och köpmannen Tide- man Fris stod också nära kung Magnus.¹¹ I november 1282 skänkte kungen ön Hargsö på östra sidan av Skurusundet (*insulam dictam Harxö*) samt 4 ½ örtugland i ”Bohlstomt” på samma plats, till Tideman Fris (SDHK 1229). Bohlstomt avser Boo på Hargsö i Värmdö socken eller mindre sannolikt Backebol, däremot inte Bolstomt i Solna socken.¹² Gåvan sades vara en ersättning för de tjänster herr Tideman hade gjort kungen, troligen som långivare. Hargsö skänktes med full besittningsrätt för Tideman och hans arvingar samt oinskränkt frihet att förfara som

Rundkyrkan i Solnas centrala del är från 1180-talet. Kyrkan är alltså ca sjuttio år äldre än staden Stockholm (foto författaren januari 2016).

de ville med dessa gods, men som framgår nedan omfattade den inte hela ön (SDHK 1229). Även riksrådet Karl Gustafsson (2 korslagda staviljor) som sannolikt var identisk med Magnus Ladulås marsk på 1270-talet, hade nämligen erhållit egen- dom på Hargsö. I juli 1285 sålde Karl sin andel av Hargsö med fullt ägande och dispositionsrätt till Tideman Fris (SDHK 1310).

Ärkebiskopen och andra kyrkliga jordägare

Det finns tre medeltida rundkyrkor i Mälardalen. Rundkyrkorna med sin avvikande plan har sina närmaste motsvarigheter i götalandskapen och södra Skandinavien. Formen anses ha den heliga gravens kyrka i Jerusalem som förebild. De har därför ansetts som mer aristokratiska än övriga sockenkyrkor.¹³ I det skydds brev påven Lucius 1185 utfärdade för Uppsala domkyrka och ärke- biskop Johannes och dennes efterträdare, nämns ett antal egendomar. Särskilt omtalas (stor)gården Munsö (*mansionem in Munseo*).¹⁴ Munsö rund- kyrka har förklarats som ett resultat av domkyr- kans tidiga jordinnehav (DMS 1:7 s. 173). Indirekt antyds att ärkebiskopen var byggherre och påver- kade kyrkans arkitektoniska utformning. Några domkyrkoegendomar i anslutning till rundkyr- korna i Bromma och Solna omtalas dock inte i skydds brevet. Det är således tveksamt om Solnas rundkyrka kan förklaras av ett tidigt domkyrko- gods och ärkebiskopligt inflytande. Det kan ha funnits tidiga biskopsägor i Solna socken. Både Ekeby och Valmundsö var domkyrkogods om- kring 1280. Det finns dock inga belägg för att de var domkyrkogods redan vid 1100-talets slut.

Medan Magnus Birgersson (Ladulås) fort- farande ”bara var hertig”, stödde han domkyr- kan med egendomar i Uppland. I slaget i Hova i Tiveden i juni 1275 besegrade Magnus brodern kung Birger. Samtliga biskopar ställde därefter

upp på Magnus sida och detta var en av anledningarna till att Magnus senare visade stor generositet mot kyrkliga institutioner. I juli 1275 donerade han till det kanonikat som han instiftat i Uppsala domkyrka gården Ström i Norrsunda socken samt sina gods i Giresta och Medelby i Giresta socken och Skäggesta i Börje socken (SDHK 983). Sedan Magnus hade blivit kung i december 1275 skänkte han ytterligare egendom till domkyrkan nämligen Rölunda i Häggeby socken, två markland i kronogården på Munsö och Bermö i S:t Pers socken (SDHK 990, SDHK 1001, SDHK 1133). Kung Magnus hade personliga bindningar till de aktuella ärkebiskoparna. Folke Johansson (Ängel) krönt honom i Uppsala domkyrka 1276. Folkes far riddaren Johan (Ängel) d.ä., var syssling till Magnus Ladulås.¹⁵ Det finns således en koppling till Folkungäkten och jarlen Birger Brosa via Magnus Johanssons morfar Folke jarl. I ett brev 1257 riktat till invånarna i Ångermanland kallar Birger jarl den då fortfarande ärkediakonen Folke Johansson för ”vår släkting” (*dilectus cognatus noster dominus. f. archidiaconus*, SDHK 760).

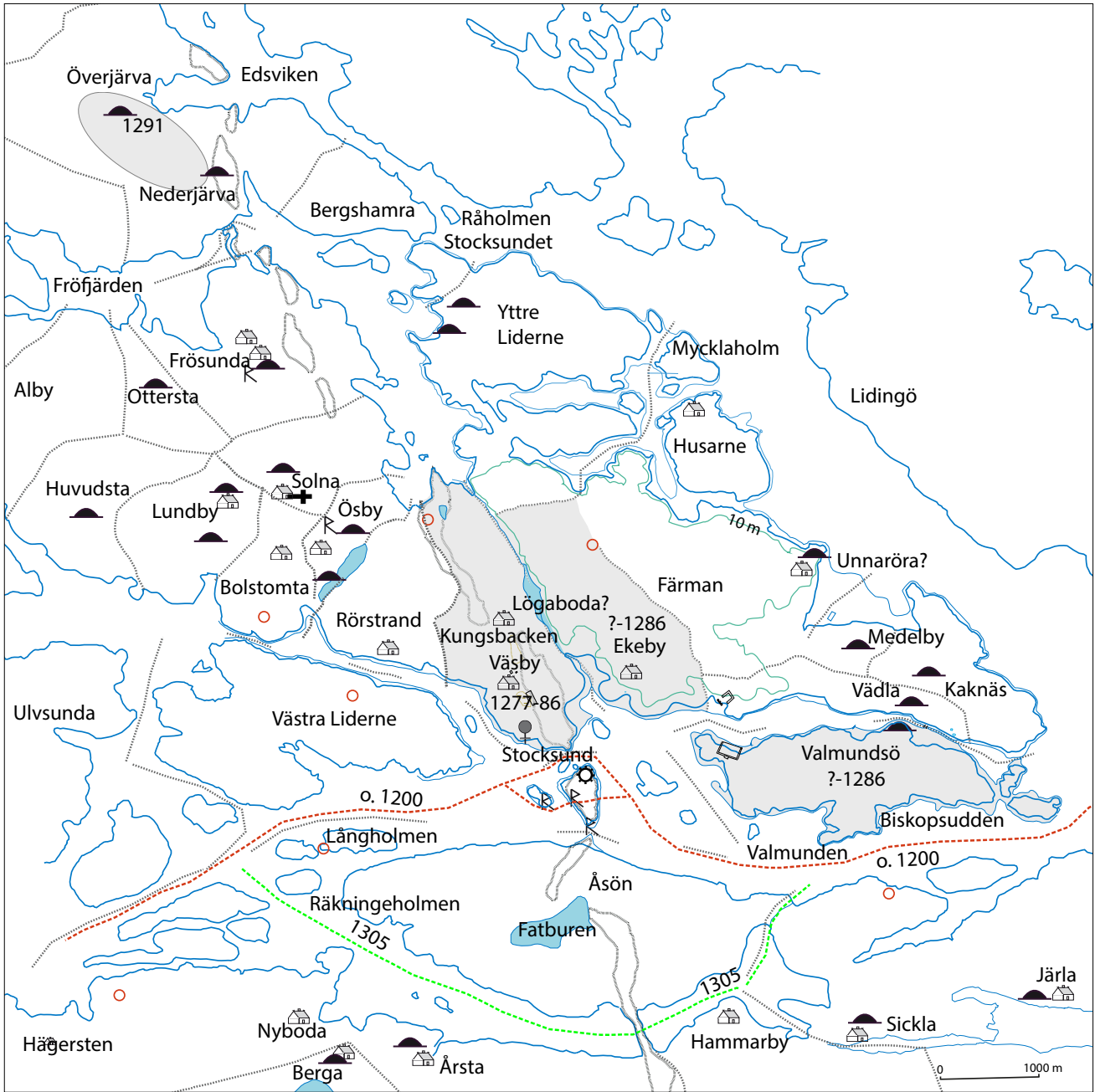
Orsaken till att domkyrkan i Uppsala var en framträdande jordägare runt Mälartället på 1200-talet är oklart. På 1280-talet avhände sig ärkebiskop Magnus Bosson (ärkebiskop 1285–89) domkyrkans egendom i Ekeby och Väsby samt Valmundsön i socknens sydöstra del. Dessutom innehade en av domkyrkans kaniker senast på 1290-talet två gårdar i Järva, som då tillhörde Sollentuna socken.¹⁶ I stället tillkom ärkebiskopsbordets huvudgårdar på lite större avstånd: på Arnön i Mälaren, i Tuna i Österåkers socken och i (Söder)Tälje. Runt dessa skapades efter hand ganska omfattande godskomplex.¹⁷ I Tuna daterades brev från och med 1298, dvs. under ärkebiskop Nils Allessons tid (SDHK 1792, SDHK 1793, SDHK 1831). För att ändå ha en fast punkt i själva Stockholm erhöll Nils Allesson 1297 en

mindre tomt vid bron till Södermalm av kung Birger Magnusson.¹⁸ En bättre ersättning var förvärvet 1323 av Hargsö, som var strategiskt belägen vid inloppet till Stockholm och som gränsade till både Baggensstaket (Harstaket) och Skurusundet. Trots det höga inköpspriset på 250 lödiga mark var jorden i sig värderad endast till 10 öresland. Vid utloppet mot Baggensfjärden har minst en medeltida tegelugn påträffats med en datering till 1250 vilket kan ha påverkat priset.¹⁹ Den enda egendom i övrigt som var knuten till ärkebiskopen var Årsta i Brännkyrka socken som under perioden 1330 till 1439 tillhörde hertigarnas kanonikat i domkyrkan. Domkyrkan förvärvade Rissne i Spånga socken först 1375 (SDHK 10732).

Franciskaner eller gråbröder var en tiggardorden som instiftades i början av 1200-talet av den helige Franciskus. Gråbröderna hade sina anläggningar som kallades konvent, i städer och byggde i huvudsak sin ekonomi på gåvor inte på jordegendomar. Ett brödrakonvent i Stockholm anlades som tidigare nämnts på Kidaskär (nuvarande Riddarholmen) väster om Stadsholmen redan 1268/70, dvs. av kung Valdemar Birgersson, och en tegelkyrka började uppföras (Erikskrönikan). Kungens bror Magnus Birgersson Ladulås stödde på olika sätt franciskanerna och den kyrka som de uppförde blev kunglig begravningskyrka. Magnus fick 1290 sin grav i högaltaret i klosterkyrkan.

Åren efter kung Magnus död 1290 dog även de viktigaste personerna i kretsen kring honom. Magnus Ladulås söner följde i stort sett sin fars och farfars linje. Men striden mellan kung Birger och hans bröder splittrade fortsättningsvis landet och nya aktörer ersatte de gamla.²⁰

I denna turbulenta tid råkade Tideman Fris på något sätt i onåd och fräntogs Hargsö, förmodligen av hertig Valdemar som dock i sitt testamente 1318 i fängelset på Nyköpingshus

*Ärkebiskopens jordinnehav kring Mälartolppet vid 1280-talets mitt.
Den tunna blå linjen visar medeltidens strand. Den tjockare blå linjen är
5-meterskurvan dvs. 900-talets strandlinje. Svart prickad linje visar
rekonstruerade medeltida bebyggelsegränser.*

Kung Magnus Ladulås ligger begravd under högaltaret i koret i Riddarholmskyrkan. Franciskanerklostret upplöstes 1527 men kyrkan blev åter kunglig gravkyrka på 1600-talet (foto Johan Tollin december 2016).

återställde Hargsö till Tideman. Senare samma år utfärdade änkehertiginnorna Ingeborg och Ingeborg ett skyddsbrev för Tideman, hans gods och hans åbor på Hargsö och lovade honom tre års skattefrihet med undantag för allmänna krigsgärder, böter för edsöresbrott, mord och tjuvnad (SDHK 2888, SDHK 1310). Men ön kom trots detta under Klara klostrets rådighet. År 1323 upplät abbedissan Gertrud och konventet i Klara kloster halva Hargsön till Tidemans änka Ger-

trud. Resten behöll klostret som pant för de 512 mark penningar fru Gertrud var skyldig klostret (SDHK 3201). Senare samma år sålde Gertrud och hennes släktingar Hargsön till ärkebiskop Olof i Uppsala för 250 mark silver (SDHK 3206, SDHK 3207). Summan motsvarade tio till femton familjejordbruk och även om den innefattade den stora gården Boo är det svårt att förstå vad som föranledde den höga summan.

Arvet från Birger jarl och hans söner bestod dock på annat sätt. Stockholm blev rikets viktigaste stad och fästning. Gråmunkekyrkan var kunglig begravningskyrka under hela medeltiden. Kung Magnus dotter Rikissa var Klara klostrets abbedissa ända till 1347. Klostret behöll sin roll som största jordägare nära Stockholm även om franciskan- och dominikanklostren och stadens egna andliga institutioner främst Helgeandshuset skapade avelsgårdar i stadens närhet.

Tyska tiden

Staden och dess ekonomi förändrades även av att det tyska, främst hanseatiska, inflytandet stärktes. Stockholm drogs definitivt in i det omfattande nätverket av handelsmän som hade hela Östersjön, Preussen, Westfalen och Flandern som verksamhetsfält.²¹ Den direkta styrningen av staden och kontrollen av mark och näringsliv övergick alltmer från slottsfogden till enskilda stockholmsborgare och stadens råd. Runt staden dök nya frällesläkter upp som jordägare på 1300-talet. Drotsen Matts Kättilmundsson var i början av 1300-talet ägare till Vädla, som senare togs över av svärsonen Birger Jonsson Job. Senare på 1300-talet blev drotsen Nils Turesson Bielke ägare samtidigt som Bo Jonsson Grip innehade grannbyn Unnaröra i norr. Åtminstone en del av Medelby innehades av frälsemannen Anders Jonsson. Andra frälseägare var Magnus Gislason (Sparre av Aspås) som ägde jord i Frösunda

1371. 1300-talet rymde både digerdöden 1350 och kriget mellan kung Magnus Eriksson och Albrekt av Mecklenburg och senare mellan kung Albrekt och drottning Margareta. Stockholm ockuperas mellan 1389 och 1398 av de Albrekt närstående Vitaliebröderna. I juni 1392 mördades ett okänt antal Stockholmsborgare på Kjöplingen (nuvarande Blasieholmen) av Vitalierna.²² De många ofärdsåren bör ha skapat problem för den agrara verksamheten runt staden.

Under 1400-talet blev Stockholm allt viktigare i hävdandet av de svenska intressena i Kalmarunionen. Stockholms slott och Valmundsön kom under direkt kontroll av kronan. Efter slaget vid Brunkeberg 1471 bröts det tyska inflytandet i staden och de unionsvänliga krafterna trängdes tillbaka. Riksföreståndarna Sten Sture d.ä. och Sten Sture d.y. stöttade gärna stadens andliga institutioner och deras avelsgårdar.

Ett betydligt radikalare grepp togs efter riksdagen i Västerås 1527, då Gustav Eriksson (Vasa) drog in all kyrkojord till kronan. Detta blev grunden till att de fyra avelsgårdarna kunde slås samman till en enda större kronogård, som omfattade all mark från Lappkärrsberget till Blockhusudden. Även Järva by och Bergshamra övergick till kronan i början av 1600-talet, men dessa kronohemman ingick inte i den kungliga ladugården. Järvagårdarna övergick i stället till frälse- och fick säteriprivilegier, innan de genom reduktionen åter blev kronogods.

Gamla kungsladugården

Redan på 1430-talet hade kronan etablerat en avelsgård eller ladugård dvs. ett jordbruk som drevs i stordrift av de tre bebyggelserna Vädla, Kaknäs och Medelby.²³ Förmodligen hade de ingående byarna/gårdarna avhysts i samband med att en ny större anläggning anlades längre västerut vid nuvarande Nobelparken, men namnet Vädla följde med till det nya stället. Denna gård kom

senare att kallas Gamla ladugården när kronan tog över Klara klostrets avelsgård vid Hötorget (Väsby + Ekeby) efter reformationen 1527. Den senare kom följaktligen att kallas Nya (kungs) ladugården. Gränsen mellan avelsgårdarna följde sannolikt den gamla bygränsen mellan Ekeby och Vädla, dvs. ungefär längs nuvarande Narvavägen.

Kungsgårdarna förde noggranna räkenskaper över inkomster och utgifter. De levererade spannmål och hö för slottets behov samt smör som under 1500-talet uppgick till 600 lispund eller drygt 5 ton per år (1 lispund är 8,5 kg). Dessutom gjordes s.k. inventarier av befintliga nytigheter som t.ex. vilka djurslag som fanns och deras antal.²⁴ Av ett inventarium från mitten av 1500-talet framgår att Gamla kungsladugården (Vädla) hade en djurbesättning på 100 mjölkkor och 322 får.²⁵ Som jämförelse kan nämnas att ett ordinärt familjejordbruk hade 4 till 6 kor vid denna tid.

Nya Kungsladugården

Den Nya kungsladugårdens ägor sträckte sig från Brunnsviken och Laduviken i norr till Klara sjö och Norrström i söder. I söder fanns bättre marker medan den norra delen till stor del utgjordes av bergiga och delvis beskogade utmarker. Nya kungsladugården hade vid mitten av 1500-talet en djurbesättning på 130 kor och 430 får.

Avelsgården Helgeandsliderne

På 1540-talet hade kronan förvärvat både Helgeandshusets avelsgård och Svartbrödraklostrets avelsgård på Östra Liderne. I maj 1540 förlänade Gustav Vasa borgaren i Stockholm Olof Eriksson (Skeppar Olof) gården Svartmunkeliderne på livstid (GIR 1540 B13 s. 48). Men redan nästa år var gården åter i kronans besittning.

Namnet Skeppar Olofs äng blev dock kvar

Yttre Liderne bestod av två bebyggelser, varav den norra på 1500-talets början tillhörde Svartbrödraklostret och den södra Helgeandshuset. På 1540-talet slogs ägorna ihop till en kronogård som kallades Helgeandsliderne (Sockenpärmar:4).

på den tidigare inägomarken. De båda avelsgårdarna slogs därefter ihop till kronogården *Helgeandsliderne*. År 1550 redovisade fogden Lars Olsson bland ägorna namnen Ugglahagen, Storängen, Ugglaskylsängen, Skeppar Olofs äng och Gärdet.²⁶

Dahlbäck har gått igenom Helgeandslidernes räkenskaper omkring 1550. Djurbesättningen bestod av 6 dragoxar, 1 tjur, cirka 60 mjölkkor,

24 ungnöt, 140 får och 57 svin av olika slag samt ett 20-tal gäss och 13 höns.²⁷ Avelsgården *Helgeandsliderne* avvecklades vid mitten av 1550-talet och ägorna fördelades mellan kronans Nya ladugård vid Hötorget och Gamla ladugården vid nuvarande Nobelparken.

Ägorna till Nya och Gamla kungsladugårdarna samt den tidigare *Helgeandsliderne* slogs

slutligen samman på 1620-talet. Den återstående Ladugården omfattade i stort sett hela området från Blockhusudden i söder till nuvarande Ekhagen i norr. Den växande staden hade emellertid införlivat allt större områden av de tidigare ägora till Ekeby i öster och Väsby i norr. Stadens tullstaket flyttades därvid i etapper norrut, från Hötorget till trakten av Adolf Fredriks kyrka och slutligen till nuvarande Norrtull på

1670-talet. Österut införlivades det s.k. Ladugårdslandet dvs. området fram till Narvavägen i öster och Karlavägen i norr med staden.

Tack vare den geometriska kartan från 1649 finns en detaljerad redovisning av markanvändning, vegetation och fredningssystem för Nationalstadsparkens ägor före Karl XI:s regering och de stora förändringar som skedde efter 1670-talets danska krig. Kartan delar in Natio-

Under Karl XI tid anlades en jaktstjärna på Rosendalsberget (Stora Jagten). Jakt präglade även andra områden som Biskopsjakten och Kammarjakten. Nuvarande Skansenberget kallades Kruthusbacken efter kronans kruthus vid Djurgårdsbrunnsviken.

nalstadsparkens område – förutom Ulriksdalsdelen och Hagaparken – i 17 områden med namn och uppgifter om areal. Områdesnamnen är ofta gamla men de representerar i flera fall större marker än den ursprungliga företeelsen. Så kallades hela den norra delen, motsvarande stora delar av den tidigare ön Yttre (östra) Liderne, för Skeppar Olofs äng. För övrigt finns ett stort antal marknamn på själva kartbilden. Även naturnamn förekommer som Stocksund, Värtan, Brunnsviken, Svankärret, Lappkärret, Laduviken, Oxbergsudd, Björnnäset och Husarviken. Impediment och bergiga partier har ofta efterleden -backen t.ex. Ropstensbacken och Fatbursbacken. Av bygghälsor kan nämnas Ålketetorpet, Fågelfångarens torp och Ängvaktartorpet samt dessutom en större hölada som är utmärkt på Skeppar Olofs äng norr om Laduviken.²⁸

Ladugårdens ägor 1649, på det vi idag kallar Norra Djurgården, var 2 643 tunnland (cirka 1 300 hektar). Då ingick inte Axel Oxenstiernas del (Bergshamras ägor söder om Ålkistan). Ladugårdens ägor på Södra Djurgården, inklusive Magnus Gabriel De la Gardies förläning, var 445 tunnland (knapp 220 hektar), vilket ger en total areal på 1 520 hektar. Detta kan jämföras med att kungsladugårdarna vid 1500-talets mitt tillsammans hade 300 mjölkkor och 900 får förutom ungdom, oxar och hästar samt höns och gäss. Denna

agrara produktion minskade starkt i och med att delar blev militärt övningsfält och hjortpark. I mars 1676 utfärdade Karl XI ett brev som föreskrev att Djurgården skulle vara en jaktpark som skulle stå direkt under kungens egen disposition vilket kom att stå emot exploateringstrycket för lång tid framåt.²⁹

Unik kronodomän

Den ovan skisserade utvecklingen lade grunden till en unik kronodomän, som kom att omfatta hela östra delen av Solna gamla socken. Skillnaden mot västra delen av Solna socken är slående. Väster om Brunnsviken har urbaniseringen, järnvägen och motorvägar utplånat de äldre strukturerna med undantag för Karlbergs- och Haga slottsparker. Även om staden samtidigt expanderade över Ladugårdslandet och Norrmalm innebar kronomarken öster om Brunnsviken att exploateringsintressena inte fick ta över. 1600-talets militära övningsfält och kungliga Djurgård och särskilt den kungliga dispositionsrätten från 1670-talet gav förutsättningar för den långt senare skapade Nationalstadsparken. Tack vare markägoförhållandena och en klok hushållning kunde en fullständig urbanisering undvikas trots det alltmer centrala läget. Idag är Nationalstadsparken en unik och värdefull tillgång även i internationella jämförelser.

NOTER

- 1 Herman Schück skriver: ”En trängre krets av rådgivare och tjänstemän (till kung Magnus) kan dock urskiljas. Biskoparna (utom de i Växjö och Åbo) hörde dit – mest betrodd var Anund i Strängnäs. Bland världsliga rådgivare framstår Bengt Magnusson (Folkungaättens lagmansgren), Magnus Jonsson (Ängel), Svantepolk Knutsson, Ulf Holmgersson (Ama), Anund Haraldsson och Knut Mattsson. Härtill kommer drotsen Magnus Ragvaldsson och marsken Håkan Tunason”. SBL 24, artikeln Magnus Birgersson s. 647.

- 2 Ahnlund 1953 s. 481.
- 3 Dahlbäck 1978 s. 59–70.
- 4 Frövi i Ballingsta socken var Magnus Johanssons (Ängel) sätesgård. Gården drevs som en storgård med bryte och brytehustru samt kock (DMS 1:6 s. 41). Magnus Johansson var även besutten på Södertörn. År 1291 testamenterade han sin huvudgård Fullbro och jord i Fällnäs i Sorunda socken till Skokloster (DMS 2:1 s. 211, 214).
- 5 Wikström 1975 s. 28.
- 6 SDHK 1422. Den förste, som veterligen i vårt land fört två korslagda färlor i vapnet, är riddaren och riksrådet Björn Näf (säkert belagd 1276–96). Hans hustru var systerdotter till västgötaglagmannen Bengt Hafridsson och befryndad med kungaätten (SBL 16 s. 686, ÄSF 1:2 s. 139).
- 7 SDHK 1008, A9:26–27. Även Rahmqvist 2008.
- 8 Anund Haraldsson var son till Harald Gudmundsson. Enligt testamentet från april 1291 som är daterat på sätesgården Frösshammar, då i Västemo socken i Västerrekarne härad, ville Anund bli begravnen tillsammans med sina föräldrar i Julita kloster (SDHK 1514).
- 9 SDHK 1122. De inblandade personerna var alla relaterade till varandra. Jakob Israelsson (Finståätten) var farbror till Upplandslagmannen Birger Petersson. Magnus Johansson (Ängel) var även morbror till herr Israel Erlandsson som var prior i Sigtunas dominikanerkloster och senare biskop i Västerås. Fritz 1985.
- 10 SDHK 1231. Leif Persson i Fornvännen 1999:3 s. 165. Stensland 1945 s. 26. Om Holmger Ulfsson, se ÄSF I, s. 108. Om Anund Haraldsson, hustrun Ingeborg och Lars Bengtsson Boberg, se ÄSF I, s. 24 ff., s. 186, s. 318.
(Obs. gården Hjälsåter är felaktigt placerad till Julita socken, SDHK 1758.)
- 11 Tyskt kapital särskilt från Lübeck kan ha investerats i Stockholm under stadens snabba tillväxt under 1200-talets andra hälft (Bolin s. 342 ff., 348 samt not, DS 802). Även Magnus Ladulås bror biskop Bengt i Linköping var skyldig pengar till Tideman Fris (DS 1352).
- 12 Rosén 1949 s. 31, 42, 151 samt not och där anförda källor.
- 13 Bonnier 1987 s. 22 f., s. 220.
- 14 SDHK 260. Bland övriga egendomar nämns Ramby, Biskopskulla och fiskena i Älvkarleby.
- 15 Se vidare Ahnlund 1953 s. 135.
- 16 SDHK 1499. ”*Dominus Olauus Canonicus ecclesie nostre tenetur pro annona prioris anni primum pro uidua in hyrwa XII. oras. pro vicino vidue ibidem marc. den*” Herr Olof, kanik I vår kyrka skall i spannmål f ... föregående år gör änkan i Järva 12 öresland och för ... åker 1 mark penningar (DS 1032).

- 17 Dahlbäck 1977 s. 36.
- 18 Kung Birger Magnusson överlät i oktober 1297 till ärkebiskop Nils och Uppsala domkyrka en tomt om 24 x 18 alnar (18 x 11 meter) som låg vid änden av bron mot Södermalm (Åsön). Kung Birger förbehöll sig och sina efterträdare rätten till att efter ärkebiskopens död återkalla nämnda tomt mot ersättning av utlagda omkostnader (SDHK 1754).
- 19 Boo sn raä 22:1, raä 81, Rosén 1949 s. 103, 151. En lödig (silver) mark motsvarade 4 ½ mark penningar 1376 (SDHK 10853). Enligt en uppgift från 1357 motsvarade värdet på ett örtugland 1 mark lödig i stockholmsk vikt (SDHK 7139).
- 20 Marsken Torkel Knutssons fall och avrättning på Södermalm 1306 kan sägas avsluta Folkungaättens direkta rådighet över Stockholm och dess närområde.
- 21 Koppe 1965.
- 22 Kumlien 1965.
- 23 Dahlbäck 2000b s. 2.
- 24 Inventarium var en återkommande förteckning över bohag, boskap, redskap m.m. som tillhörde ett säteri eller en kungsgård.
- 25 Dahlbäck 2000b s. 5 f.
- 26 Bolin 1933 s. 331. Skeppar Olof Eriksson var köpman, skeppsbyggmästare och befälhavare för örlogsflottan under Gustav Vasas tid. Han förestod skeppsgården i Stockholm 1525–1545.
- 27 Dahlbäck 2000b s. 5 f.
- 28 Kartan har behandlats ingående av Martin Olsson (Olsson 1973). På baksidan av kartan finns en skadad rubrik och text som ger uppgift om tidpunkt och att kartan är funnen bland en för övrigt okänd lantmätare (?) Mörts koncepter: ”Accurata Tabula Geographica öfver Stockholms Stads __er noaga och __erat och aff __ 1649 __1649” (Sockenpärmar:4, LSA A99-1:116).
- 29 Dahlbäck 2000a s. 6. Nationalstadsparken och Djurgårdsområdet skiljer sig från övrig statlig mark genom den kungliga dispositionsrätten. Den vidare historiken finns beskriven i åtskilliga uppsatser och bokverk.

Bilaga 1. Namnet Stockholm¹

Namnet Stockholm har alltsedan Laurentius Petri och Johannes Messenius dagar intresserat språkvetare och historiker.² Efterleden är oproblematiskt, -holm har betydelsen mindre ö, holme, även något upphöjt utan vatten t.ex. åkerholme. Det kan vara en social markering för aristokratiska bebyggelsenamn och säterier t.ex. Hörningsholm. Betydelsen av förleden är däremot omstridd och har förklarats på en rad olika sätt men utan att de geografiska omständigheterna till fullo har beaktats.³ Namnet har senast behandlats av Per Vikstrand. Han refererar till tidigare forskning och är försiktig med att föra fram en definitiv tolkning. Däremot avfärdar han några uppenbart felaktiga och/eller orimliga tolkningar.⁴ Tolkningarna har hittills vanligen utgått från två osäkra apriori-föreställningar. Den ena är att landskapsgränsen mellan Uppland och Södermanland redan före stadens tillkomst gick vid nuvarande Skanstull och inte vid Norrström eller på Stadsholmen. Den andra är att förleden stock- avser en liggande eller flytande trädstam.⁵

Stock, stav och stäk

Det är nu dags att närmare granska betydelsen av förleden *stock-*. Söderwall ger sju betydelser av det medeltida ordet *stokker*, varav de två viktigaste är: ”stam, (på rot stående) trädstam” och

”stock, timmerstock, afhuggen el. öfverhufvud från rot och topp avskild trädstam el. del af sådan, större trästycke”. I supplementet tillkommer även betydelsen spång.⁶ Johan Ernst Rietz vidgar betydelsen genom att han nämner att ordet *stokk* också kan betyda käpp, stav.⁷ Rietz öppnar således för att stock även kan åsyfta en vertikal trädstam. Angående ordet *staver* anger Söderwall även betydelsen råmärke.

Förleden *stock-* har förklarats av ortnamnsforskaren Jöran Sahlgren (Sahlgren 1917, 1942) som syftande på en bro eller spång. Förleden skulle enligt denna s.k. *spångteori* anspela på det av Snorre omtalade namnet Stocksund på nuvarande Norrström. Sundet skulle enligt denna tolkning ha fått sitt namn av en spång av stockar utlagda över Norrström som en del i färdleden längs Stockholmsåsen mellan Uppland (Attundaland) och Södertörn. Namnet på ön i Stocksundet skulle gå tillbaka på ett försvunnet Stocksundsholm som senare genom reduktion utvecklades till Stockholm.

Det andra huvudspåret är *spärrteorin* dvs. att sundet vid Mälärlutloppet hade en fast anlagd träbom eller stockspärr för att hindra fientliga flottor att segla in i Mälaren.⁸ Den viktigaste språkliga invändningen är att farledsspärrar under äldre tid kallades stek eller stäk.⁹ Om det

funnits en spärr av flytstockar bör denna i så fall ha kompletterats med en vaktstyrka och/eller vårdkase för att fylla sin funktion.¹⁰ En annan invändning är att det i början av vikingatiden gick att komma in i Mälaren genom en nordligare farled, som gick från lilla Värtan och Ålkistan, Brunnsviken och Fröfjärden till Ulvsunda och Brommalandet. Om det funnits en pålspärr vid Stocksundet borde det ha funnits någon sorts spärranläggning även vid Ålkistan och Fröfjärden.

Mot förekomsten av en permanent spärr vid Mälarens utlopp före Stockholms tillkomst talar det faktum att Styrbjörn (Starke) Olofsson omkring 990 seglade upp från Danmark med en stor flotta för att erövra sveaväldet. Han mötte sin farbror sveakungen Eriks styrkor vid Fyrisvallar utanför Uppsala, där Styrbjörn också stupade. Några svårigheter att ta sig in i Mälaren på grund av spärrar eller befästningar verkar inte ha funnits. Mot en effektiv försvarsanläggning vid Mälartutloppet talar även att den vikingatida staden Birka på Björkö i Mälaren har varit befäst med både en ringvall och en bemannad borg.

Inte heller vid angreppet på Sigtuna 1187 av sjöfolk från andra sidan Östersjön omtalas någon spärr vid Stocksund. Däremot fanns troligen ett stäk dvs. en avspärrning av pålar vid inloppet till Mälarfjärden Skarven. Enligt uppgift var det här som ärkebiskop Johannes stupade och vägen till Sigtuna låg sedan öppen så att staden sedan plundrades och brändes. Slutligen finns Erikskrönikans uppgift om att det var Birger jarl som satte lås för Mälaren vid 1200-talets mitt. Oberoende om det periodvis funnits en bro, ett stäk eller spärr av något slag vid Mälartutloppet behöver denna inte ha gett namn åt ön vid inloppet eller 1200-talets stad.

En invändning mot spångteorin (en tidig bro över Stocksundet) är att det inte fanns någon riktig väg över Mälartutloppet före staden Stockholms tillkomst eftersom huvudvägen mellan

Uppland och Södermanland gick över Strängnäs. En annan invändning var att resenärer ville undvika det backiga och bergiga Södertörn.¹¹ Argumenten håller inte i detta fall. Vägen från Uppsala över Enköping till Strängnäs, som också var en del av Eriksgatan låg 60 kilometer väster om Mälartutloppet och kan rimligen inte ha varit ett alternativ för trafiken mellan Attundaland och östra Södermanland. Färdleden mellan Enköping och Strängnäs hade dessutom tre vattenpassager varav Hjulsta- och Strängnäsfjärdarna var betydligt bredare än Stocksund/Norrström. Det fanns också goda landförbindelser från Åsön och näset vid Grind via Vantör (Brännkyrka), Huddinge, Botkyrka och Salem till (Söder)Tälje. Stråket innehåller inga särskilt bergiga avsnitt och är senare känt som Göta landsväg.¹² Spångteorin kan däremot ifrågasättas av andra skäl.

Den språkliga analysen av såväl spärrteorin som spångteorin bygger som ovan sagts på att termen stock i äldre tid har syftat på en liggande trädstam eller dylikt medan en vertikal stolpe kallas stav, stång eller liknande. Nils-Gustaf Stahre påstår att: ”det finns anledning att (tro att) namnet Stockholm kommer att förbli en språklig gåta”.¹³ Det finns dock en lösning på problemet. Gösta Langenfelt och Åke Thulstrup konstaterade 1952 respektive 1954 att det finns ett flertal *Stockholmar* runt om i landet som inte kan förklaras som uppkallelsenamn. ”Stockholmarna” var ofta små med liten eller ingen högre vegetation. Petrus Envall undersökte saken vidare och lanserade 1962 i en uppsats i S:t Eriks årsbok en alternativ tolkning av förleden *stock-*. Envall menade dels att namnet Stockholm inte är en reduktion av Stocksundsholm, inte heller att Stocksund har något med träspärrar eller träspånger att göra. I stället visade Envall att förleden *stock-* i detta fall har betydelsen gränsstolpe och i överförd bemärkelse ”råmärke”, ”gränsmärke”. Denna tolkning har stöd i Upplandslagen.

I Upplandslagens Byalagsbalks bestämmelser om solskifte och om gränser mellan byar och gårdar står bl.a. ”Där ej stenar kunna ligga, så att man kan se dem, där skall en stång eller en *stock* skilja strandtegarna åt”. I Schlyters version står: ”thoe sum cei gitoe stencøer lighoeet swa at sece ma skilt ther stang oellr *stokkøer* rårteghoe sudøer”.¹⁴ Termen *stock* användes alltså synonymt med stång som beteckning för gränsmärke, i detta fall rimligen en upprest stör eller dylikt.¹⁵

Stockholmar i öst och väst

Envall ger ett 50-tal exempel där ”stock” i betydelsen gräns har ingått i sammansatta ortnamn. Han ger också flera exempel på stockholmar som ligger som råmärken mellan häradar, socknar och bebyggelser. Vikstrand avfärdar inte helt Envalls hypotes men efterlyser en förnyad saklig och språklig granskning (Vikstrand 2016 s. 198 f.). Ett av Envalls exempel är att ön Oaxen

Trångskärsfjärden ca 1700 (LSA, Länet och häraderna A7).

i Himmerfjärden mellan Sotholms och Hölebo häradar kallas Stockholmen på en karta från 1600-talet (Krigsarkivet 22, nr 26). På senare kartor har namnet satts på en liten ö närmare Södertörns sidan.

Nära gränsen mellan Vätö och Länna-Frötuna skeppslag i Trångskärsfjärden öster om Rådmansö finns också en ö som heter Stockholmen.¹⁶

I Dalälven finns ön Stockholmen under byn Jörsön i Hedesunda socken (13H of) vid gränsen mellan Uppland och Gästrikland.

Läget för Stockholmen i Kågbosundet i Dalälven på gränsen mellan Uppland och Gästrikland gör att namnet sakligt kan tolkas som gränsholmen (Ekon. blad 13H of).

I Österfärnebo socken finns ett litet skär som kallas Stockholmen i Dalälven nära rågången mellan Nässja och Ista byar (12H 6b). Ön på västra stranden, som också var delad mellan byarna, kallas för Stavnäs.

I Älvsborgsfjärden utanför Göta älvs mynning söder om Nya Älvsborgs fästning ligger en liten ö som kallas Stockholmen (tidigare Stockholmskärr). Ön har ingen högre vegetation

Skäret Stockholm och ön Stavnäs vid gränsen mellan Nässja och Ista byar i Österfärnebo socken (12H 6b).

och har ingen saklig anknytning till broar eller spärrar. Däremot ligger ön nära gränsen mellan Askims och Hisings häraders och därmed mellan Västergötland och Bohuslän (Ekon 10 Torslanda SO, 1934).

Gränsen mellan Oppunda härad i Södermanland och Askers härad i Närke följde en bäck från Hjälmarens till Oppensjön. Söder om Oppensjön gick gränsen i ett sankområde som i öster gränsade till ett lite högre parti. Gränsmärket har namnet "Stochoolms Stafn" (C13:41-42). Vid bäcken finns dessutom bebyggelsen Stockbäck.

Genomgången ovan visar att det finns ett antal Stockholmar som inte har med broar, spänger eller strömmande vatten att göra. Den gemensamma nämnaren är i stället läget mellan

Den trädlösa ön Stockholmsskär söder om Nya Älvsborgs fästning ligger i Göta älvs mynning som också skilde Askims härad och Hisings härad åt och därmed tidigare också var gräns mellan Sverige och Norge (Flygfoto ekon 10 Torslanda SO, 1931).

olika äldre administrativa eller juridiska enheter.

Den bestämda formen Stockholm anser Envall vara yngre än den obestämda Stockholm och han hänvisar till Adolf Noreen som menar att det är först på 1200-talet som den bestämda slutartikeln införs, vilket innebär att namnet Stockholm vid Mälartutloppet kan vara äldre än staden (Noreen 1904).

Envall har även uppmärksammat att bebyggelsenamnet *Råstock* i flera fall återfinns vid äldre gränser och menar att i flera fall är dessa namn övertagna av ett faktiskt råmärke.¹⁷ Ett exempel är gården Råstock som ligger vid gränsen mellan Algutsboda socken i Uppvidinge härad och Vissefjärda socken i Södra Möre härad (F2-78:2).

Gränsen mellan Oppunda och Askers härad 1677. Gränsmärket Stockholmsstaven ligger väster om Oppensjön. Kartbilden är orienterad med norr åt vänster (C13:41-42).

Envalls slutsats är att det före Stockholms tillkomst fanns två naturnamn vid Mälarens utlopp: dels "Stocksund" med betydelsen "gränssundet", dels Stockholm med betydelsen "gränsholmen". Den i Kapitel 2 genomförda studien visade att gränsen mellan Attundaland och Södermanland och därtill hörande administrativa enheter med stor sannolikhet ursprungligen gick vid Stocksund, senare känt, som Norrström, alternativt över Stadsholmen vilket stöder Envalls tolkning.

Stocksundet vid Liderne

Stocksund är också namnet på Edsvikens utlopp i Lilla Värtan. År 1494 omtalas Liderne "vid Stocksund". Namnet Stocksund för Edsvikens utlopp är alltså belagt redan under medeltiden.

Platsen för 1600-talets gränsmärke Stockholmsstaven låg på en liten höjd i ett för övrigt flackt landskapsparti.

Namnet finns också med på en kartskiss av Rasmus Ludvigsson 1559 över Edsvikens mynning vid nuvarande Bockholmen. Texten lyder: "K:mtz ålefiskie åffanföör Stocksund".¹⁸ Vid detta Stocksund sammanstötte Danderyds skeppslag med Sollentuna härad och det på 1380-talet omtalade Solna skeppslag (som motsvarade Solna socken).

Eftersom Bergshamra inte räknades till Solna socken före 1530 bör Stocksundet ha syftat på vattnet sydost om Bockholmen mot Lilla Värtan.¹⁹ Den lilla ön Bockholmen i Stocksundet kallades tidigare ömsom Stockbyholmen och Råholmen, där förleden rå- indikerar ett gränsmärke. Namnet Stocksund lika med gränssundet har således relevans även här.²⁰

Gården Råstock ligger i Algutsboda socken i Uppvidinge härad, medan Läckarp, grannen i söder, ligger i Vissefjärda socken i Södra Møre härad (F2-78:2).

Slutsats

Både språkliga och sakliga skäl talar för att namnet Stockholm är äldre än staden och att namnet varken har med stockspärrar eller broar att göra. Förleden stock- är i detta fall lika med stav och lika med råmärke. Redan före staden Stockholms tillkomst skilde Mälartälpen och fjärden Valmunden Uppland (Attundaland) från Södermanland. Mitt i utloppet låg den förhållandevis höga och iögonfallande grusiga ön Stockholmen dvs. *gränsholmen* som också skilde Attundaland från Roden i öster. I analogi med detta betyder det i början av 1200-talet omtalade Stocksundet ”gränssundet”. När ett stadssamhälle etablerades vid 1200-talets mitt övertog staden namnet Stockholm från ön.

Utsikt från Råholmen (Bockholmen) mot öster. Vid Edsvikens mynning möttes Danarö skeppslag, Sollentuna härad och Solna skeppslag. Vattnet kallades redan på 1400-talet Stocksund som sannolikt betyder gränssundet.

1600-talsnamnet på Bockholmen var "Råholmen" vilket stöder tolkningen att även detta "Stocksund" betyder gränssundet (LSA A99-1:14).

Edsvikens utlopp omkring 1700 med Ålkistetorp och "Råholm". Det senare Tranholmen bestod av "Edzholmen" i väster och Tranholmen i öster. (LSA, Länet och häraderna A3).

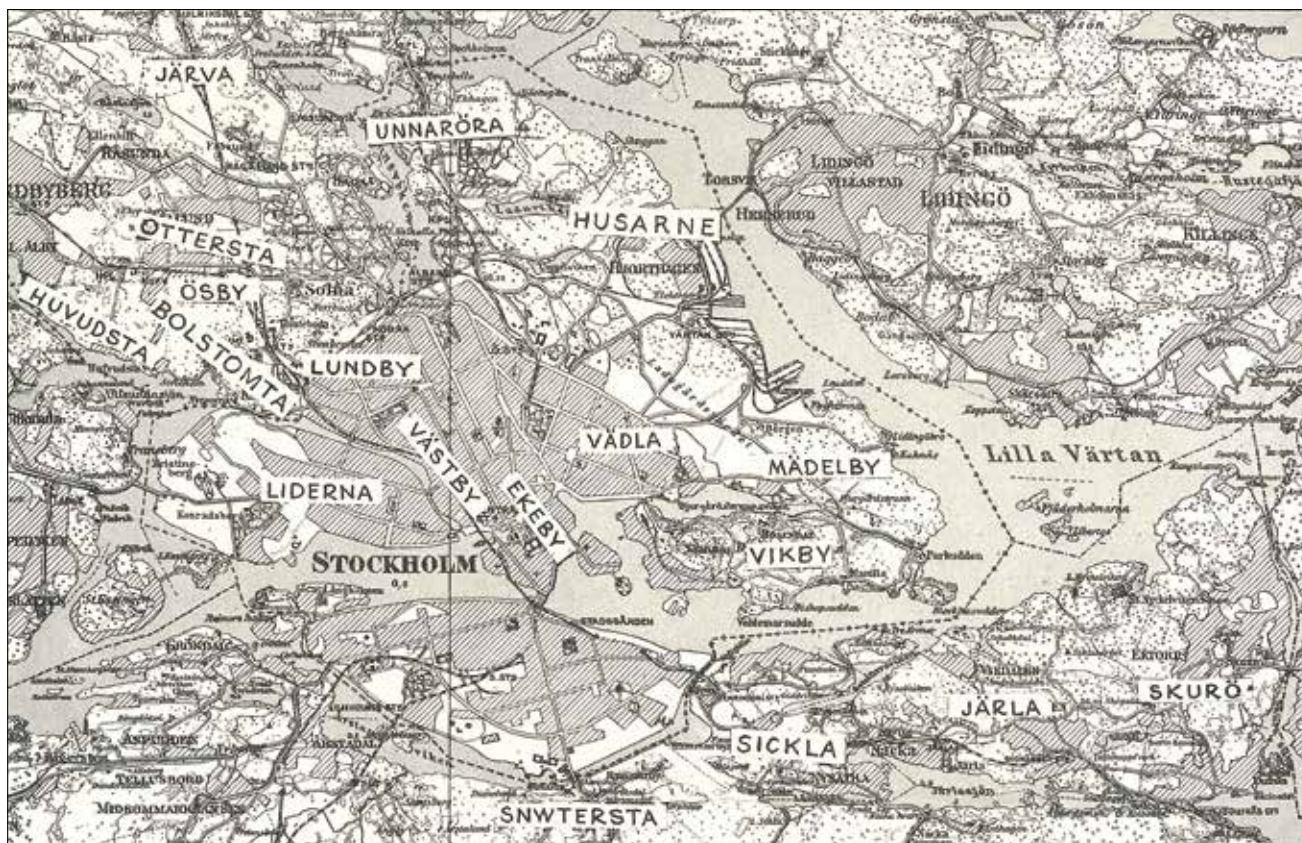
NOTER

- 1 En artikel med liknande innehåll har dels publicerats på tyska i *Festschrift für Horst Wernicke zum 65. Geburtstag* (2016) dels i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 73, 2017.
- 2 Namnet Agnefit som enligt Snorre Sturlasson var ett äldre namn på ön vid Mälarens utlopp förekommer inte i diplomerna men kan ha varit relevant för de sankta strandmarker som fanns på holmens västra och södra delar (Bolin 1933 s. 102 not, Ahnlund 1953 s. 61–79, 86).
- 3 Laurentius Petri uppger att det s.k. *Litsla Stockholm* som var ett litet skär som senare växte ihop med Helgeandsholmen, skulle vara det ursprungliga Stockholm. Idén har på senare år lanserats även av Anders Ödman (Ödman 1987). Per Vikstrand 2016 avfärdar idén som stridande mot grundläggande namngivningsprinciper.
- 4 Vikstrand 2016 s. 199–201.
- 5 SOL 2003 s. 295.
- 6 Söderwall 1891–1900 s. 511, Söderwall supplement 1953–1973 s. 804.
- 7 Rietz 1867 s. 676b, 670b.
- 8 Bolin 1933 s. 93 ff., Ahnlund 1953 s. 96–99. Uttrycken "spärteorin" och "spångteorin" har senare också använts av Envall 1962 s. 33 och Vikstrand 2016 s. 195–198.
- 9 Senare under medeltiden omgavs Stockholm av en pålkrans i vattnet men denna omtalas som "Bommen".

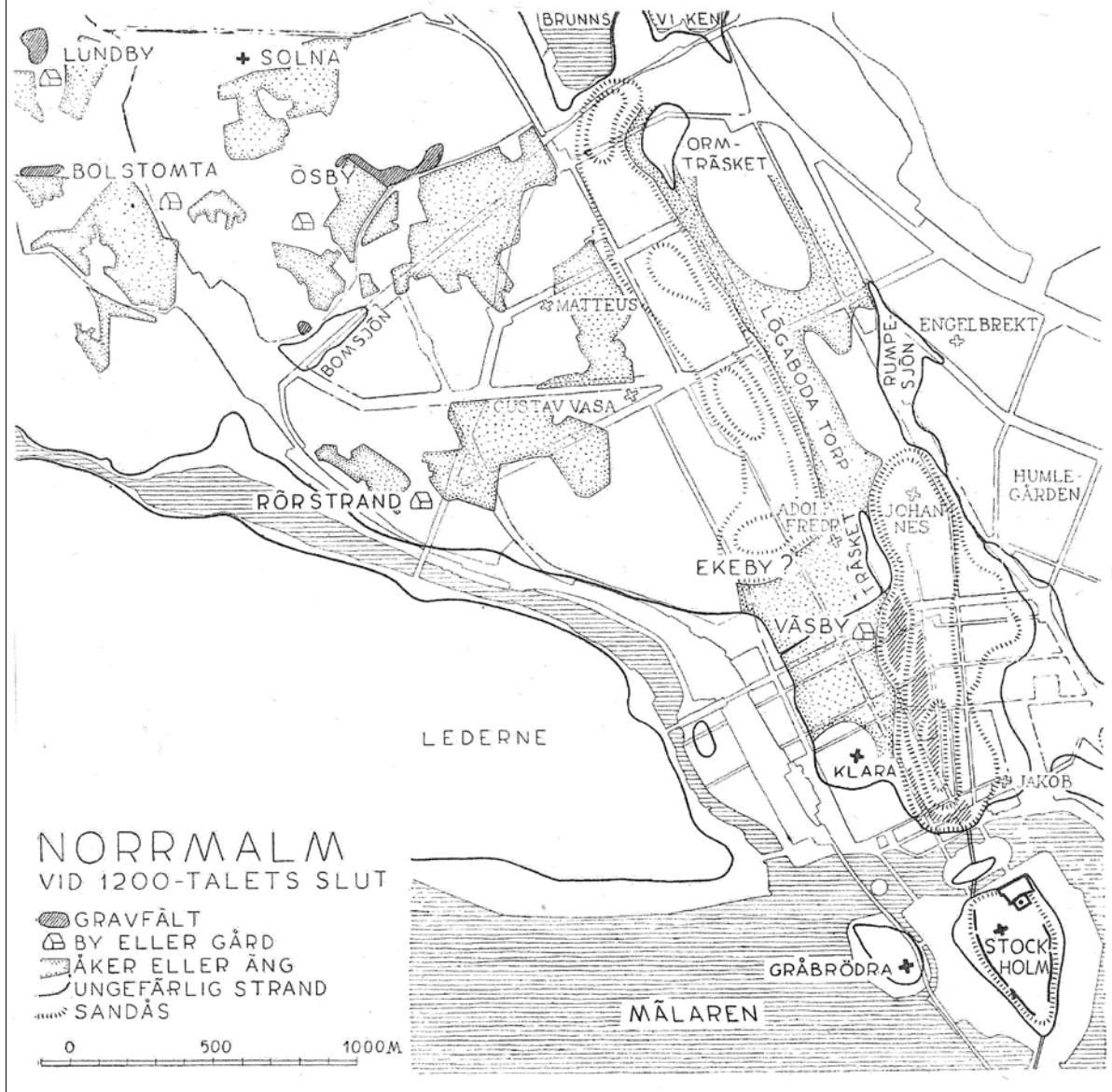

- 10 Lovén 1996 s. 450 f.
- 11 Bolin 1933 s. 89–92.
- 12 Vägsträckningen mellan (Söder)Tälje och Stockholm kan rekonstrueras från uppgifter på geometriska kartor från omkring 1640. Landsvägens sträckning från Tälje följer Bergholmsvägen norr om sjön Tullan, fortsätter söder om Bornsjön och Salems kyrka, passerar norr om sjön Aspen och vidare söder om Botkyrka kyrka och by till Fittja och passagen mellan Mälaren och Albysjön (C7:54, 57, 59–60). Därifrån fortsatte vägen via Huddinge och Brännkyrka kyrkor till Grind och Åsön. Strax söder om Grind mötte vägen från östra delen av Södertörn (Sockenpärmär:2).
- 13 Stahre 1988.
- 14 HoW 1979, UL B2 §6, Schlyter 1834 withærbo B.II, s. 218.
- 15 I VmL:s motsvarande bestämmelse omtalas endast stång. *Stok* i betydelse *Granseskelpæl* och *markeskiell* finns även i äldre danska lagar (Envall 1962 s. 34).
- 16 Geometrisk karta o. 1700, LSA A3. Ön Stockholmen är även utsatt på häradsekonomiska kartan från 1901 (Tjockö J1112-85-14) och den fotobaserade ekonomiska kartan från 1952 (11J 6i).
- 17 Envall 1962 s. 35 f. Rostock kan även vara uppkallelsenamn. Detta gäller t.ex. för herrgårdarnas underliggande torp och gårdar. Under Mariebergs säteri i Ytterby socken i Bohuslän fanns således 1785 både ett Rostock och ett Lybeck (LMY 14-Ytt-14). En annan bebyggelse som sannolikt inte har med gränsmärke att göra är Råstock i Stora Malms socken som skrevs *Rothstock* 1464 (SDHK 28242).
- 18 Eliz Lundin s. 60, Riksarkivet via databasen GEORG.
- 19 På 1649 års karta är holmen kallad Stockbyholmen. På Edvard Bratts karta 1690 står Stockby Råholmen. En geografisk karta från omkring 1700 har endast namnet Råholmen. På en topografisk karta från 1845 står ”Rå- eller Bockholmen” (LSA A99-1:14, A99-1:35), se s. 74.
- 20 Martin Olsson noterade Bockholmens strategiska läge vid Edsvikens inlopp och den viktiga trafikleden mot Edsberg. Han ansåg att detta vore en lämplig plats för en spärrfästning. Han noterade även att holmen hette Stockbyholmen på 1649 års karta. Däremot kände han inte till namnet Råholmen från samma tid (Olsson 1973 s. 50 f).

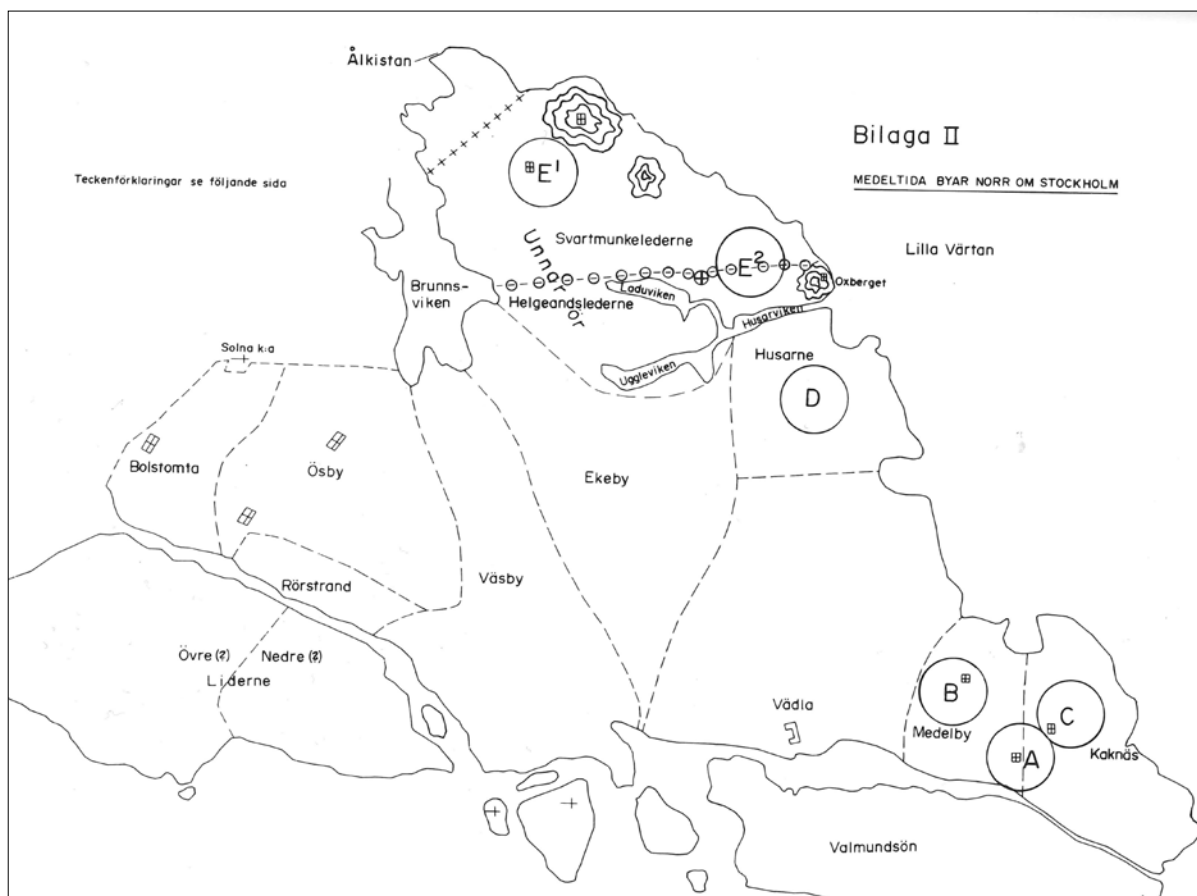
Bilaga 2. Rekonstruktioner av äldre bebyggelser i Nationalstadsparken

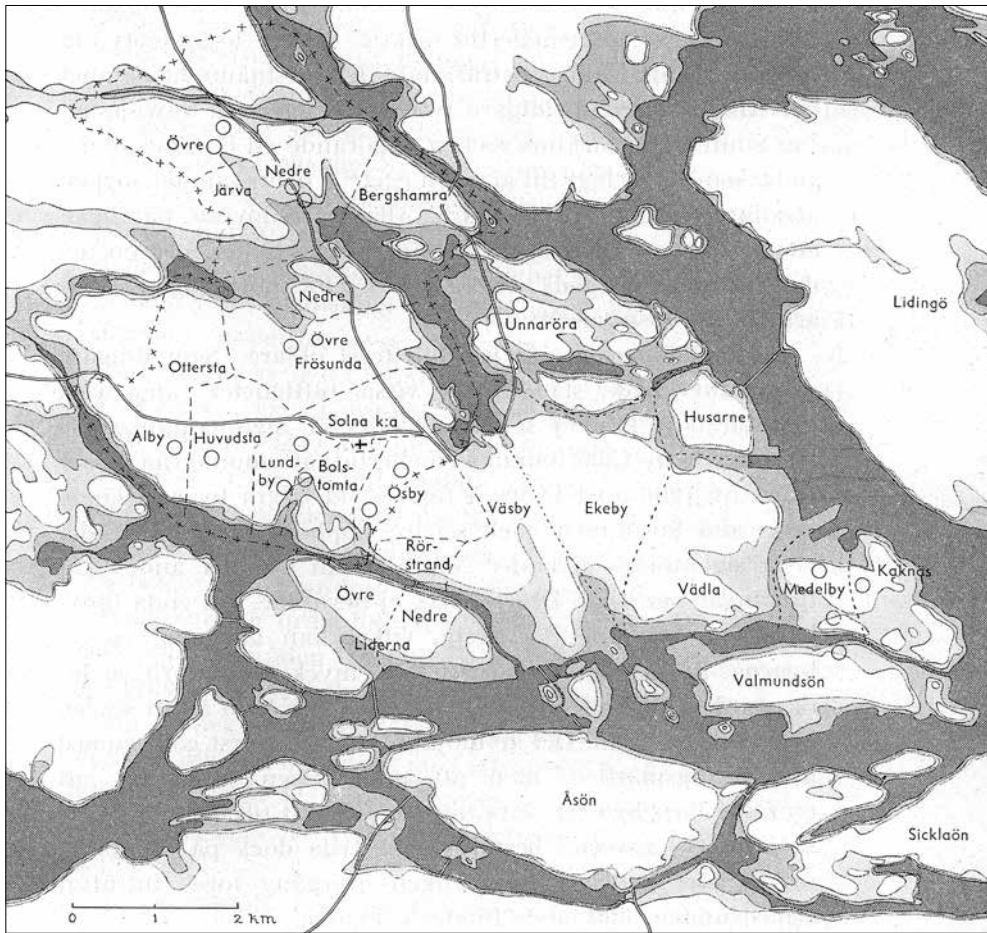
Ambrosiani 1931. Kartan var en föregångare i sitt slag men innehåller flera felaktigheter. Byn Unnaröra har således förlagts till Freskatiområdet och Vädla till Östermalm. Något Vikby har aldrig funnits på Södra Djurgåden. Även Snwtersta vid Gullmarsplan är en påhittad bebyggelse.

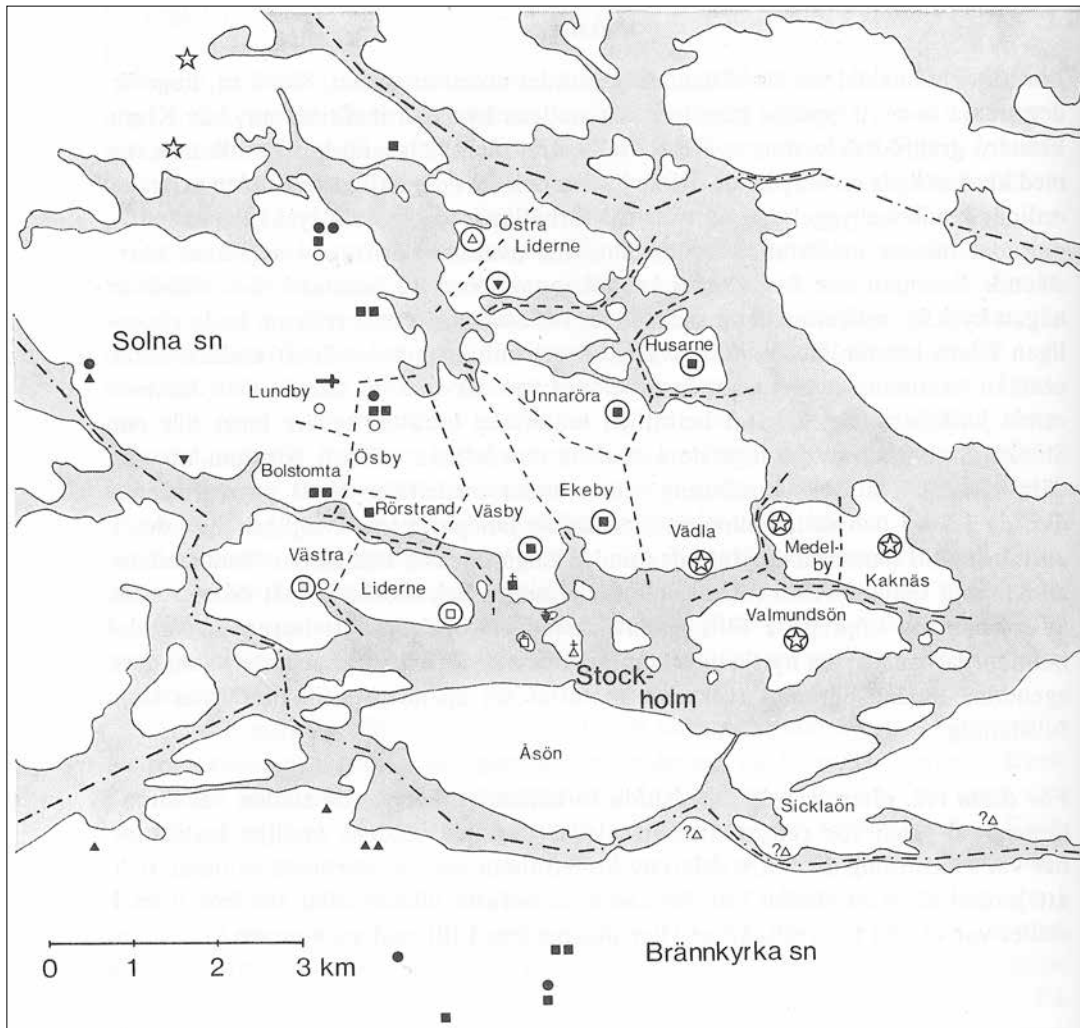
Rekonstruktion av den agrara bebyggelsen på Norrmalm vid slutet av 1200-talet (Hans Hansson 1946 s. 11). Till skillnad mot de flesta andra äldre forskare har Hans Hansson rekonstruerat äldre åkermark och bebyggelse lägen från tillgängliga storskaliga lantmäterikartor. Han har även noterat troliga yngre järnåldersgravfält. Placeringen av Ekeby väster om Brunkebergsåsen är dock felaktig.

Sammanställning av rekonstruerade byar och bygränser i Djurgårdsområdet, Kungsholmen och Norrmalm (Wikström 1975 s. 219). Av kartan framgår att alltför många bebyggelser har placerats i Universitetsområdet och Kaknäs medan det är tomt i stora delar av mellanliggande marker.

Bertil Hedenstierna rekonstruerade bebyggelse och tillhörande ägområden i det medeltida Solna socken 1941. Unnaröra har felaktigt placerats vid Universitetet och Vädla för långt västerut vilket gör att det finns ett "extra" gravfält nordväst om Djurgårdsbrunnskanalen. Husarne har fått bilda en egen domän medan Östra Liderne med tillhörande gravfält fattas helt. Gränsen mellan Väsby och Ekeby är sannolikt korrekt återgiven (Hedenstierna 1941 s. 47).

Göran Dahlbäck rekonstruerade den senmedeltida bebyggelsen runt Mälartloppet i en artikel i Scandia. Medelby, Vädla och Unnaröra är sannolikt felplacerade. Det är inte heller troligt att det magra och bergiga Husarne kunde bära en avelsgård (Dahlbäck 1978).

Bilaga 3.

Biskop Anund Jonssons brev angående rätten till Åsön (Södermalm), juni 1288

Ny översättning från latinet av Peter Ståhl,
Svenskt Diplomatarium, Riksarkivet.
Daterat Färingsö 17/6 1288 (DS nr 965)

Översättning

Herrens år 1288, den 17 juni på Färingsö. De vördnadsvärda fäderna och herrarna M(agnus), av Guds nåd Uppsalakyrkans valde och vigde (ärkebiskop), och Jakob, samma kyrkas ärkebiskop, har ofta och på ett fullgott sätt, utan någon hävd, blivit förmanade av oss – och deras företrädare har blivit förmanade av våra företrädare – angående ön Stockholm eller en del av den som tillhör oss och vår kyrka och som ju ligger innanför vårt stifts gränser. Dessa kan inte med någon rätt göra anspråk på detta för sig och sin kyrka (...).¹ Då denne herr M(agnus) inte är nöjd med detta har han nyligen gått ytterligare över gränserna för vårt stift och försöker samtidigt, såvitt vi förstår, för sig och sin kyrka tillskansa sig den förstad som nyligen byggts i vårt stift på det markområde som kallas Södermalm. I närvaro av de vördnadsvärda fäderna, herrarna och

biskoparna B(engt) i Linköping, P(eter) i Västerås och J(ohannes) i Åbo, samt de vördnadsvärda männen herr Johan, ärkedjäkne, herr A(ndreas), domprost i Uppsalakyrkan, och broder Lars, prior i Sigtuna av dominikanorden, och i närvaro av andra välförståndiga män från domkapitlen i Linköping, Skara och Västerås, intygar och erkänner vi Anund, av gudomlig barmhärtighet biskop i Strängnäs, i samråd med vårt domkapitel och andra välförståndiga män genom detta brev, att nämnda ö eller del av denna och nämnda förstad tillhör oss och vår kyrka med full rätt. Vi är beredda att pröva detta inför vederbörlig domare eller (flera) domare med vår rätt, på den plats och vid den tid som vi lämpligen skulle kunna göra det. För att inte någon skada händelsevis skulle kunna uppstå för oss, vår kyrka och våra efterträdare genom vår försummelse eller genom förtigande, har vi låtit sigillen av nämnda biskopar i Linköping, Västerås och Åbo vidhängas och vidfästas detta brev som vittnesbörd på vårt intygande och erkännande. Plats och dag som ovan.

¹ Den latinska texten i originalbrevet förefaller härefter vara korrump (tre ord), möjligen på grund av avskrivningsfel vid utskrift från koncept.

*Kung Magnus Birgerssons
donationsbrev till Klara kloster, september 1288*

Ny översättning från latinet av Peter Ståhl,
Svenskt Diplomatarium, Riksarkivet.
Daterat Stockholm 11/9 1288 (DS nr 975)

Översättning

Magnus, av Guds nåd svearnas och götarnas kung, sänder hälsning till alla som ser detta brev med en önskan om att nedanstående ärende ska bevaras för evigt i minnet. Heliga moder Kyrkan, som har sitt ursprung i Honom som givit löfte om att bli en inbyggare i världen, framgår som en frisk planta från det lägsta till det högsta, och genom sin odlares bistånd och ingripande har den fäst sina rötter i djupet för att sträcka ut sina grenar till världens yttersta delar och för att dess topp ska nå upp till himlen, såsom vi anser med orubblig tro. Då vi alltså antar det nuvarande livets irrväg i skuggan av detta träd tillsammans med övriga kristna, även om tyngden av omsorgen över folket, nämligen staten, som anförtrotts oss, på många sätt hejdar oss, eftersträvar vi likväl genom Herrens ledning att till slut genom lövverket av barmhärtighetsverk för evigt kunna uppnå himlen tillsammans med Hans övriga trogna. Eftersom vi med Hans försyn, som ej sviker i sitt anordnande, börjat bygga ett kloster av jungfrun sankta Klaras systraorden vid vår borg Stockholm för att utvidga kulten

av Honom, såsom redan är känt för många, till allsmäktig Guds, den ärorika jungfrun Marias, helige Franciscus, heliga jungfrun Klaras och alla helgons ära, doterar vi detta kloster och denna plats med nedanstående egendomar till stöd för klostret och de personer som där för tillfället har överlåtits till tjänandet av Gud: Snåttsta med tillhörande landbogar i Viby och Ekeby med alla sina tillagor, som vi erhållit av herr Karl Esbjörnsson. I Bolstomta 7 öresland och en liten ö som ligger nära Liderne mot öster med alla tillagor, som vi erhållit av herr Björn Näv. 2 markland minus 1/2 öresland i Bolstomta. 11 1/2 örtugland och 1 penningland i Lundby. 14 örtugland och 1/2 tredjedels penningland i Rörstrand. 2 örtugland och 5 penningland med alla tillagor på Valmundsö, som vi erhållit av herr Anund Haraldsson. En tomt som tidigare tillhört hospitalet invid bron i Stockholm mot norr. På Valmundsö 14 öresland minus 1 örtugland och 5 penningland. 3 1/2 markland i Ekeby nära Stockholm och i Väsby, som vi har erhållit av den vördade fadern herr Magnus, ärkebiskop i Uppsala. 2 kvarnar i Torshälla som vi har erhållit av herr Karl Estridsson. I "Jarnu" 11 örtugland med övriga tillagor. Vidare alla öar som ligger mellan hospitalets nämnda plats och Valmundsö utanför norra bron. Vidare "Husarnæ" med sina

tillagor. Eftersom det som ägt rum i tiden lätt faller bort från det mänskliga minnet med tiden om det inte understöds av de trovärdigas vittnesbörd, och då vi önskar att allt det förutnämnda ska vara giltigt för evigt, har vi ansett att detta brev bör beseglas med vårt sigill tillsammans med sigillerna av de vördade fäderna herrar Magnus, ärkebiskop i Uppsala som nämnts ovan, Bengt, biskop i Linköping, hertig av Finland, Anund, biskop i Strängnäs, Brynolf, biskop i Skara, Peter, biskop i Västerås, Johannes, biskop i Finland, Bo, biskop i Växjö, herrar Henrik, greve av Gleichen, Johan, ärkedjåkne i Uppsala, Andreas, domprost i samma kyrka, Sigge (Sigtrygg),

ärkedjåkne i Linköping, Lars, domprost i samma kyrka, Bengt, domprost i Skara, Johan, domprost i Strängnäs, Bengt, lagman i Östergötland, Svantepolk (Knutsson), Knut Mattsson, lagman i Närke, Magnus Johansson, Ulf Holmgersson, Håkan Tunasson, marsk, Karl Gustavsson, Nils Sigríðsson, förutnämnde Anund Haraldsson, Lars Boberg, Ture Kettilsson, Knut Eriksson, Björn Näv som nämnts ovan, Verner (van) Brunkow, Tyrgils Knutsson, stormän och medlemmar av vårt rikets råd. Utfört och givet i Stockholm Herrens år 1288, lördagen under oktaven till den ärorika Jungfruns födelsedag, i närvaro av flera trovärdiga personer.

Förkortningar

a.a.	anfört arbete	SBL	Svenskt biografiskt lexikon
BHT	Bebyggelsehistorisk tidskrift	SDHK	Svenskt Diplomatarium huvudkartotek, Riksarkivet, nätupplaga
DMS	Det medeltida Sverige	SFSS	Svenska fornscriftsällskapet
DS	Diplomatarium Suecanum I– (utg. Liljegren etc.) 1829–	SSLF	Skrifter utg. av Svenska littera- tursällskapet i Finland
GEORG	Äldre geometriska kartor Riks- arkivet nätupplaga	Sjb	Stockholms stads jordebok
GLMS	Glossarium till Medeltidslatinet i Sverige	SMP	Sveriges medeltida personnamn
GIR	Gustav I:s registratur (1861–1916)	sn	socken
HLS	Högskolan för lärarutbildning	SNOK	Stockholmstraktens natur- och kulturminnen
HoW	Holmbäck & Wessén	SOL	Svenskt ortnamnslexikon
HT	Historisk tidskrift	SRS	Scriptores Rerum Svecicarum medii aevi I–III
KA	Krigsarkivet	SSA	Stockholms Stadsarkiv
KHLNM	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid	SSb	Stockholms stads skotteböcker
KVHAA	Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien	STb	Stockholm stads tänkeböcker
LMV	Lantmäteriverket	Sö + Nummer	Signum i Södermanlands runinskrifter
LSA	Lantmäteristyrelsens arkiv	U + Nummer	Signum i Upplands runin- skrifter
LStB	Linköpings stadsbibliotek, Stiftsbiblioteket	UL	Upplandslagen
NSP	Nationalstadsparken	VmL	Västmannalagen
PHT	Personhistorisk tidskrift	Vol.	volym
RA	Riksarkivet	ÄSF	Äldre svenska frälseläkter I:3
RAÄ	Riksantikvarieämbetet	ÖL	Östgötagalen
RAp	original på pergament Riks- arkivet		

Arkiv

Krigsarkivet, Handritade kartverk volym 11:1 (*Svenske Plantebooken* 1637)

Lantmäteristyrelsens arkiv, förvaras numera i RA:s lokaler i Arninge

LSA = Lantmäteristyrelsens arkiv, förvaras numera i RA:s lokaler i Arninge, aktsignum enligt LSA A99-1:14 (län, socken, jordregisterenhet och akt i kronologisk följd) samt Geometriska jordeböcker enligt C13:41-42 (boksnummer:blad)

Rikets allmänna kartverks arkiv, fotobaserade Ekonomiska kartan

Stockholms Stadsarkiv, handritade kartor, aktsignum enligt 68:1

Nätbaserade källor

Arkivsök, nätupplaga Lantmäteriet, www.lm.se

Databasen GEORG, www.riksarkivet.se/geometriska, aktsignum enligt kartsamling:sid, t.ex. "Sockenpärmar:4".

FMIS = Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering, nätupplaga, aktsignum enligt RAÄ + socken + Nummer, www.raa.se

SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek, nätupplagan, Riksarkivet, www.riksarkivet.se/sdhk

Slottsarkivet Kungl. Djurgårdens förvaltning, Djurgårdskartor, www.lm.se

Sverige i kartsquisser och texter från 1500-talet (Rasmus Ludvigsson), nås via GEORG

Tryckta källor och litteratur

- Ahnlund, Nils 1937. *Ladugårdslandet. Till Hedvig Eleonoras kyrkas 200-årsminne 1737–1937*. Stockholm.
- Ahnlund, Nils 1953. *Stockholms historia före Gustav Vasa*. Stockholm.
- Almquist, Joh. Axel 1917. *Den civila lokalförvaltningen i Sverige. Med särskild hänsyn till den kamerala indelningen*, del I. Stockholm: Norstedt.
- Almquist, Joh. Axel 1931. *Frälsegodsen under storhetstiden I:1–2. Stockholms och Uppsala län*. Uppsala.
- Almquist, J. E. 1954. *Lagsagor och domsagor i Sverige I*.
- Ambrosiani, Sune 1931. 'Ekeby och Stockholm. Byar och gårdar på Stockholms mark vid tiden för stadens grundläggning'. *S:t Eriks årsbok 1931*.
- Arwidsson, Greta 1973. *Från vikingatida by till Universitet*. Stockholms universitet.
- Atlas över Sverige* 1967 blad 133–134. *Det medeltida Sverige*. SSAG och Generalstabens litografiska anstalts förlag. Stockholm.
- Beckman, Bjarne 1953. *Matts Kättilmundsson och hans tid I. Intill 1318*. KVHAA handlingar, 84.
- Beckman, Bjarne 1954. *Matts Kättilmundsson och hans tid II. 1319–1326*. KVHAA handlingar, 85.
- Björkåraätten HoW 1979.
- Blomkvist, Nils 1979. 'Kalmars uppkomst och äldsta tid', i: *Kalmar stads historia* 1.
- Blomkvist, Nils 1982. 'Samhällsekonomi och medeltida stadstillväxt', i: *Den medeltida staden. BHT* 3, 1983.
- Bolin, Gunnar 1921. 'Namnet Stockholm och Stockholms uppkomst'. *S:t Eriks årsbok 1921*.
- Bolin, Gunnar 1922. 'Sveriges holme – Vikingatidens svenska flottstation?'. *S:t Eriks årsbok 1922*.
- Bolin, Gunnar 1923. 'Stockholms hävdatecknare förr och nu'. *S:t Eriks årsbok 1923*.
- Bolin, Gunnar 1933. *Stockholms uppkomst*. Uppsala.
- Bonnier, Ann Catherine 1987. *Upplands kyrkor 1250–1350*. Upplands fornminnesförening. Uppsala.
- Brandel, Sven 1928. *Sveriges kyrkor Uppland I:2. Kyrkor i Danderyds skeppslag östra och västra delen*. Stockholm.
- Collmar, Magnus 1977. *Strängnäs stifts herdaminne, del 1. Medeltiden*. Södermanlands museum.
- Dahlbäck, Göran 1977. *Uppsala domkyrkas gods-innehav*. KVHAA, Stockholm.
- Dahlbäck, Göran 1978. 'Stad och land – En studie av förhållandet mellan medeltidsstäderna Uppsala och Stockholm och deras närmaste omland', i *Scandia* 1978:1.
- Dahlbäck, Göran 1988. *I medeltidens Stockholm*. Stockholms Medeltidsmuseum.
- Dahlbäck, Göran 2000a. 'Norra Djurgården under 700 år', i: *Studier i idrott, historia och samhälle. Tillägnade professor Jan Lindroth på hans 60-årsdag 23 februari 2000*. HLS Förlag.
- Dahlbäck, Göran 2000b. 'Kungl. Djurgården under 500 år', i: *Studier i idrott, historia och samhälle. Tillägnade professor Jan Lindroth på hans 60-årsdag 23 februari 2000*. HLS Förlag.
- DMS 1:6 1988. *Uppland, Tiundaland: Hagunda härad* (Olle Ferm, Mats Johansson). Stockholm.
- DMS 1:7 1992. *Uppland, Attundaland: Bro och Sollentuna härader, Färingö tingslag och Adelsö socken* (Olle Ferm, Mats Johansson, Sigurd Rahmqvist). Stockholm.
- DMS 2:1 2002. *Södermanland, Tören: Sotholms och Svartlösa härader* (Kaj Janzon, Sigurd Rahmqvist). Stockholm.
- DMS 2:3 2013. *Södermanland, Jönåkers härad, Nyköpings stad* (Kaj Janzon). Stockholm.
- DMS 4:1 1987. *Småland, Möre och Kalmar stad* (Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist, Lars Thor). Stockholm.
- Elers, Johan 1800. *Stockholm 2*. Stockholm.
- Elgenstierna, Gustaf 1998. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser utgivna av Gustaf Elgenstierna I Sveriges släktforskarförbund*. Stockholm.
- Envall, Petrus 1962. 'Namnet Stockholm'. *S:t Eriks årsbok 1962*.
- Erikskrönikan*. Red. Rolf Pipping. SFSS 47, Stockholm 1921.

- Ferenius, Jonas & Harald Gustafsson 1999. *Brennekyrkia Sochn. Socknen vid staden*. Stockholmia förlag.
- Fridell, Staffan 2016. 'Lidherne. Om de gamla namnen på Kungsholmen och Norra Djurgården'. *Saga och sed* 2016.
- Fritz, Birgitta 1971. 'Jarladömet – sveahertigdömet'. *HT* 3,1971.
- Fritz, Birgitta 1985. 'En folkungatida storman och hans olika roller. Kring ämbetsbrev och andra akter ur lagmannen Lars Ulfssons arkiv', i: *Studier i äldre historia*. Red. Robert Sandberg. Historiska institutionen, Stockholms universitet.
- Gillingstam, Hans 1952–1953. *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden: släkthistoriska studier*. Almqvist & Wiksell.
- Glossarium till Medeltidslatinet i Sverige (GLMS)* 1968–2009. Utg. av Ulla Westerbergh & Eva Odelberg. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Golabiewski, Lannby Monica & Ian Wiséhn 2003. *Märkliga myntskatter i Stockholm*. Kungl. Myntkabinettet, Stockholm.
- Granlund, Erik 1930. 'De geografiska betingelserna för Stockholms uppkomst'. *Ymer* 1930.
- Hallerdt, Björn 2006. *Svartbrödraklostret i Stockholm*, Stockholms medeltidsmuseum, Stockholm.
- Hamilton, John 2005. 'Solnas sista gravar och järnåldern i staden', i: *Uppdrag Arkeologi. Stockholms län under dina fötter*. Red. Lars Andersson. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hansson, Hans 1946. 'Normalm i stöpsleven'. *S:t Eriks årsbok* 1946.
- Hansson, Hans 1960. *Med tunnelbanan till medeltiden*. Bonnier, Stockholm.
- Hansson, Hans 1976. *Stockholms stadsmurar*. Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning, 18. Stockholm.
- Hasselmo, Margareta 1981. *Rapport Medeltidsstaden* 17. *Stockholm*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Hedenstierna, Bertil 1941. 'Studier i Solna sockens äldre historia'. *Solna hembygdsförenings årsskrift* 10.
- Helgeandsholmen 1982. *Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms ström*. Red. Göran Dahlbäck. Liber Förlag.
- Hellberg, Lars 1979. 'Forn-Kalmar: ortnamnen och stadens förhistoria', i: *Kalmar stads historia I. Kalmarområdets äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt*.
- Herlitz, Nils 1927. *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer I (1251–1523)*. P. A. Norstedt & söner, Stockholm.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1979. *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Upplandslagen*.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1979. *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Västmannalagen*.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1979. *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Östgötalagen*.
- Holmquist-Olausson, Lena 1998. 'Tidig bosättning i Frescati'. Arkeologiska forskningslaboratoriet. Kvartärgeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jansson, Sam Owen 1995. *Måttordboken*. Nordiska museets förlag, Stockholm.
- Janzon, Kaj 2010. '(Kungsåren) Johan Ingemarssons liv och verksamhet under 1300-talets första hälft', *Svensk genealogisk tidskrift* 2010:1, Stockholm.
- Jonsson, Kenneth 1985. 'Övergångskedet mellan vikingatiden och medeltiden och uppkomsten av den medeltida myntningen i Sverige ca 1050–1200'. *Hikuin* 11, 1985.
- Karsvall, Olof 2013. 'Retrogressiv metod. En översikt med exempel från historisk geografi och agrarhistoria'. *HT* 133:3.
- Koppe, Wilhelm 1965. 'Stockholm under Hansans inflytande. Några notiser ur Lübecks stadsarkiv', i: *Historia kring Stockholm före 1520*. Wahlström & Widstrand.
- Kumlien, Kjell 1965. 'Käpplingemorden', i: *Historia kring Stockholm före 1520*. Wahlström & Widstrand.
- Källström, Magnus 2016. 'Runor och runstenar i Stockholm', i: *Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1350*. Stockholmia förlag.

- Langenfelt, Gösta 1952. 'Huvudstadens namn'.
S:t Eriks årsbok 1952.
- Larsson, Gunilla 2016. 'Sjöfartens betydelse för Stockholms uppkomst', i: *Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1350.* Stockholmia förlag.
- Lidén, Hans A. & Leif Persson 1999. 'Ett nyfunnet dokument rörande Torshälla stads äldsta belägenhet'. *Fornvännen* 1999:3.
- Liedgren, Jan 1959. 'Ulvsunda och dess ägare före Lennart Torstensson'. *Bromma hembygdsförenings årskrift 1959.*
- Liedgren, Jan 1970. 'Björn Olofssons pantbrev till Jöns Björnsson 1434'. *Bromma hembygdsförenings årskrift 1970.*
- Ljung, Sven 1949. *Arboga stads historia 1. Tiden intill 1551.* Arboga.
- Lovén, Christian 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige.* KVHAA.
- Malmsten, Carl 1969. 'Kungl. Djurgården i Stockholm. En skildring av dess historia och nutida naturparksområden'. *Lustgården 1969/1970.*
- Myrdal, Janken 2000. 'Jordbruket under feodalismen', i: *Det svenska jordbrukets historia.* Natur & Kultur/LTIs förlag.
- Myrdal, Janken 2007. 'Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket'. *HT* 2007:3.
- Myrdal, Janken 2012. *Boskapsskötseln under medeltiden. En källpluralistisk studie.* Nordiska museets handlingar, 139. Stockholm.
- Myrdal, Janken & Göran Björnhag 1994. 'Nötkreaturens produktion och utfodring enligt 1500-talets kungsgårdsräkenskaper', i: *Svenska husdjur från medeltid till våra dagar.* Red. Janken Myrdal & Sabine Sten. Nordiska museet, skrifter om skogs- och lantbrukshistoria. Stockholm.
- Nordberg, Jöran Andersson 1727. *Clara minne eller berättelse om det gamla S. Clara kloster.* Stockholm.
- Noreen, Adolf 1904. *Altnordische Grammatik 2. Altschwedische Grammatik: mit Einschluss des Altgutnischen.* Halle.
- Nyman, Eva 2000. *Nordiska ortnamn på -und.* Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi, LXX.
- Nyström, Staffan 2016. *Ortnamnen i Stockholms-*
trakten. Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1300. Stockholmia förlag.
- Olsson, Martin 1973. *Studier i Djurgårdsområdets invid Stockholm historia före år 1700.* Antikvariskt arkiv, 51. KVHAA.
- Pipping, Rolf 1926. 'Kommentar till Erikskrönikan'. *SSLF* 188. Helsingfors.
- Rahmqvist, Sigurd 2008. 'Skånela före Skånelaholm', i: *Skånelaholm. Ett gods i Uppland.* KHVAA, Stockholm.
- Rahmqvist, Sigurd 2011. 'Långhundraleden under medeltiden – bygder, gränser, jordägande', i: *Nytt ljus över Långhundraleden: bygder, båtar, natur.* Arbetsgruppen Långhundraleden, Val-lentuna.
- Rietz, Johan Ernst 1867. *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket.* Lund.
- Roelvink, Henrik 2008. *Riddarholmens kyrka och kloster. Varför är Sveriges kungar begravda hos franciskanerna?* Monografier utgivna av Stockholms stad, 201.
- Rosén, Jerker 1949. *Kronoavvändningarna under äldre medeltid.* Lund.
- Rundquist, G. Hilding 1948. 'Två silverskatter från vikingatiden i smäländsk jord'. *Nordisk numismatisk årskrift* 1948.
- Sahlgren, Jöran 1917. 'Namnet Stockholm'. *Dagens Nyheter* 2/7 1917.
- Sahlgren, Jöran 1942. 'Namnet Stockholm'. *Namn och bygd* 1942.
- Sahlgren, Jöran 1953. 'Från Morasten till Håga'. *Namn och Bygd* 1953.
- Schlyter, Karl Johan 1834. *Uplands-lagen.* Norstedt & söner.
- SMP. Sveriges medeltida personnamn.* Uppsala 1967–1998.
- Snædal-Brink, Torgunn 1983. *Igul och Björn läto resa stenen. Runstenar och runinskrifter i Sigtuna kommun.* Sigtuna museers skriftserie, 2.
- SNoK = Stockholmstraktens Natur- och kulturminnen.* R. Sernander, E. Granlund, K.A. Gustawson & G. Selling. Stockholm 1935.
- Snorre Sturlasson 'Olav den Heliges saga', i: *Nordiska kungasagor* 11. Övers. 1993 av Karl G. Johansson. Fabels bokförlag, Stockholm.

- SRS = *Scriptores rerum Svecicarum medii aevi* 1–3. Utg. av E.M. Fant & C. Annerstedt. Stockholm 1818–1876.
- Stahre, Nils-Gustaf 1988. 'Namnet Stockholm än en gång', i: *Ingemar Olsson 25 augusti 1988. Festskrift*. Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Stensland, Per G. 1945. *Julita klostets godspolitik*. Nordiska museet.
- Stockholm före Stockholm. *Från äldsta tid fram till 1300*. Red. Susanne Thedéen & Torun Zachrisson. Stockholmia förlag 2016.
- Styffe, C.G. 1867. *Skandinavien under unionstiden: ett bidrag till den historiska geografin*. Norstedt.
- Sveriges traktater med främmande makter. Jemte andra dithörande handlingar 822–1335*, 1:1. Utg. af Olof Simon Rydberg. Norstedt 1877.
- Söderlund, Kerstin 2002. 'Stockholms borg och murar'. *S:t Eriks årsbok 2002*.
- Söderwall, Knut Fredrik 1891–1900. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*.
- Söderwall, Knut Fredrik 1953–1973. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Supplement*. K.G. Ljunggren & Elias Wessén.
- Thulstrup, Åke 1954. 'Våra Stockholmar'. *S:t Eriks årsbok 1954*.
- Thålin-Bergman, Lena 1984. *Det vikingatida Frescati*. Bidrag till Kungl. Vetenskapsakademiens historia, XVI. Stockholm.
- Tollin, Clas 1999. *Rågångar, gränshallar och ägområden*. Meddelande 101, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Tollin, Clas 2008. 'Från avkastning till areal, olika sätt att värdera jord, exemplet östra Mellansverige', i: *Jordvärderingssystem från medeltiden till 1600-talet*. Red. Alf Ericsson. KVHAA Konferens, 68. Stockholm.
- Tollin, Clas 2010. *Ägodomäner och sockenbildning i västra Östergötland*. SLU, Uppsala.
- Tollin, Clas 2014. 'Tidigmedeltida ägodomäner – särskilt Saba kloster i Julita', i: *Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Utg. av Olof Karsvall och Kristoffer Jupiter. Acta academiae regiae Gustavi Adophi, CXXXI. Uppsala.
- Tollin, Clas & Per Vikstrand 2013. 'Danmarks och Alsike prästgårdars äldre namn'. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årskrift 2013*.
- Tollstorp, Jacob Philip 1844. *Kongl. Djurgården historisk statistik*. Stockholm 1844. Faksimil Rekord 1994.
- Torbrand, Dagny 1968. *Klara kloster i Stockholm – ett exempel på agrar stordrift under medeltiden*. Geografiska annaler, 50 B. Stockholm.
- Weidhagen-Hallerdt, Margareta 1993. 'Från Birger Jarl till Gustav Vasa. Stockholms medeltidsmuseum i ord och bild', i: *Från Medeltidens Stockholm. S:t Eriks årsbok 1993*.
- Westermark, Nils 1970. *En studie i Djurgårdens äldre historia – kulturlandskapets utveckling*. Stockholm.
- Vikstrand, Per 2016. 'Namnet Stockholm', i: *Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1300*. Stockholmia förlag.
- Wikström, Lars 1975. *Kungsholmen intill 1700-talets början*. Stockholm.
- Wikström, Lars 1987. 'In fundo dicto Suthræmalm. Kring ett brev om Södermalm från år 1288'. *S:t Eriks årsbok 1987*.
- Winroth, A. 1990. *Vi fattiga systrar. En undersökning av Klara klostets godsinnehav*. C-uppsats i historia, Stockholms universitet.
- Zachrisson, Torun 2013. 'Stockholm före Stockholm – en oväntat spännande historia', i: *Yngre järnålder i Stockholms län – aktuell forskning*. Red. Owe Jan. Stockholms läns hembygdsförbund, Stockholm.
- Zachrisson, Torun 2016. 'Spår av järnålder på Stads- holmen och Malmarna', i: *Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1300*. Stockholmia förlag.
- ÄSF = *Äldre svenska frälsesläkter*, utg. av Riddarhusdirektionen, red. Folke Wernstedt, hans Gillingstam och Pontus Möller, Stockholm 1957–1989.
- Ödman, Anders 1987. *Stockholms Tre borgar: från vikingatida spärrfäste till medeltida kastellborg*. Monografier utg. av Stockholms stad, 80.

Personregister

A

Abjörn Sixtensson (av Tofta) 41, 53
Abjörnsdotter 53
Adelheid 53
Adisla, namn på runsten Sö 274 23
Agnes, dotter till Lars Ingemarsson 71
Albod, bolagsman 11
Albrekt av Mecklenburg, kung 47, 50, 53, 82, 92
Anders Bosson djäken 53
Anders Ingmarsson, slottsfogde 71
Anders Jonsson 60, 91
Anders Reimers 30
Andreas, domprost 20, 113
Anna Gerlachsdotter, hustru till Olof Eriksson (Skeppar Olof)
Anund, namn på runsten U 124 76
Anund Bosson djäken 82
Anund Haraldsson (Vingad lilja), riddare, riksråd 29, 37, 50, 87f, 95, 96, 112, 113
Anund Jonsson (tre stjärnor på balk), biskop 19ff, 26, 28, 95, 111, 113
Anund Svensson i Ekeby 71
Arnisl, namn på runsten Sö 274 22
Axel Oxenstierna, rikskansler 71, 75, 95

B

Benedikta Folkesdotter 46
Benedicta Sunesdotter (Folkungaätten), hustru till Svantepolk Knutsson 12
Bengt, domprost i Skara 113
Bengt Birgersson (Folkungaätten), biskop 40, 87, 96, 111, 113
Bengt Hafriðsson 96
Bengt Jönsson Oxenstierna, riddare, riksråd, lagman 60
Bengt Larsson, dräng, Årsta 23
Bengt Magnusson (Folkungaättens lagmangren) 95, 113
Bengt Snivil 46

Bengta Magnusdotter (Sandbroätten), hustru till Magnus Gregersson 71, 84
Berit, hustru till Gert Bryning 79
Bertil Andersson, dräng Årsta 23
Birger brosa (Folkungaätten), jarl 11, 13, 46, 89
Birger Jonsson (Job) 45, 50, 53, 81, 82, 91
Birger Magnusson, jarl (Folkungaätten) 7, 12, 13f, 21f, 25, 29, 46, 50, 86f, 89, 91, 99
Birger Magnusson, kung 28, 81, 89
Birger Petersson (Finstaätten), riddare, riksråd, lagman 20, 96
Birgitta, gift med Birger brosa 46
Birgitta Finvidsdotter, abbedissa, gift med Håkan Magnusson 61, 83
Birgitta Olofsdotter (Tott), änka efter Erenigle Nilsson (Hammerstaätten) 66f
Birgitta Magnusdotter, abbedissa 51, 60
Björn Näf (Näv), riksråd 40, 87, 96, 112, 113
Björn Olofsson i Ulvsunda 60
Björn Balk, biskop 60
Bo, biskop i Växjö 113
Bo Jonsson (Grip), drots, lagman 23, 60, 81, 83, 91
Boje, lektor, Ribe 21
Brynolf, biskop i Skara 113

C

Cecilia, gift med Ulf Holmgersson (Ama) 87

D

Dan Jonsson 28

E

Ebbe Håkansson, stallmästare 77
Edvard Bratt, lantmätare 57, 58, 63, 64, 68, 79, 105

Elin Magnusdotter 46
Elisabet, änka efter Gödecke van Memel 36
Elof (Vingad pil), halvbror till Birger jarl 14, 87
Engelbrekt Engelbrektsson 28, 30
Erenigle Nilsson d.y. (Hammerstaätten) 67
Ericus Andreae, kyrkoherde 76
Erik, prost 13
Erik Eriksson (läspe och halte), kung 11f
Erik i Ekeby, faste 60, 80
Erik Karlsson (Örnfot) 53, 82
Erik Magnusson, hertig, Magnus Ladulås son 28, 41
Erik Segersäll, kung 99
Eskill Hoppanär, föreståndare Helgeandshuset 66

F

Filip Ingevaldsson (Örnsparre) 84
Filip Törnesson (hjorthorn) 42
Finvid Finvidsson d.y. (Frössviksätten) 60, 83
Finvid Finvidsson d.ä. (Frössviksätten), riksråd 60
Finvid Nilsson, biskop 20
Folke den tjocke 46
Folke jarl (Folkungaätten) 12, 46, 89
Folke Johansson (Ängel), ärkebiskop 46, 86, 89
Franciskus från Assisi, ordensgrundare 89, 112
Frögunn, namn på runsten U 53 22

G

Gert Bryning, borgare i Stockholm 79
Gertrud, änka efter Tideman Fris 91
Gertrud, abbedissa 41, 91
Gregers Mattsson, riddare 36
Gudmund Persson (Slatte) till Tyresö 74
Gustaf Trolle, ärkebiskop 54

Gustav Eriksson (Vasa), kung 31, 52,
71, 72, 74, 76, 84, 92, 97
Gustavsdotter (Sparre) gift med
Finvid Finvidsson d.ä. 61
Gödecke van Memel, köpman 36, 41

H

Halvdan, runristare 22
Hans Kröpelin d.ä., slottsfogde 30,
51, 81
Hans Kröpelin d.y. i Årsta 23
Harald Gudmundsson (Frössham-
mar) 87, 96
Hedvig Eleonora av Holstein-
Gottorp, drottning 73, 75
Helga Anundsdotter (Vingad lilja),
hustru till Rörík Birgersson 87
Helga Haraldsdotter (Vingad lilja),
hustru till Johan Ingevaldsson 79
Hemming, biskop i Åbo 60
Henrik, greve av Gleichen 113
Henrik Lejonet av Sachsen, hertig
11, 13
Henrik, prior 67
Herbert Königsmark, slottsfogde 50
Herman Svarte, rådmän 67
Heynman Järva 71
Heyno Styw 53
Hinrich Mölnare, föreståndare
Helgeandshuset 66
Holmger Knutsson, son till kung
Knut Långe 12
Holmger Ulfsson (Ama), son till
Cecilia Haraldsdtr 87, 96
Håkan Galle 75, 78
Håkan Magnusson 61
Håkan Tunasson, marsk 95, 113

I

Ingatora, 84
Ingatora, namn på runsten U 96,
U 121 79
Ingeborg, änkehertiginna 91
Ingeborg Elofsdotter (Vingad pil)
87
Ingeborg Eriksdotter hertiginna,
hustru till Birger jarl 14, 91
Ingeborg Gregersdotter, mor till
Gregers Mattson 36
Ingeborg Magnusdotter, 46

Ingeborg Nilsdotter, gift med
Magnus Johansson 46
Ingeborg Törnesdotter (hjørthorn?),
abbedissa 37, 96
Ingegerd, gift med Sverker d.y. 46
Ingegärd Birgersdotter, gift med
Anund Bosson 53, 82
Ingelög, namn på runsten U 74 33
Ingevald Torstensson (Örnsparre) 85
Ingrid Mattsdotter, trolovad med
Birger Jonsson (Job) 45, 53
Ingrid Sixtensdotter (Sparre av
Tofta), hustru till Röd Keldors-
son (Färla, Orestes Keldorssons
ätt) 41
Isarus, biskop 21
Israel Erlandsson (Finstaätten),
prior, biskop 20, 46, 96

J

Jakob Israelsson (Finstaätten),
ärkebiskop 20, 45, 77, 96, 111
Jakob De la Gardie, greve 72, 73
Jakob i Liderne, faste 60
Jakob i Lyng 75
Jarler, ärkebiskop 13, 14
Jedvard Filipsson, bror till Johan
Filipsson 76
Job Modersson, riddare 53, 82
Jobjörn, namn på runsten U 121 79
Johan, domprost i Strängnäs 113
Johan, ärkedjåkne i Uppsala 111,
113
Johan den skallige 13
Johan Filipsson, kyrkoherde i
Knivsta socken 76
Johan Garp, tjänare till Magnus
Gregersson 71
Johan Ingemarsson 41
Johan III, kung 51
Johan Ingevaldsson (Örnsparre),
riddare, riksråd, lagman 79, 87,
88
Johan Karlsson (Fånöätten) 29
Johan Persson, skogvaktare 57
Johan Ängel d.y. 46
Johan Ängel d.ä. 46, 89
Johannes Bureus 30
Johannes Messenius, historiker m.m.
98

Johannes, ärkebiskop, död 1187 88,
99
Johannes, biskop i Åbo 111, 113
Jöns Gudmundsson, borgare i
Stockholm 68
Jöns i Söderhusarne 64

K

Karl, kanik 46
Karl, namn på runsten 22
Karl döve (Folkungaätten), jarl 14
Karl Esbjörnsson 40, 112
Karl Estridsson (Natt och dag) 42,
112
Karl Gustafsson (2 korslagda stav-
liljor), riksråd 87, 88, 113
Karl IX, kung 75
Karl "hjälm" 14
Karl Johansson (Ängel) 14
Karl Karlsson (Ulv) 13, 14
Karl Karlsson Gyllenhielm,
riksamiral m.m. 75, 76, 77
Karl Knutsson (Bonde), kung 51, 59,
71, 74, 81
Karl Näskonungsson, riddare 50,
81, 82
Karl Ulfsson (Sparre av Tofta),
riddare, riksråd, lagman 14, 67
Karl Ulfsson (Ulv) 13
Karl X Gustav, kung 73
Karl XI, kung 94, 95
Karl XII, kung 73
Katarina Johansdotter gift med
Erland Israelsson (Finstaätten) 46
Katarina Magnusdotter 46
Katarina Sunesdotter (Folkungaät-
ten), drottning 11f, 86
Klara, den heliga 36
Knut, hertig av Reval 12
Knut Bengtsson (Aspenäs?) 68, 84
Knut Dansson 14
Knut Eriksson 113
Knut Eriksson, kung 11, 12, 13, 50
Knut Eskilsson (Banér), riddare,
lagman 68
Knut Filipsson 14
Knut, son till Karl Ulfsson (Sparre
av Tofta) 67
Knut Mattsson, lagman i Närke 95,
113
Kol, biskop i Strängnäs 14

Kristian I, kung 71, 72, 74
Kristian II, kung 54
Kristina, drottning 51
Kristina, gift med Harald Gudmundsson 87
Kristina, hustru till Peter Vikare 67
Kristina, hustru till Lars Bengtsson Boberg 87
Kristina Stockby 61
Kristoffer V (av Bayern), kung 51, 74, 81
Kung Jan, se Johan III

L

Lars, biskop i Linköping 14
Lars, biskop i Skara 14
Lars, domprost i Linköping 113
Lars i Sigtuna, prior 36, 111
Lars Bengtsson (Boberg) 37, 87, 96, 113
Lars Hovstedt, lantmätare 77
Lars Ingemarsson 71
Lars Olsson, fogde 92
Lars Ulvsson, son till Ulf Holmgersson 87
Lasse Budde 24, 67
Laurentius Petri, evangelisk-luthersk ärkebiskop, historiker 98, 104
Lothar III, tysk-romersk kejsare 11
Lucius, påve 87

M

Magnus Birgersson Ladulås, kung 10, 20, 23, 28, 29, 36f, 40, 41, 43, 45, 46, 50, 64, 76, 77, 79, 84, 86ff, 91, 96, 112f
Magnus Bosson (Bengt Bossons ätt), ärkebiskop 20, 26, 43, 46, 50, 89, 111, 112f
Magnusdotter 61
Magnusdotter gift med Finvid Finvidsson d.ä. 61
Magnus Eriksson, kung 41, 60, 65, 92
Magnus Gabriel De la Gardie, greve 25, 31, 51, 73, 95
Magnus Gislason (Sparre av Asp-näs), riddare, riksråd 79, 91
Magnus Gregersson (spets från vänster, Sandbroätten) 71, 84

Magnus Johansson (Ängel), riddare 45f, 86, 89, 96, 113
Magnus Ladulås, se Magnus Birgersson
Magnus Minnesköld 46
Magnus Ragvaldsson, drots 95
Margareta, andra hustru till Birger Jonsson (Job) 53, 82
Margareta, mor till Per 66
Margareta, unionsdrottning 78, 92
Margit, hustru till Per Sonesson 23
Margit Karlsdotter i Liderne 66, 68, 76
Mats Kättilmundsson (3 gånger styckad sköld), drots 45, 53, 91
Mats Ödglissason (Lillie af Greger Mattsons ätt), riksråd, lagman 36
Matts Guldsmed, borgare i Stockholm 47
Mårten Hellsing, kunglig sekreterare 54
Märta Finvidsdr, halvsyster till Finvid Finvidsson d.y. 60
Märta Knutsdr, hustru till Erik Karlsson (Örnfot) 82

N

Nils Abjörnsson 53, 82
Nils Allesson, ärkebiskop 20, 89
Nils Botvidsson, kyrkoherde Vada 71
Nils Edberg, lantmätare 73
Nils Gjorðsson, gift med Agnes Larsdotter 71
Nils Hansson Brask, borgmästare 72
Nils i Husarne 64
Nils i Skänninge, prior 21
Nils Jönsson (Oxenstierna), riddare, riksråd 60f
Nils Sigridsson 113
Nils Turesson (Bielke), riddare, riksråd, drots, lagman 53, 91

O

Olof, kanik 96
Olof, huskaplan till Anund Haraldsson 87
Olof Björnsson, ärkebiskop 30, 91
Olof Eriksson (Skeppar Olof) 84, 92, 97

Olof Jönsson, syssloman 46f, 71
Olof Larsson i Unnaröra 61
Olof Mickelsson i Frösunda 63
Orestes, riddare, bror till Röd Keldorsson 41
Otto-Adelheid 16

P

Peder rättare i Husarne 64
Per, son till Margareta 66
Per Sonesson, borgare? i Stockholm 23
Peter, provinsialprior 21
Peter i Skara, biskop 21
Peter i Västerås, biskop 111, 113
Peter Näf (lejon), lagman 14
Peter Slatte, borgare i Stockholm 68
Peter Vikare 67

R

Rasmus Ludvigsson, kunglig sekreterare 74, 102
Rikissa Magnusdr, abbedissa 37, 91
Ring, sagokung i isländsk saga 15
Röd Keldorsson (Färila, Orestes Keldorssons ätt), riddare, slotts-fogde 36, 41, 79
Rörik Birgersson, riddare, riksråd 87

S

Schering Rosenhane, överståthållare 51
Segved i Järla 24
Sigfast, namn på runsten U 74 33
Sigge (Sigtrygg), ärkedjåkne i Linköping 113
Sigrid, syster till Bengta Magnusdotter 84
Sigrid, hustru till Lasse Budde 24, 67
Slode, namn på runsten U 391 11
Snorre Sturlason, isländsk storman 15, 98, 104
Sote, namn på runsten 30
Sten, namn på runsten U 121 79
Sten Sture d.ä., riksföreståndare 24, 67, 68, 71, 77, 92, 104
Sten Sture d.y., riksföreståndare 31, 54, 92
Styrbjörn (Starke) Olofsson 99
Sune Folkesson 46

Svantepolk Knutsson, riksråd, lagman 12, 95, 113
Sven, namn på runsten U 121 79
Sven Estridsson, dansk kung 44
Sverker d.y., kung 12, 46

T

Tideman Fris, borgare i Stockholm 79, 84, 88, 89f, 96
Torbjörn, runristare U 379, U 391 11
Tord Röríksson Bonde, riddare, riksråd, lagman 68
Torgils, namn på runsten U 124 76
Torkel Knutsson, marsk 81, 96
Torkel, runristare 11

Torsten, namn på runsten U 53 22
Trofred, namn på runsten U 121 79
Ture Bengtsson (Bielke), riddare, riksråd, lagman 68
Ture Kettilsson 113
Tyrgils Knutsson 113

U

Ulf fase (Folkungaätten), jarl 14
Ulf Holmgersson (Ama), riddare, riksråd 87, 95, 113
Ulrik, bror till Karl XII 73

V

Valdemar Birgersson (Folkungaätten), kung 7, 12, 16, 18, 25, 35, 89

Valdemar Valdemarsson, dansk kung 16, 18

Valdemar Magnusson, hertig, son till Magnus Ladulås 22, 29, 30, 41, 89
Verner, lektor, Lund 21
Verner (van) Brunkow 113

Å

Åsgöt, namn på runsten U 124

Ö

Östen, namn på runsten 30

Ortregister

(kursiverade namn används inte idag)

A

Adelsö 37, 87
Adolf Fredriks kyrka 80, 94
Agnelit 104
Akalla 33
Alby 75, 76, 78
Albysjön 105
Algutsboda 101, 103
Alsike 18
Alsnö 37, 87
Arboga 21
Arnungö (troligen Arninge i Täby socken) 75
Arnön 89
Asker 101f
Askeryd 31
Askim 101
Aspen 105
Assisi 36
Attundaland 18f, 20, 24f, 27, 28, 98, 99, 102, 103

B

Backaborg, se Gråborg
Backebol 84, 88
Baggensfjärden 89
Baggensstaket (*Harstaket*) 31, 89
Ballingsta 96
Beckholmen 40, 50, 52
Bellevueområdet 48
Bergholmsvägen 105
Bergianska trädgården 69, 103
Bergsbrunna 45
Bergshamra 33, 35, 68f, 71ff, 84, 92, 95, 102
Bermö 89
Birger Jarlsgatan 43, 45, 63
Birka 99
Biskopsholmen (Beckholmen) 50
Biskopsjakten 94
Biskopskulla 96
Biskopsudden 50, 51
Biskopsängen 50, 51
Bjälbo 29
Björkö 99

Björnnäset 63, 67, 69, 71, 95
Blasieholmen 40, 51, 64, 92
Blekkholmen 40, 64, 87
Blekinge 18
Blockhusudden 25, 35, 51, 52, 74, 92, 94
Bockholmen 102ff, 105
Bohuslän 101, 105
*Bolstomt*a 40, 75, 76f, 84, 86, 87, 112
Bommen 105
Bomsjön 77, 84
Boo (Hargsö) 27, 88, 91
Borgen 59
Bornsjön 105
Botkyrka 29, 99, 105
Brobacken 52, 55ff
Bromma 17, 35, 75, 78, 84, 86, 87, 88, 99
Bromsten 79, 87
Brunkebergsåsen 8, 36, 40, 45, 48, 72, 107
Brunnsviken 48, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 92, 95, 99
Bråviken 15
Brännkyrka 7, 23, 24f, 27, 30, 33, 89, 99, 105
Bålinge 17
Börje 89

C

Cammarjakten 58
Carlbergs äng 76, 78
Charlottenburg, se *Ottersta*
Confidencen 73f

D

Daga härad 64
Dalarö ström 19
Dalälven 100
Danarö skeppslag 16, 103
Danderyd 16, 27, 60, 73, 75, 76, 80, 86, 102
Danmark 14, 99, 114
Danmarks holme 27

Danmarks socken 45, 80
Danvikens hospital 24, 75, 76
Danvikstull 23
Danzig 12
Daugava, se Düna
Djurgården 8, 9, 10, 25, 40, 48, 50, 51, 53, 54f, 95, 96, 106, 108
Djurgårdsbron 54, 55, 57, 60
Djurgårdsbrunn 55
Djurgårdsbrunnskanalen 8, 49, 50, 109
Djurgårdsbrunnsviken 8, 54, 55, 56, 63, 82, 94
Djurgårdsängen 51
Djursholm 60, 61
Duvnäs 18, 31
Düna (Daugava) 12

E

Edsbacka 66
Edsberg 105
Edsviken 66, 73, 75, 102, 103, 104, 105
Edzholmen 104
Ekeby 8, 21, 22, 35, 40, 43ff, 53, 60, 62, 63, 71, 80, 87, 88, 89, 92, 94, 107, 109, 112
Ekeby (Danderyd) 80
Ekeby (Danmarks socken) 45, 80
Ekerö 42
Eketorp 11
Ekshagen 69, 94
Eknön 36
Ekoln 18
Elbing 12
Engelska kyrkan 54
Enköping 99
Eskilstuna 82
Essingeöarna 35

F

Farsta 22
Fatbursbacken 95
Finland 60, 113

Finnboda varv 16
Fisksjöäng 63
Fittja 105
Fjäderholmarna 24, 35
Fjädrundaland 17, 27
Freskati 8, 60, 63, 70, 106
Frihamnen 53, 58
Fröffjärden 15, 18, 35, 75, 78, 79, 99
Frösshammar 28, 87, 96
Frösunda 38, 63, 67, 73, 76, 78, 79f,
86, 88, 91
Frösåker 82
Frövi 46, 96
Fullbro 96
Fyrisvallar 99
Fyrisån 17
Fågelfångarens torp 82, 95
Fällnäs 96
Fånö 29
Färingsön 20, 26, 111
Färman 8, 44, 61f, 83

G

Gamla kungsladugården 54f, 92ff
Gamla Stan 18, 25, 26
Gimmersta 81
Giresta 89
Gotland 11, 12, 14
Granby 33
Greifswald 14
Grind (Skanstull) 18, 21, 22, 25, 26,
99, 105
Grindtorpet 75
Gryt 64
Gråborg (Backaborg) 11
Gudhem 12
Gullmarsplan 8, 106
Gälö 19
Gärdet, se Ladugårdsgärdet
Gärdesstaden 63
Gästrikland 100
Göta landsväg 99
Göta älv 100, 101

H

Haga 78, 80, 95
Hagastaden 84
Hagunda 17, 86
Halvkaka 27
Halvkakssundet 27

Hamburg 12
Hammarby sjö 18, 21, 23, 31
Hammersta (Södertörn) 66
Harg 82, 87
Hargsö 18, 24, 84, 88, 89, 91
Harstaket, se Baggensstaket
Hedesunda 100
Hedvig Eleonora kyrka 43, 44, 45
Helgasjön 27
Helgeandsholmen 7, 8, 25, 104
Helgeandshuset 60, 66, 67, 68, 71,
74, 84, 91, 92, 93
Helgeandsliderne 69, 92f
Helgö 32
Himmerfjärden 100
Hisings härad 101
Hissegården 52
Hjortbacken 70
Hjorthagen 40, 64, 65, 83
Hjulstafjärden 99
Hjälmarens 29, 101
Hjälmsäter 96
Holaveden 17
Hova 88
Huddinge 99, 105
Humlegården 43
Hundudden 58
Husarhagen 63, 65, 83, 111
Husarne 35, 40, 61, 64f, 67, 109, 110
Husarviken 40, 63, 64, 83, 95
Husarö 64, 83
Husby/Husaby 33, 51
Husbygården 33
Huvudsta 78
Håbo 18, 86
Hägersten 23
Häggeby 89
Hölebo 100
Hörningsholm 98
Hötorget 45, 48, 92, 93, 94

I

Igelbäcken 73f
Inre Liderne 65
Isbla (det)/*Isbla*(d)sviken 8, 52, 81
Ista 100

J

Jacobsdall/Jakobsdal 73
Jarnu 42, 64, 112
Jerusalem 11, 88
Julita 81, 96
Jungfrufjärden 83
Jäder 45, 82
Järla 18, 19, 23ff, 31, 67
Järna (Gryts socken) 64
Järva, Överjärva och Nederjärva 18,
33, 35, 68, 71ff, 79, 84, 86, 89,
92, 96
Jörsön 100

K

Kaknäs 35, 44, 47, 48, 53, 54, 55, 56,
57ff, 60, 82, 92, 108
Kaknäsgrädet 58, 64
Kaknäsvisken 58
Kaknäsängen 56, 58, 64
Kalmar 11
Kammarjakten 58, 63, 94
Kammarjaksberget 58
Kampementsbacken 54
Kanholmsfjärden 36
Karlplan 45
Karlavägen 43, 94
Karlberg 16, 40, 75, 76f, 79, 95
Karlbergsvägen 79
Kastellholmen 40, 51, 64
Kidaskär (Riddarholmen) 23, 25, 35,
36, 89
Klara gårde 45
Klara kloster 18, 23, 24, 36ff, 43,
45ff, 50, 51, 53f, 60, 64, 65, 66,
71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84,
87, 88, 91, 92, 112f
Klara sjö 40, 87, 92
Klarabergsgatan 45
Klivsta 76
Kolberg 12
Kolmården 18
Konungssund 22
Kronobergs län 27, 77
Kruthuset (*Kruthusen*) 52, 57, 94
Kruthusbacken 57, 94
Kungsgatan 81
Kungshamn 16, 18, 28
Kungsholmen 16, 17, 35, 36, 40, 41,
64, 65, 87, 108

Kungsladugården 54f, 55, 57, 65,
92ff
Kvarnkullen 72
Kymlinge 73
Kyrkohamn 11
Kågbosundet 100
Kåkbrinken 22, 23
Käpplingeholmen (Blasieholmen) 51
Kärsö(n) 40, 42
Kävinge 73
Köpingsvik 11

L

Ladugården 54, 55, 63, 92, 93, 94, 95
Ladugårdsgärdet 63, 93
Ladugårdsländet 43, 63, 94, 95
Ladugårdsviken 51, 52, 53
Laduviken 65, 71, 92, 95
Lagadalen 27
Lagunda 17
Lappkärret 68, 95
Lappkärrsberget 9, 65, 92
Liderne 35, 40, 60, 66, 67ff, 74, 76,
102, 112
Lidingö 24, 27, 35
Lidingöbro vårdshus 57
Lilla Järva 71
Lilla Sverige, se *Litlæ Swetiuth*
Lilla tullen 43
Lilla Värtan 94, 102
Lill-Jansskogen 63
Lindarängen 8, 62
Lindhagens kulle 78
Linköping 14, 111
Linnarängen (Lindarängen) 58, 64
Litlæ Swetiuth (Lilla Sverige,
Sveriges holme) 16
Lund 21
Lundby 38, 40, 75, 77f, 87, 112
Lübeck 11f, 13, 14, 41, 96
Lybeck (torp) 105
Lyhundra 51
Lyng 75
Läckarp 103
Lågen (Mälaren) 15
Långholmen 16, 23, 25, 30
Länna-Frötuna 100
Lögeboda 46ff, 51
Lötsjön 78, 79

M

Malm (Brunkeberg) 40
Malmö (Jäders socken) 45
Marieberg 105
Markim 8, 40, 82
Medelby 35, 55ff, 59f, 82, 89, 91, 92,
110
Mellanbacken 63
Mjölby 82
Mjölnaarestuga 73
Munsö 88, 89
Muskö 29
Mycklaholm 35, 60ff, 64, 65, 67, 69,
83
Mälaren 9, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 19f,
21, 23, 26, 30, 33ff, 37, 41, 48, 50,
56, 81, 82, 83, 86ff, 98, 99, 101,
102, 103, 104, 105, 110
Mörby 73

N

Nacka 16, 21
Nalavi 20
Narvavägen 45, 92, 94
Nationalstadsparken 7, 9, 33ff, 36,
39, 40, 57, 61, 65, 71, 80, 94f, 97,
106ff
Naturhistoriska riksmuseet, se
Riksmuseet
Nederjärva 33, 35, 71ff
Nedre Frösunda 76, 79, 80
Nobelparken 54, 55f, 92, 93
Nordiska museet 55
Norge 14, 101
Norra bantorget 45
Norra begravningsplatsen 78, 79, 84
Norra Roden 27
Norra station 84
Norrebro 40, 64, 81
Norreport 66
Norrhusarne 64
Norrköping 11
Norrmalm 8, 15, 21, 22, 35, 36, 37,
40, 43f, 95, 107, 108
Norrström 15, 18, 22, 25, 36, 40, 43,
86, 92, 98, 99, 102
Norrunda 89
Norrtull 94
Norrtälje 51
Nya Kungsladugården 55, 92

Nya Älvsborg 100f
Nyboda 23
Nyköping 11, 12
Nyköpingshus 30, 41, 89
Nämndöfjärden 83
Närke 18, 20, 100, 113
Nässja 100, 101

O

Oaxen 100
Observatoriekullen 40, 81
Odengatan 48
Odenplan 48
Omberg 28
Oppensjön 101f
Oppunda 101f
Ormingelandet 31, 36
Ottersta (Charlottenburg) 75f, 76,
78, 80, 84
Oxberget 61f, 64, 83
Oxbergsudden 63, 83, 95

P

Prästgatan 23
Pustebacken 73
Pålsundet 23

R

Ramby 96
Reimersholme, se *Räkningeholmen*
Ribe 21
Riddargatan 43
Riddarholmen 25, 35, 52, 89, 91
Riga 12
Riksmuseet 66, 69, 70
Rissne 89
Roden 27, 103
Rogberget 52
Ropstensbacken 95
Rosendal 50
Rosendalsberget 94
Roslagen 27, 82
Rostock 12, 105
Runmarö 36
Rydaholm 27
Rådmansö 100
Råholmen (Bockholmen) 74, 102ff
Råsta 73
Råstock 101, 103, 105

Räkningeholmen (Reimersholme)
23, 25, 30
Rännilen 43f
Rölunda 89
Rörstrand 36, 40, 75, 76, 77, 78, 79,
87, 112
Rörstrandsviken 16, 87

S

S:t Knuts kapell 11
S:t Per 89
Sagån 17
Salem 29, 99, 105
Saltsjö-Boo 18
Saltsjön 13, 21, 23, 51
Sandön 36
Sickla 18, 19, 23ff, 31
Sigtuna 11, 12, 14, 20, 28, 36, 45, 96,
99, 111
Skansenberget 51, 57, 94
Skanstull 18, 21, 22, 98
Skara 14, 21, 111, 113
Skarpa 30
Skarpnäck 30
Skarprunmarö 36
Skarven 99
Skederid 51
Skeppar Olofs äng 71, 92f, 93, 95
Skeppsholmen 40, 51, 64
Sko 18, 87
Skokloster 96
Skuru (Skurö) 31
Skurusundet 16, 18, 23f, 25, 31, 88,
89
Skå 67
Skånela 87
Skånelaholm 87
Skäggesta 89
Skänninge 20, 21
Småland 17, 31, 53, 82
Snättsta 8, 40, 112
Sollanda hundare (Sollentuna härad)
16, 33, 35, 71, 72, 76, 89, 102, 103
Solna (*Solnö*) 8, 9, 16, 18, 20, 23, 24,
25f, 33f, 35, 39, 40, 45, 53, 60, 67,
68, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
80, 84, 87, 95, 102, 103, 109, 111
Solna Prästgård 77, 78f
Sorunda 96
Sotholm 100

Sparrsätra 12
Spånga 39, 75, 78, 79, 84, 86, 89
Stadsholmen 7, 8, 13, 15, 16, 22, 25f,
31, 35f, 41, 89, 98, 102f
Staff (Stav) 60
Stallmästargården 73
Stav, se *Staff*
Stavnäs (ö i Dalälven) 101
Stavsjön 18
Stavnäs 36, 100
Stavsund 18
Stegeborg 81
Stenbrottet 76
Stockby Råholmen 105
Stockbyholmen 102, 105
Stockbäck
101
Stockholm 11ff, 15, 16, 18, 19ff, 34,
35, 36, 37, 40, 41, 43, 45, 46, 48,
50, 51, 54, 56, 60, 65, 66, 67, 68,
71, 72, 74, 76, 79, 82, 83, 84, 86,
88, 89, 91, 92, 96, 97, 98ff, 112
Stockholmen 15, 25, 100, 101, 103,
105
Stockholmsskär 100f
Stockholmsstaven 102
Stockholmsåsen 72f, 73, 98
Stockholms skärgård 18, 36, 83
Stockholms ström (*Valmunden*) 18,
24, 25, 48
Stocksund 66, 74, 95, 99, 102ff
Stocksundet (Norrström) 15, 18, 21,
25, 40, 86, 98, 99, 102
Stocksundet vid Liderne 66, 102ff
Stocksundsholm 98, 99
Stocksundstorp 75
Stora djurgården 51
Stora Husarn 83
Stora Jagten 94
Stora Järva (*Stora Yrwe*) 71
Stora Kruthusbacken 57, 94
Stora Lappkärrsbacken 70
Stora Malm 105
Stora Sjötullen 53
Stora Skuggan 8
Stora Yrwe, se *Stora Järva*
Stortorget 25
Storängen 65, 93
Storängsbotten 63
Stralsund 12
Strängnäs 14, 19ff, 23, 26, 28, 29, 95,
99, 111, 113

Strängnäs fjärden 99
Ström 89
Strömmen 18, 24
Stureplan 43
Ståthållarängen 51
Stäket 54
Sundsta 8
Svankärret 71, 95
Svartlögfjärden 83
Svartlösa 16, 24
Svartmunkeliderna 92
Sveavägen 48
Svedlunda 45, 82
Sveriges holme, se *Litle Swetiuth*
Svältinge 28
Sånga 42
Säterbo 21, 29
Söderhusarne 64
Söderköping 11, 12
Södermalm 18, 20, 21, 23, 25, 26, 27,
28, 89, 96, 111
Södermanland 9, 18, 19ff, 48, 86f,
98ff
Söderport 22, 23, 28, 30
Söderström 22
Södertälje, se *Tälje*
Södertörn 19, 21f, 66, 96, 98f, 100,
105
Södra Möre 101, 103

T

Tegelviken 8, 53, 62, 63
Tiundaland 27
Tiveden 17, 88
Tjockö 105
Tomtebod 76
Torpa 21
Torshälla 42, 87, 112
Torslanda 101
Tranholmen 104
Trossö 87
Trångskärsfjärden 100
Trasket 45
Tullan 105
Tuna 89
Tvärnö 82
Tynningö 28, 31
Tyresta 22
Tyresö 74
Täkern 28

Täby 75
Tälje (Södertälje) 89, 99, 105

U

Ugglahagen 93
Ugglaskyl 68ff
Ugglaskylsängen 93
Uggleviken 63, 68
Ugglevikskällan 68
Uggleången 68, 69
Ulleråker 17
Ulriksdal 71, 72, 75, 84, 95
Ulvsunda 60, 99
Ulvsunda gård 35
Ulvsundasjön 35, 75, 77, 79, 99
Universitetet 8, 109
Unnaröra 8, 39, 59, 60ff, 83, 91, 106, 109, 110
Uppland 9, 12, 15, 16, 18ff, 68, 86ff, 88, 96, 98ff
Uppsala 12, 19ff, 26, 30, 33, 40, 43, 45, 46, 50, 67, 71, 76, 81, 86, 88, 89, 91, 96, 99, 111, 112, 113
Uppsala öd 21, 33
Uppvidinge 101, 103
Utlången 18

V

Vada 71
Vældenæs (Välidenäs) 76
Vagnsholmen (Skeppsholmen) 51
Vagnsöarna 40, 51, 64
Vaksala 17
Valdemarsudde 81
Valhallavägen 63
Valla 30
Vallentuna 71, 75
Valmunden 18, 48, 103
Valmundsö by 48ff
Valmundsön 25, 35, 39, 40, 44, 47, 48ff, 52, 53, 54, 56f, 64, 80, 81, 82, 88, 89, 92, 112
Vantör 17, 25, 35, 99
Varnhem 86, 87
Vasastan 35, 43
Vassunda 18
Vendel 84
Venngarn 68
Vetenskapsakademien 66
Viby (Markim) 8, 40, 82, 112

Viby (Närke) 20
Vikby 8, 82, 106
Viksberg 8
Vindalsön 36
Vinterholmarna 51, 52, 81
Wisnar 12
Vissefjärda 101, 103
Vndero (Unnaröra) 63
Vreta 60
Vädla 39, 45, 50, 53f, 60, 63, 65, 82, 91, 92, 106, 109, 110
Vädla gårde 54
Välidenäs, *se Vældenæs*
Vällingby 78
Värend 27, 82
Värmdö 18, 27, 28, 36, 88
Värtan 24, 63, 64, 65, 79, 95, 99
Värtans järnvägsstation 63, 102
Väsby 21, 22, 25, 35, 36, 40, 43ff, 48, 76, 81, 86, 89, 92, 94, 109, 112
Väsby (Skå) 67
Västergötland 12, 14, 15, 86, 100
Västerlånggatan 26, 31
Västermo 96
Västerås 21, 31, 92, 96, 111, 113
Västmanland 17, 21, 29
Västra Liderne (Inre Liderne) 35, 36, 40, 65, 87
Västra Valmundsön 52
Västerrekarne 21, 96
Vätö 100
Växjö 53, 95, 113

Y

Yfra Tør (Svartlösa) 16
Ytterby 105
Ytterselö 79
Yttre Liderne 31, 63, 65, 68, 70, 84, 93

Z

Zakrisberg 29

Å

Åbo 59, 60, 95, 111
Åbo slott 53
Åkerbo 21
Ålkistan 35, 71, 75, 95, 99
Ålkistetorpet 75, 95, 104
Ångermanland 89

Årsta 21ff, 25, 29, 30, 81, 89
Årsta holmar 23
Årstaviken 18, 20, 23, 25
Åsudden 29
Åsön 17, 18, 20ff, 48, 96, 99, 105, 111f

Ä

Älvkarleby 96
Älvsborg 101
Älvsborgsfjärden 100
Ängby 78
Ängsvaktarhagen 69
Ängvaktartorpet 52, 82, 95
Ärlinghundra 18, 33

Ö

Öland 11
Ör 73
Örsundaån 17
Ösby 60, 66, 75, 76f
Österfärnebo 100f
Östergötland 17, 18, 31, 82, 86, 87, 113
Östermalm 35, 43, 63, 106
Östermalms idrottsplats 60, 63
Österrekarne 45
Östersjön 11, 12, 15, 16, 43, 91, 99
Österåker 89
Östra Aros (Uppsala) 12
Östra Liderne (Yttre Liderne) 8, 65ff, 68ff, 75, 84, 92, 95, 109
Östra malmen 44
Östra stationsområdet 63
Överjärva 35, 71ff
Övre Frösunda 73, 78, 79
Övre Liderne 36, 66, 68